

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Σχεδιασμός του Χώρου
Κατεύθυνση: Πολεοδομία- Χωροταξία

Αστική Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική. Μελέτη περίπτωσης: Ελαιώνας

Στεφάνια Κωνσταντοπούλου

Εξεταστική Επιτροπή
Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Ελίζα Παναγιωτάτου
Μέλη επιτροπής: Μαρία Μάρκου, Κωνσταντίνα Βαλεριάνου

Περιεχόμενα

Μέρος Α | ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ | |σελ: 3

0 | ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ | |σελ: 3

1 | ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ | |σελ: 9

- Σύγχρονες πόλεις και πολιτισμός στον 21^ο αιώνα | |σελ: 9
- Ο ρόλος του πολιτισμού στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης | |σελ: 11
- Νέες τάσεις πολιτιστικής πολιτικής. Πολιτικές πολιτιστικής συγκέντρωσης | |σελ: 13

2 | ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ | |σελ: 14

- Πολιτισμός. Εννοιολογική επισκόπηση | |σελ: 14
- Πολιτιστικά αγαθά. | |σελ: 16
- Νέο τοπίο κατανάλωσης | |σελ: 18
- Πολιτιστική βιομηχανία. Εννοιολογική προσέγγιση | |σελ: 18
- Πολιτιστικές επιχειρήσεις και μεταλλαγές | |σελ: 23
- Η έννοια του πολιτιστικού επιχειρηματία | |σελ: 24
- Ο ρόλος των δημιουργικών ανθρώπων | |σελ: 25

3 | ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ | |σελ: 27

- Πολιτιστική πολιτική. Κατανόηση της έννοιας | |σελ: 27
- Πολιτιστικός Προγραμματισμός | |σελ: 28
- Ελληνική Πολιτιστική Πολιτική. Η εξέλιξη της κρατικής παρέμβασης στον πολιτιστικό τομέα | |σελ: 29

4 | ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ | |σελ: 39

- Κατανόηση της έννοιας της πολιτιστικής περιοχής | |σελ: 40
- Η εξέλιξη των πολιτιστικών περιοχών | |σελ: 41
- Χαρακτηριστικά της πολιτιστικής περιοχής | |σελ: 43
- Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις και οργανισμοί στο πλαίσιο των πολιτιστικών περιοχών | |σελ: 44
- Δημιουργικό περιβάλλον και αυθεντικότητα | |σελ: 45
- Μοντέλα Ανάπτυξης και Διοίκησης Πολιτιστικών Περιοχών | |σελ:47
- Προβληματικές αναφορικά με τις πολιτιστικές περιοχές | |σελ: 48

5 | ΑΝΑΠΛΑΣΕΙΣ ΑΣΤΙΚΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ | |σελ:50

- Η έννοια της αστικής ανάπτυξης | |σελ: 50
- Η έννοια της αστικής αναγέννησης ως μέρος των αστικών αναπλάσεων | |σελ: 51
- Κατηγορίες περιοχών προς ανάπτυξη | |σελ: 52
- Επεμβάσεις σε υποβαθμισμένες αστικές περιοχές | |σελ: 52
- Σκοποί αναπλάσεων | |σελ: 52
- Γενιές αναπλάσεων | |σελ: 53
- Το νομοθετικό πλαίσιο της αστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα | |σελ: 54

6 | ΑΝΑΚΑΙΦΑΛΑΙΩΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ | |σελ: 56

7 | ΕΛΑΙΩΝΑΣ | | σελ: 60

Η διαμόρφωση του τοπίου και τα ιερά δέντρα | | σελ: 60

Η εξέλιξη του τοπίου σε βιομηχανική περιοχή | | σελ: 61

Ο Ελαιώνας σήμερα | | σελ: 64

Το στοιχείο της ελιάς ως κληρονομιά | | σελ: 66

Το υδάτινο στοιχείο ως κληρονομιά | | σελ: 67

Εκκλησιαστικά Μνημεία | | σελ: 68

Βιομηχανική κληρονομιά – Βιομηχανική Αρχαιολογία | | σελ: 68

Η κληρονομιά της ευρύτερης περιοχής του Ελαιώνα | | σελ: 69

Ο Ελαιώνας ως αστικό κενό | | σελ: 70

Το Θεσμικό πλαίσιο | | σελ: 71

Το σχέδιο της Διπλής Ανάπλαση | | σελ: 74

Ανάλυση SWOT για τον Ελαιώνα | | σελ: 77

8. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ | | σελ: 78

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ | | σελ: 84

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ | | σελ: 87

ΜΕΡΟΣ Α | ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ. ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΗ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ

Καθοριστικής σημασίας παράγοντας για την κατανόηση του πολιτισμού στις σύγχρονες πόλεις, είναι ο μεταβαλλόμενος ρόλος του στις σύγχρονες κοινωνίες. Τα τελευταία χρόνια η πολιτιστική βιομηχανία, ως μέσο διάδοσης των πολιτιστικών αγαθών, έχει λάβει πρωτεύοντα ρόλο στην στρατηγική πολιτική των περισσότερων αναπτυγμένων Ευρωπαϊκών και όχι μόνο, χωρών ενώ οι κρατικές χρηματοδοτήσεις, τις τελευταίες δεκαετίες, ολοένα και αυξάνονται με σκοπό τη δημιουργία πολιτιστικών έργων, μουσείων, οργανισμών και άλλων ιδρυμάτων που αποτελούν φορείς πολιτιστικής ανάπτυξης. Αρκετές πόλεις, έχοντας ήδη ολοκληρώσει την ανέγερση σημαντικών για αυτές μουσείων, επιδιώκουν μια περισσότερο ολιστική προσέγγιση των δυνατοτήτων του πολιτισμού και επιδιώκουν την ένταξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων σε ευρύτερες περιοχές. Οι πρακτικές αυτές είναι γνωστές ως πολιτιστικές περιοχές.

Οι δυνατότητες των πολιτιστικών πρακτικών, και η αστική σημασία του πολιτιστικού κλάδου κατορθώθηκαν σταδιακά και σε βάθος χρόνου. Η αναγνώριση της πολιτιστικής σημασίας, η ανάδειξη της έννοιας και της αξίας της πολιτισμικής κληρονομιάς σε παγκόσμιο επίπεδο και από διεθνείς οργανισμούς, αποτελεί κομβικό σημείο στην εξέλιξη της πολιτιστικής σημασίας και της έννοιας του πολιτισμού από μορφή τέχνης προσανατολισμένη στις ανάγκες της αστικής τάξης, ως μέσο ενασχόλησης και ψυχαγωγίας, σε αγαθό και υπηρεσία ελεύθερο στο ευρύ κοινό. Τόσο ιστορικά όσο και γεωγραφικά οι μεταλλαγές σε παγκόσμιο επίπεδο οδήγησαν στο να εκλαμβάνεται ο πολιτισμός ως σημαντικός μοχλός και φορέας ανάπτυξης κοινωνικής και οικονομικής σημασίας. Η στροφή προς τον πολιτισμό και την προσφορά του στην οικονομική και όχι μόνο ανάπτυξη των χωρών, παρατηρείται την μεταπολεμική περίοδο, όταν οι κυβερνήσεις των κρατών διεθνώς έστρεψαν την προσοχή τους στην προβολή και στην ευρεία διάδοση των πολιτιστικών αγαθών που παρήγαγαν, αρχίζοντας πλέον να αναγνωρίζουν την αντίληψη, σύμφωνα με τη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (1948), ότι «όλοι οι άνθρωποι ανεξαιρέτως έχουν το δικαίωμα να συμμετέχουν ελεύθερα στην πολιτιστική ζωή της κοινότητας, να

απολαμβάνουν τις τέχνες και να μετέχουν στην επιστημονική πρόοδο και τα αγαθά της»¹. Τα κράτη αυτή την περίοδο καλούνται να αντιμετωπίσουν νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, στις οποίες η διάδοση της πολιτιστικής κουλτούρας, των γλωσσών και της ιστορίας αποτελεί έναν από τους βασικότερους στόχους τους. Παράλληλα, εμφανίζεται για πρώτη φορά και αναπτύσσεται ο όρος 'πολιτιστική ανάπτυξη' στο πλαίσιο των γενικότερων αλλαγών.

Όπως αναφέρει ο Bianchini, η αλλαγή στη μορφή οργάνωσης του καπιταλιστικού συστήματος στις δυτικές κοινωνίες μέσω της μείωσης του χρόνου εργασίας και της αύξησης του διαθέσιμου εισοδήματος, προκάλεσε την εμφάνιση μιας σειράς κινημάτων (με σημείο αναφοράς το Μάιο του '68, το φεμινιστικό κίνημα, τα κινήματα των νέων, η αρχή των περιβαλλοντικών κινήσεων και η εμφάνιση διάφορων μορφών ακτιβισμού, όπως των ομοφυλόφιλων ή των δικαιωμάτων των μειονοτήτων) με νέα πολιτιστικά και καλλιτεχνικά αιτήματα². Η περίοδος αυτή χαρακτηρίστηκε σταδιακά από την απομάκρυνση από την διχοτόμηση μεταξύ υψηλής και λαϊκής τέχνης προβάλλοντας νέες μορφές της, περισσότερο «εναλλακτικές». (παραδείγματα τέτοιων αλλαγών συναντάμε σε πρωτεύουσες όπως η Ρώμη ή το Λονδίνο με την δημιουργία πολιτιστικών φεστιβάλ και την επανάχρησης δημόσιων εγκαταλελειμμένων κτιρίων ως πολιτιστικά κέντρα κλπ.)

Η κριτική ατμόσφαιρα της δεκαετίας του 1960, με τους αγώνες για κοινωνική δικαιοσύνη, πολιτικά δικαιώματα, προσωπική ελευθερία, παγκόσμια ειρήνη και δημοκρατία αποτελεί αφετηρία ευρύτερων αλλαγών στην κοινωνία. Οι φοιτητικές κινητοποιήσεις στην Ευρώπη, το κίνημα των χίπις στις ΗΠΑ, οι φωνές ενάντια στις δικτατορίες της Λατινικής Αμερικής και της Ιβηρικής Χερσονήσου, σηματοδοτούν μια δεκαετία που θέτει νέους κοινωνικούς στόχους σε παγκόσμιο επίπεδο. Το επαναστατικό πνεύμα της δεκαετίας του 1960 φέρνει αλλαγές και στον τομέα του πολιτισμού. Στο πλαίσιο του ρεύματος αμφισβήτησης όλων των κοινωνικών θεσμών, αμφισβητήθηκε και ο ρόλος του μουσείου ως ηγεμονικού τότε πολιτισμικού θεσμού. Τα νέα κοινωνικά κινήματα, το αντιρατσιστικό, το φεμινιστικό, τα κινήματα αναγνώρισης μειονοτήτων, που αναπτύσσονται την εποχή αυτή, αναζητούν μια θέση και στο πολιτισμικό γίγνεσθαι. Οι αλλαγές στην κοινωνία απαιτούν μια αντίδραση από την πλευρά των μουσείων, τα οποία εκείνη την περίοδο θεωρούνταν από τους βασικότερους φορείς πολιτισμού. Το μεγαλύτερο μέρος τους, ανταποκρίνονται σχεδόν

¹ Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 1948

² Bianchini, (1994), Η ανάπλαση των Ευρωπαϊκών πόλεων: ο ρόλος των πολιτιστικών πολιτικών. Στο Bianchini, F. and Parkinson, M (Eds) Πολιτιστική Πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων: η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης. Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα

άμεσα. Οι μετασχηματισμοί και οι αναθεωρήσεις εντοπίζονται, κυρίως στον κοινωνικό ρόλο τους και τις ευθύνες τους απέναντι στο κοινωνικό σύνολο.

Στο πλαίσιο των μετασχηματισμών και αναθεωρήσεων εμφανίζεται μια νέα γενιά μουσειακών πρακτικών, που στοχεύουν στο να αποκαταστήσουν τις κοινωνικές ομάδες και τις πολιτισμικές κοινότητες που συστηματικά απουσίαζαν ή αποσιωπούσαν στις επίσημες μουσειακές συλλογές και μουσειακές αναπαραστάσεις. Αρθρώνονται και προβάλλονται εναλλακτικές ιστορικές και πολιτισμικές αφηγήσεις, στις οποίες οι νέες ομάδες αρχίζουν να προβάλλουν τη δική τους μνήμη, εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος τους. Αποτέλεσμα των παραπάνω, είναι ένα ουσιαστικός εκδημοκρατισμός του μουσείου και κατ'επέκταση του πολιτιστικού κλάδου.

Σε επίπεδο πολιτιστικής πολιτικής, το πρώτο θεσμικό πλαίσιο που προτείνει μια πιο δημοκρατική πρακτική, είναι ίσως αυτό της περιφέρειας του Μείζονος Λονδίνου (Greater London Council-GLC). Η κεντρική ιδέα ήταν πως η πολιτιστική πολιτική θα έπρεπε να αναγνωρίζει την πολλαπλότητα των επιθυμιών του κοινού και θα πρέπει να είναι εστιασμένη στον τρόπο με τον οποίο τα έργα του καλλιτέχνη φθάνουν στο κοινό και όχι στον ίδιο τον καλλιτέχνη³. Έτσι οι κρατικές επιδοτήσεις θα πρέπει να στοχεύουν στα δίκτυα διανομής των καλλιτεχνικών έργων και στη δημιουργία υποδομών και να είναι προσανατολισμένα πιο πολύ στη ζήτηση και όχι στην προσφορά. Δηλαδή, η δημόσια χρηματοδότηση για τις πολιτιστικές βιομηχανίες θα πρέπει να κατευθύνεται στα μέσα αναμετάδοσης των πολιτιστικών μηνυμάτων (ραδιόφωνο-τηλεόραση), στις βιβλιοθήκες και τις μικρο-μεσαίες πολιτιστικές επιχειρήσεις για τη διάδοση, προώθηση και διανομή των προϊόντων τους. Η περίοδος αυτή, εάν και επανακαθόρισε την σχέση της τέχνης με την πόλη, επιτρέποντας την συμμετοχή περιθωριοποιημένων μέχρι τότε στρωμάτων, δεν είχε μεγάλη διάρκεια.

Η υποχώρηση των πολιτικών αυτών σχετίζεται με την ευρύτερη μεταβολή του καπιταλιστικού συστήματος από το 1973 και έπειτα με εκφάνσεις όπως την αποβιομηχάνιση, την αυξανόμενη ανεργία και την δημοσιονομική αusterότητα τόσο σε τοπικό όσο και σε εθνικό επίπεδο⁴.

Με το πέρασμα στη δεκαετία του 1980, οι κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές επηρέασαν τις κοινωνίες και τις πολιτικές τους, οι οποίες άρχισαν σταδιακά να διαφοροποιούν τις προτεραιότητες τους αντικαθιστώντας τα περισσότερα από τα κοινωνικά αιτήματα σε οικονομικά αιτήματα, στρέφοντας σταδιακά τις μεταφορντικές πόλεις σε πεδία υπηρεσιών προς κατανάλωση.

³ Bianchini F., Parkinson M., *Cultural Policy and Urban Regeneration*, Manchester 1993.

⁴ Harvey D., (1989) *From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism*. *Geografiska Annaler. Series b, Human Geography* 71, σελ 3.

Η απώλεια της βιομηχανικής απασχόλησης στις περισσότερες βιομηχανικές χώρες, προκάλεσε έντονη ανάγκη δημιουργίας θέσεων εργασίας, οι οποίες στη νέα μεταφορντική περίοδο μπορούσαν να προέλθουν μέσα από τις υπηρεσίες.

Ταυτόχρονα, η δημόσια διοίκηση, αλλά και οι τοπικές διοικήσεις των περισσότερων αναπτυγμένων Ευρωπαϊκών χωρών σύντομα βρέθηκαν αντιμέτωπες με μειούμενες χρηματοδοτήσεις αλλά και πολιτικές (απορρύθμιση και ιδιωτικοποίηση) που χαρακτηρίζουν αυτή την περίοδο. Τα νέα δεδομένα, επέβαλλαν και ένα διαφορετικό τρόπο διαχείρισης των πολιτιστικών κλάδων, οι οποίοι άρχισαν να γίνονται αντιληπτοί υπό μια εργαλειακή οπτική. Αυτό δεν συνέβη άμεσα αλλά σταδιακά καθώς οι πρώτες προσπάθειες εμπορευματοποίησής του πολιτισμού είχαν ως σκοπό την προστασία του⁵. Ωστόσο, σύντομα άρχισαν να γίνονται ορατές οι δυνατότητες χρήσεις του πολιτισμού με σκοπό την φυσική και οικονομική αναζωογόνηση των πόλεων.

Ένα από τα πρώτα παραδείγματα πόλεων για την οποία ο πολιτισμός εκφράστηκε ως μηχανή αναζωογόνησης και αναπτυξιακής πολιτικής είναι το παράδειγμα του Sheffield και την δημιουργία μιας πολιτιστικής συνοικίας (cultural quarter) στο κέντρο της πόλης η οποία περιλάμβανε καινούργιο κινηματογράφο, την ανακατασκευή παλαιών βιομηχανικών χώρων σε κινηματογραφικά στούντιο, στούντιο μουσικής, γκαλερί, μουσεία καθώς και σε επαγγελματικούς χώρους με φθινό ενοίκιο για νέες μικρές επιχειρήσεις που σχετίζονταν με την πολιτιστική δημιουργία⁶

Έτσι, την περίοδο αυτή για πρώτη φορά οι τοπικές και περιφερειακές αναπτυξιακές πολιτικές, θέτουν τον πολιτισμό στον πυρήνα τους και η τάση αυτή αρχίζει να εξαπλώνεται στην Αγγλία⁷ αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη⁸. Πάνω σε αυτές τις πρωτοβουλίες στηρίζονται οι έννοιες που μερικά χρόνια αργότερα θα γίνουν γνωστές όπως η δημιουργική πόλη (creative city), οι δημιουργικές συσπειρώσεις (creative clusters) και οι πολιτιστικές γειτονιές (creative districts).

Παράλληλα οι αυξανόμενες ανάγκες προσέλκυσης επενδύσεων άρχισαν να μετατρέπουν την πόλη σε υπέρτατο πολιτιστικό αγαθό προς κατανάλωση, ενώ οι πιέσεις για τη βέλτιστη προβολή τους σύντομα άρχισαν να εντείνονται εισάγοντας στον σχεδιασμό και τη διαχείριση του χώρου έννοιες δανεικές από το μάρκετινγκ όπως "city branding" ή "place marketing". Βασικός στόχος ήταν η δημιουργία μιας ελκυστικής εικόνας για την πόλη της

⁵ Bianchini, F. (1994) *Η ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών πόλεων: ο ρόλος των πολιτιστικών πολιτικών*. Στο Bianchini, F. and Parkinson, M (Eds) *Πολιτιστική Πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων: η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*. Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, σελ 17-34.

⁶ Brown, A., O' Connor, J. and Cohen, S (2000) *Local music policies within a global music industry: cultural quarters in Manchester and Sheffield*, *Geoforum, Culture Industries and Cultural Policy; Globalizing Cities*, 31 (4), σελ: 437-451

⁷ Bassett, K. (1993) *Urban cultural strategies and urban regeneration: a case study and critique*. *Environment and Planning A*, 25 (12), σελ: 1773-1788

⁸ Bianchini, 1994, ό.π.,

μεταφορντικής περιόδου που θα είναι ικανή να έλκει επισκέπτες, τουρίστες και ξένους επενδυτές.

Τα τελευταία χρόνια ο πολιτισμός στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει αναδειχθεί σε δυναμικό μοχλό της ανάπτυξης των χωρών και της προβολής τους σε ευρωπαϊκό και παγκόσμιο επίπεδο, καθώς έχει συνδεθεί άμεσα με την οικονομική τους πρόοδο και την ενίσχυση του ανταγωνισμού τους. Παράλληλα, οι πολιτικές της Ε.Ε. σε αυτό τον τομέα αναγνωρίζουν και ενισχύουν τις πολιτιστικές δράσεις και πρωτοβουλίες προκειμένου να αναπτυχθεί μια υγιής ευρωπαϊκή οικονομική και πολιτιστική κοινότητα.

Ο ρόλος των δραστηριοτήτων πολιτισμού και αναψυχής, στις νέες αστικές πολιτικές και στις στρατηγικές αστικής αναζωογόνησης, θεωρείται πλέον πολύ σημαντικός. Συγκεκριμένα, κυριαρχεί η άποψη ότι οι δραστηριότητες αυτές βοηθούν στη βελτίωση της εικόνας της πόλης, την αύξηση της ελκυστικότητας της προς τους επενδυτές, τους επισκέπτες και τους κατοίκους, την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και την άμεση αύξηση της απασχόλησης. Παράλληλα, η πολιτιστική κληρονομιά και η σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα αποκτούν κεντρική θέση στον αστικό σχεδιασμό αποτελώντας τον παράγοντα κλειδί για τις αντίστοιχες τοπικές στρατηγικές. Σήμερα στην Ευρώπη οι 'πολιτιστικές' ή 'δημιουργικές' βιομηχανίες απασχολούν σημαντικά τη συζήτηση για τη συμβολή τους στη διαδικασία μεγέθυνσης των εθνικών και περιφερειακών οικονομιών, αφού αναπτύσσονται με γοργούς ρυθμούς την τελευταία δεκαετία στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, αυξάνεται ο αριθμός των εργαζομένων που απασχολούν και διευρύνεται ο τομέας των εργασιών τους. Ένα ευρύ σύνολο θεσμικών οργάνων και δράσεων της Ε.Ε., καθώς και μέτρα και αποφάσεις που πολύ συχνά ανανεώνονται και προσαρμόζονται στα σύγχρονα δεδομένα και συνθήκες των ευρωπαϊκών κοινωνιών, αποδεικνύουν το ιδιαίτερο ενδιαφέρον που έχει ο πολιτισμός στη διαδικασία προόδου της ευρωπαϊκής κοινότητας.

Στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια ο πολιτισμός έχει συνδεθεί με την προβολή της χώρας στο εξωτερικό και την οικονομική της ανάπτυξη. Η μακραίωνη ιστορία και το παρελθόν της χώρας πολύ πρόσφατα αναγνωρίστηκαν ως μοχλοί της σύγχρονης προόδου της. Τώρα, παρά τη σύγχρονη οικονομική και πολιτισμική κρίση που διανύει, διεκδικεί να αποκτήσει μια πλεονεκτική θέση στο διεθνή και ολοένα αυξανόμενο διεθνή ανταγωνισμό των πόλεων με σκοπό την προσέλκυση επενδύσεων και τουριστών. Έτσι, ολοένα και εντείνει τις προσπάθειές της έτσι ώστε να αποκτήσει ένα πολιτιστικό διεθνές προφίλ .

Με αφετηρία τον ελλαδικό χώρο σκοπός της παρούσας ερευνητικής εργασίας, είναι να διερευνηθεί και να επεξεργαστεί την συνεισφορά του πολιτιστικού τομέα στην ανάπτυξη ενός τόπου. Ός ανάπτυξη, εκλαμβάνουμε την κάθε πτυχή του τόπου, η οποία θα τον βοηθήσει να αναδειχθεί, να εξελιχθεί, πολλές φορές να επιβιώσει ή να μην χαθεί τόσο σε εθνικό όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο, καλλιεργώντας μηχανισμούς και πρακτικές, ανθρωποκεντρικής προσέγγισης ικανές να τον βοηθήσουν να ανταπεξέλθει στο σύγχρονο, διαρκώς μεταβαλλόμενο και ανησυχητικά ανταγωνιστικό παγκόσμιο σκηνικό. Η παρούσα έρευνα, αποπειράται να αποδείξει ή να διαψεύσει την δύναμη του πολιτισμού, ως κινητήριο συστατικό ανάδειξης ενός τόπου, έτσι ώστε να τον βοηθήσει να αναδειχθεί, να σωθεί ή να καθιερωθεί.

Η οριοθέτηση και αποσαφήνιση του πολιτισμού κρίνεται ιδιαίτερα δύσκολή. Οι εννοιολογικές προσεγγίσεις και βιβλιογραφικές μελέτες της έννοιας του πολιτισμού, οι μεταλλαγές των διαδικασιών του τρόπου που εκλαμβάνεται σήμερα και η σταδιακή εξέλιξη της σχέσης του με την πόλη, παρατίθενται στα πλαίσια του κειμένου.

Από την αρχαιότητα, η έννοια του πολιτισμού συνδέθηκε εν μέρη με τον τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας των κοινωνιών . Σε πρακτικό επίπεδο, αποτελεί ένα σύνολο πραγμάτων που εμπεριέχουν την πολιτική οργάνωση το νομικό πλαίσιο και την οικονομική λειτουργία, τα οποία από την αρχαιότητα αποτελούσαν ένδειξη πολιτισμού. Επίσης αφορά ανθρώπινες δραστηριότητες, με καλλιτεχνική υπόσταση, που δημιουργούν τις τέχνες.

Σε κάθε περίπτωση, ο πολιτισμός συνδέεται με την εξέλιξη και την πρόοδο. Την διαχείριση καταστάσεων ή την δημιουργία εικόνων, μορφών κλπ., με σκοπό την ανάπτυξη. Υπό αυτό το πρίσμα αντιμετωπίζεται και στην παρούσα έρευνα.

Κεντρική συνιστώσα της έρευνας, είναι η ανάδειξη της αξίας του πολιτισμού ως φορέας ανάπτυξης που θα μπορέσει

1. Να καταφέρει να ωφελήσει τον εκάστοτε τόπο στα πλαίσια της πολιτισμικής παγκοσμιοποίησης,
2. ενώ ταυτόχρονα ο τόπος θα διατηρήσει την προσωπικό του χαρακτήρα και την ιδιαίτερη ταυτότητά του,

Ός βασικός άξονας της εργασίας, τίθεται η ανάδειξη της σημασίας άσκησης πολιτιστικού προγραμματισμού με σαφής στόχους και σκοπούς. Ταυτόχρονο η ανάδειξη του φαινομένου της δημιουργίας των πολιτιστικών περιοχών ως σύγχρονο παράδειγμα άσκησης πολιτιστικής πολιτικής, που μπορεί να επιφέρει αξιόλογα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη.

Για την ανάδειξη των παραπάνω θεματικών, επιλέξαμε να μελετήσουμε την περιοχή του Ελαιώνα των Αθηνών. Πρόκειται για μια περιοχή με ιδιαίτερο ιστορικό και πολιτισμικό ενδιαφέρον. Η θέση του στο χάρτη της Αττικής, ο υπερτοπικός τους χαρακτήρας, αλλά και η τωρινή του κατάσταση, δημιουργούν ένα πολύπλοκο οικοδομικό σύνολο. Ο Ελαιώνας διαθέτει σημαντικές αλλά ως σήμερα ανεκμετάλλευτες δυνατότητες που έχουν ακτίνα επιρροής σε ολόκληρη την μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά. Η μεταβλητότητά της περιοχής και το γεγονός πως δεν έχει μια ενιαία μορφή την καθιστούν εύπλαστη και επιδεκτική προσεκτικών και σταδιακών παρεμβάσεων. Ταυτόχρονα, το γεγονός πως αποτελεί περιοχή μη αναμενόμενης επιλογής προς πολιτιστική αξιοποίηση, αποτέλεσε ένα επιπλέον κίνητρο για την επιλογή μελέτης της.

Σήμερα παρουσιάζει μια εικόνα παρακμής και εγκατάλειψης ειδικότερα στο κέντρο του. Ο ασαφής χαρακτήρας του Ελαιώνα είναι σε θέση να συντελέσει στοιχείο προς διαφοροποίηση. Αυτό, σε συνδυασμό με την κεντρική του θέση στην πόλη, του προσδίδει μεγάλη δυναμική στα πλαίσια του αστικού πολιτιστικού σχεδιασμού. Τα σημερινά του προβλήματα αντιμετωπίζονται ως ευκαιρίες για την αιφόρο ανάπτυξή του, με σκοπό την ένταξη της περιοχής στην πολιτιστική ζωή της Αθήνας και τη συμμετοχή αυτής στα δρώμενά της. Η ένταξη στον αστικό ιστό, η ενίσχυση της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης η δημιουργία θέσεων εργασίας με την ταυτόχρονη περιβαλλοντική προστασία και αναβάθμιση αποτελούν καίρια σημεία τα οποία αναζητούν να απαντηθούν υπό το πρίσμα της πολιτιστικής αξιοποίησής του.

1. ΠΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Εργαλειακή οπτική ή πραγματικό ενδιαφέρον;

Σύγχρονες Πόλεις και Πολιτισμός στον 21^ο αιώνα

Ο αστικός πολιτισμός βρίσκεται σε μια μεταβατική φάση με τις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης, της κοινωνίας της πληροφορίας να επηρεάζουν τα διαφορετικά χαρακτηριστικά του.

Οι μετασχηματισμοί των αστικών τοπιών παρουσιάζονται σε έναν μεγάλο αριθμό μελετών, οι οποίες παρουσιάζουν την παγκοσμιοποίηση, τις κοινωνικές αλλαγές, τον αστικό ανταγωνισμό και την κοινωνία της πληροφορίας ως αλληλένδετους παράγοντες που

έχουν μεταβάλλει τη σύγχρονη πόλη⁹. Παράλληλα, οι πόλεις, ολοένα και περισσότερο, επανέρχονται στο προσκήνιο των κοινωνικών και οικονομικών σπουδών και χαρακτηρίζονται από μεγάλες αλλαγές σε όλα τα επίπεδα¹⁰.

Από τη δεκαετία του '80 και έπειτα οι πόλεις καταβάλουν προσπάθειες που στρέφονται προς την αναγέννηση και τον ανασχεδιασμό τους, δηλαδή τη μετατροπή τους σε ελκυστικά μέρη για δουλειά, διαμονή ή επίσκεψη. Το γεγονός αυτό σχετίζεται με τον αυξανόμενο αστικό ανταγωνισμό με τις πόλεις να λειτουργούν ως εναλλακτικές θέσεις χωροθέτησης για επιχειρήσεις και κάτοικους και να προσπαθούν να βελτιώσουν το οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό τους περιβάλλον¹¹. Η πόλη της μεταβιομηχανικής εποχής είναι οργανωμένη σε παγκόσμια δίκτυα, χαρακτηρίζεται από τον τριτογενή τομέα των υπηρεσιών και η οικονομία της χρησιμοποιεί ως πρώτη ύλη την πληροφορία¹².

Ο ρόλος των δραστηριοτήτων πολιτισμού και αναψυχής στις νέες αστικές πολιτικές και τις στρατηγικές αστικής αναζωογόνησης, θεωρείται πλέον πολύ σημαντικός. Συγκεκριμένα, κυριαρχεί η άποψη ότι οι δραστηριότητες αυτές βοηθούν στη βελτίωση της εικόνας της πόλης, την αύξηση της ελκυστικότητας της προς τους επενδυτές, τους επισκέπτες και τους κάτοικους, την ενίσχυση της τοπικής οικονομίας και την άμεση αύξηση της απασχόλησης. Παράλληλα, η πολιτιστική κληρονομιά και η σύγχρονη πολιτιστική δραστηριότητα αποκτούν κεντρική θέση στον αστικό σχεδιασμό αποτελώντας τον παράγοντα κλειδί για τις αντίστοιχες τοπικές στρατηγικές.

Παράλληλα, η ανάδυση νέων αστικών μορφών και προκλήσεων μετά τη δεκαετία του 1990 έχουν οδηγήσει σε ένα γενικότερο μετασχηματισμό του πολεοδομικού σχεδιασμού¹³. Η πολεοδομική πολιτική αποκτά νέα χαρακτηριστικά βάσει νέων παραγόντων. Στο πλαίσιο αυτό, επανεκτιμάται ο ρόλος των μητροπολιτικών σχηματισμών ως επίκεντρα οικονομικών και πολιτικών διεργασιών, αυξάνεται η σημασία στα κοινωνικά ζητήματα που συνδέονται με τον αστικό σχεδιασμό, καθώς και η σημασία στην εταιρική σχέση δημόσιου και ιδιωτικού τομέα όσον αφορά την πολιτική χρηματοδότησης και διοίκησης έργων (Συμπράξεις Δημόσιου και Ιδιωτικού Τομέα). Παράλληλα παρατηρείται στροφή από την οριζόντια ανάπτυξη πόλεων στην επανάχρηση και τον επανασχεδιασμό των υφιστάμενων αστικών χώρων και απαξιωμένων κτιριακών αποθεμάτων. Αισθητοποιείται η καθημερινή ζωή και

⁹ Amin A., Graham S., "The Ordinary City" in *Transactions of British Geographers*, Vol. 30:3, 1998. Και Sassen S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, New Jersey, 1991 και Amin A., "The Good City" in *Urban Studies* Vol. 43, no 5-6 1009-1023, May 2006

¹⁰ Amin A., Graham S., "The Ordinary City" in *Transactions of British Geographers*, Vol. 30:3, 1998. / Zukin S., *The Cultures of Cities*, Cambridge 1995.

¹¹ Jensen-Butler C., Scachar A., Van Wessep J. (ed), "European Cities in Competition", Strasbourg 1997.

¹² Fainstein S., "The Changing World Economy and Urban Restructuring" in Judd D., Parkinson M., (eds) *Leadership and Urban Regeneration*, Εκδ. Sage, London 1990.σελ: 34-35.

¹³ Οικονόμου Δ., «Πολεοδομική Πολιτική στην Ελλάδα: Δομικά Χαρακτηριστικά κα ισημερινές τάσεις»σημερινές τάσεις» στο Ε.Μ.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σ.Ε.Π.Ο.Χ., Πόλη και χώρος από τον 20^ο αιώνα στον 21^ο αιώνα, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβάντινο, Αθήνα 2004., Γοσποδίνη Α., «Σκιαγραφώντας, ερμηνεύοντας και ταξινομώντας τα νέα τοπία της μεταβιομηχανικής πόλης» στο Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος (επ.), Τα νέα αστικά τοπία και η ελληνική πόλη, Εκδ. Κριτική, Αθήνα 2006.

αναδύονται νέα πρότυπα αστικού σχεδιασμού. Τέλος, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος και αειφόρου ανάπτυξης ενώ αυξάνεται η σημασία που αποδίδεται στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου και πολιτισμού¹⁴. Ουσιαστικά, ο ρόλος του αστικού πολιτισμού αναβαθμίζεται αφού η επίδρασή του σε όλους τους τομείς της πόλης θεωρείται πλέον ιδιαίτερα κρίσιμη.

Σε αυτό το πλαίσιο, όσον αφορά τον πολεοδομικό σχεδιασμό, το πεδίο δράσης των πόλεων έχει μεταφερθεί στην «αύξηση της επενδυτικής ελκυστικότητας, ανταγωνιστικότητας και εμπορευσιμότητας των επιχειρηματικών πόλεων της ευέλικτης συσσώρευσης, πόλεων εύπλαστης φαντασίωσης, εφήμερου καταναλωτικού θεάματος και μυθοπλαστικών συμβολισμών»¹⁵. Ο αστικός πολιτισμός έχει επηρεαστεί σημαντικά από την έννοια της μεταμοντέρνας πόλης, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας είναι η υπόστασή της ως τόπος κατανάλωσης και όχι ως τόπος παράγωγης¹⁶. Στο πλαίσιο που ορίζουν οι νέες διεθνείς οικονομικές συνθήκες οι αστικές διοικήσεις επαναπροσδιορίζουν τις πολιτικές τους σε νέες μορφές. Οι διαδικασίες αυτές θυμίζουν πολλές φορές επιχειρηματικές κινήσεις και συχνά η πόλη διοικείται σαν να ήταν ιδιωτική εταιρία. Προκειμένου να ανταποκριθούν οι πόλεις αναγκάζονται να βελτιώσουν τα στοιχεία που ελκύουν τις οικονομικές δραστηριότητες ή τα στοιχεία που βελτιώνουν τη συνολική εικόνα της πόλης.

Ο ρόλος του πολιτισμού στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης

Η μη αναστρέψιμη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης είναι σήμερα πλέον η κυρίαρχη έννοια σε κάθε τομέα. Χωρίς να μπορεί να οριστεί με σαφήνεια αποτελεί μια σύγχρονη κατάσταση κατά την οποία το τοπικό, το περιφερειακό, το εθνικό και το διεθνές σχετικοποιούνται και τα μεταξύ τους όρια καθίστανται όλο και πιο πορώδη¹⁷. Στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, η λειτουργική χρήση του πολιτισμού έχει σαν στόχο την ενδυνάμωση της τοπικής ανταγωνιστικότητας μέσα από τη συνέργεια του πολιτισμού και της τοπικής ανάπτυξης. Η οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ζωή των πόλεων αποκτά νέο ρόλο με επιχειρηματικές συνθήκες. Η διαδικασία αυτή περιγράφεται με τον όρο *glurbanisation* από τις έννοιες *global* και *urban*¹⁸. Στο πλαίσιο του παγκόσμιου και του ευρωπαϊκού χώρου, δημιουργείται έντονος συναγωνισμός μεταξύ τους. Έτσι, το αστικό *management* και η προώθηση μιας πόλης είναι βασικές έννοιες για τις πολιτικές

¹⁴ Γετίμης Π., «Αστικές Πολιτικές και Κοινωνικά Κινήματα στην Πόλη» στο Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ., Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, σελ. 359-370, Πανεπ. Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1999, Οικονόμου (2004)ο.π, σελ: 4-5, Γοσποδίνη και Μπεριάτος (2006), ο.π

¹⁵ Κουρλιούρος Η., Διαδρομές στις θεωρίες του Χώρου, Οικονομικές Γεωγραφίες της Παραγωγής και της Ανάπτυξης, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.

¹⁶ Harvey D., *The Condition of Postmodernity, An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford 1989. Featherstone M., *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage, London 1991.

¹⁷ Δεμερτζής Ν., Λίποβατς Θ., Φθόνος και μνησικακία. Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία, Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006.

¹⁸ Smith M.P., *Transnational Urbanism, Locating Globalisation*, Blackwell, Oxford 2001.

αποφάσεις που λαμβάνονται στο επίπεδο της αστικής πολιτικής¹⁹. Μέσα στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, τα κοινωνικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά των πόλεων είναι βασικά στοιχεία που τις διαφοροποιούν μεταξύ τους.

Σε μια εποχή όπου ο παγκοσμιοποιημένος αστικός χώρος γίνεται ολοένα και πιο ανταγωνιστικός, ο πολιτισμός και η δημιουργικότητα αποτελούν τις αιχμές του δόρατος για την αστική ανάπτυξη και τη δημιουργία συγκριτικού πλεονεκτήματος σε όλους τους τομείς της οικονομίας. Η επιρροή της αστικής πολιτιστικής δραστηριότητας είναι σημαντική και συνεχής στο αισθητικό, οικονομικό, κοινωνικό και συμβολικό επίπεδο της πόλης²⁰. Ο Featherstone μας δίνει μια εκτεταμένη περιγραφή σχετικά με τον τρόπο με τον οποίο η πολιτιστική κατανάλωση έχει μεταλλαχτεί και έχει αποκτήσει αυξημένη σημασία στη μεταμοντέρνα πόλη: η έμφαση πλέον δίνεται στην εντυπωσιακή αρχιτεκτονική και το ντιζάιν, σε τεχνοτροπίες με τοπική ιδιαιτερότητα, στην κοσμοπολιτική διαφορετικότητα και την αστική κοινωνικότητα. Τα στοιχεία που έχουν τον κύριο λόγο στη διαδικασία αυτή είναι η αισθητική αναβάθμιση της καθημερινής ζωής και τα μεγάλα θεάματα²¹. Ο επισκέπτης ή ο κάτοικος της πόλης μετατρέπεται πλέον σε περιηγητή ή πλάνητα (flaneur) -όπως τον περιγράφει ο Benjamin- που αντιμετωπίζει την πόλη ως περιπέτεια, απόλαυση και εμπειρία (Wilson 1995). Η Zukin περιγράφει αυτή τη νέα πραγματικότητα για το ρόλο του πολιτισμού και τη συμβολική του δύναμη ως εξής²²:

"... κατέχει κυρίαρχο ρόλο στις στρατηγικές αστικής ανάπτυξης βασιζόμενη στη διατήρηση της τοπικής ιστορικής κληρονομιάς. Με την εξαφάνιση της βιομηχανίας και βιοτεχνίας και με περιοδικές κρίσεις στην τοπική διοίκηση και οικονομία, ο πολιτισμός είναι όλο και περισσότερο η δραστηριότητα της πόλης - η βάση της τουριστικής πολιτικής και η πρωτότυπη, ανταγωνιστική αιχμή. Η αύξηση της πολιτιστικής κατανάλωσης (τέχνη, μόδα, φαγητό, μουσική, τουρισμός) και των πολιτιστικών βιομηχανιών που τη στηρίζουν, δίνουν τροφή στη συμβολική οικονομία, στην ορατή ικανότητα της να παράγει σύμβολα και χώρους".

Παράλληλα οι πόλεις γίνονται ολοένα και πιο δημοφιλείς ως τουριστικοί προορισμοί με ιδιαίτερη έμφαση στον πολιτιστικό τουρισμό. Ο αστικός τουρίστας συμμετέχει στην πολιτιστική ζωή της πόλης που επισκέπτεται είτε ως καταναλωτής πολιτιστικών προϊόντων (προϊόντα των πολιτιστικών βιομηχανιών) και υπηρεσιών (επισκεπτόμενος μουσεία,

¹⁹ Jensen-Butler C , Scachar A, Van Wessep J.(ed), "European Cities in Competition", Strasbourg 1997.

²⁰ Amin A., Graham S., "The Ordinary City" in Transactions of British Geographers, Vol. 30:3, 1998.

²¹ Featherstone M., Consumer Culture and Postmodernism, Sage, London 1991.

²² Zukin S., The Cultures of Cities, Cambridge 1995., σελ 23

εκθέσεις, μνημεία, κ.ά.), είτε ως μέτοχος σε πολιτιστικές εμπειρίες (βίωση της «ατμόσφαιρας» ή της «αυθεντικής εμπειρίας» της πόλης, πολιτιστικοί περίπατοι, εκπαιδευτικά προγράμματα, κ.ά.). Οι πολιτιστικές περιοχές, οι περιοχές δηλαδή που συγκεντρώνουν πολιτιστικές δραστηριότητες, τείνουν να βρίσκονται στο επίκεντρο της τουριστικής και πολιτιστικής πολιτικής των πόλεων αποτελώντας παράλληλα και τουριστικούς προορισμούς.

Νέες τάσεις πολιτιστικής πολιτικής. Πολιτικές πολιτιστικής συγκέντρωσης

Ο πολιτισμός έως πρόσφατα θεωρούνταν ότι δεν επιδεχόταν παρεμβάσεις και ότι έπρεπε να διατηρεί την ανεξάρτητη φυσιογνωμία του, ενώ σήμερα βασικός προσδιοριστικός παράγοντας είναι ενός είδους αναπτυξιακή λογική στις πολιτιστικές δραστηριότητες που σχετίζεται με την προστιθέμενη αξία²³.

Οι στρατηγικές πολιτιστικής συγκέντρωσης (cultural clustering strategies) εκφράζουν μια νέα στροφή της σύγχρονης αστικής πολιτιστικής πολιτικής. Ιδιαίτερα στην περίπτωση της Ελλάδας, η πρακτική της πολιτιστικής συγκέντρωσης δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο πολιτικού ενδιαφέροντος ή σχεδιασμού, παρά το γεγονός ότι οι περισσότερες ελληνικές πόλεις εντάσσονται ή επιθυμούν να ενταχθούν στο ανταγωνιστικό πεδίο του τουρισμού.

Πρόκειται για πολιτικές που υπολογίζουν τις εξωτερικές οικονομικές επιδράσεις και τις χωρικές επιπτώσεις, σε αντίθεση με παλαιότερες πολιτικές που είχαν στο επίκεντρο την καλλιτεχνική παραγωγή και την πολιτιστική δημοκρατία. Οι φορείς που εμπλέκονται στη τοπική πολιτιστική πολιτική διευρύνονται και πλέον εκτός από τους ιδιωτικούς φορείς περιλαμβάνουν αναπτυξιακές εταιρείες, εταιρείες διαχείρισης ακινήτων και ιδιώτες.

Οι πολιτικές πολιτιστικής συγκέντρωσης αποτελούν τη μετεξέλιξη των λεγόμενων πολιτικών αστικής ανάπλασης με βάση τον πολιτισμό²⁴. Στις δεκαετίες του 1970 και του 1980 η κυρίαρχη τάση αυτή ταυτιζόταν με μεγάλα έργα ανάπλασης και έργα - ναυαρχίδες. Πολλά έργα ανάπλασης οδήγησαν τελικά στον εκτοπισμό των παλαιότερων χρηστών ή - σε αρκετές περιπτώσεις - ακόμα και των ίδιων των πολιτιστικών χρηστών. Σήμερα, ωστόσο, οι περισσότερες πόλεις έχουν ολοκληρώσει με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία τα μεγάλα έργα ανάπλασης (π.χ. μουσεία, αναπλάσεις μετώπων) και έχουν καθιερωθεί ως διοργανωτές σημαντικών φεστιβάλ. Επομένως, οι τοπικές πολιτιστικές στρατηγικές με σκοπό την αναζωογόνηση, περνούν πλέον σε μια πιο ώριμη φάση όπου το ζητούμενο είναι η ενθάρρυνση πολιτιστικών συγκεντρώσεων για την πολιτιστική παραγωγή και

²³Mommaas H., "Cultural Clusters and the Post-Industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy" in Urban Studies, Vol. 41, No 3, 507-532 March 2004, Κονσόλα Ντ., Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική, Εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2006.

²⁴ Μπιανκίνι Φ., Πάρκινσον Μ, «Λίβερπουλ, μια ιστορία χαμένων ευκαιριών» στο Μπιανκίνι Φ., Πάρκινσον Μ.(εκ.), Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων, Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης, Εκδ. Ε.Ε.Τ.Α.Α., Αθήνα 1994.

κατανάλωση. Ωστόσο, τόσο σε προηγούμενες περιόδους όσο και σήμερα έχουν επικρατήσει αλληλοσυγκρουόμενες απόψεις σχετικά με τη χρήση του πολιτισμού, αν δηλαδή αντιμετωπίζουμε ένα γνήσιο ενδιαφέρον για την πολιτιστική ανάπτυξη ενός τόπου ή εάν, όπως υποστηρίζει η Zukin, οδηγούμαστε στη λειτουργική εκμετάλλευση του πολιτισμού με σκοπό τη δημιουργία «τοπίων κατανάλωσης» που να εξυπηρετούν τις προνομιούχες ομάδες του πληθυσμού.

2. ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ | ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΑ ΑΓΑΘΑ | ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΕΣ

Εξέλιξη για την ελευθερία ή διεύρυνση της αγοράς;

Πολιτισμός. Εννοιολογική επισκόπηση

Η εννοιολογική παρουσίαση της έννοια του πολιτισμού είναι ιδιαίτερα δύσκολη λόγω των πολλαπλών ερμηνειών που εμπεριέχει και καλύπτει. Παρά το γεγονός πως αποτελεί μια έννοια που χρησιμοποιείται σε καθημερινή βάση, δεν έχει ξεκάθαρο περιεχόμενο ή σαφή ορισμό. Πολλές φορές μάλιστα, συγχέουμε την έννοια με την τέχνη ενώ εξίσου συχνά ταυτίζουμε τις πολιτιστικές δραστηριότητες και τους πολιτιστικούς κλάδους με τις πολιτισμικές αναφορές εν γένει.

Η συχνή ταύτιση της έννοιας του πολιτισμού με την τέχνη είναι δύσκολη στην ανάλυσή της αφού και η ίδια η έννοια της τέχνης δεν μπορεί να οριοθετηθεί με σαφήνεια. Η αγγλική λέξη culture, έχει χαρακτηριστεί ως «μία από τις δύο-τρεις πιο περίπλοκες έννοιες της αγγλικής γλώσσας»²⁵. Επομένως, η οριοθέτηση της έννοιας πραγματοποιείται συχνά μέσα από αντιθετικές έννοιες που εμπεριέχονται στην ευρύτερη έννοια του πολιτισμού μέσα από τη σύγκριση του υλικού με τον άυλο πολιτισμό, τον «υψηλό» με τον «λαικό» πολιτισμό, τον πολιτικό ή τον επιχειρηματικό πολιτισμό²⁶.

Με βάση την ετυμολογική του ανάλυση, προκύπτει από τη λέξη «πόλις» ενώ στα αγγλικά αποδίδεται με τις λέξεις "civilization" και "culture". Ο Smith²⁷ χρησιμοποιεί τον όρο κουλτούρα για να εκφράσει αρχικά τη διανοητική και αισθητική εξέλιξη του ατόμου, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας και γενικά μια ευρεία κλίμακα διανοητικών δραστηριοτήτων και των προϊόντων τους, όπως τον κινηματογράφο, το θέατρο κλπ. Και τέλος ένα

²⁵ Hall J., Neitz M., (1993) *Culture: Sociological Perspectives*, Prentice Hall, New Jersey, σελ 4-6

²⁶ Hesmondhalgh D., (2002) *The Cultural Industries*, Sage Publications, London

²⁷ Smith n., (1996) *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*, Routledge, Λονδίνο

συγκεκριμένο τρόπο ζωής, τις δραστηριότητες, τα ήθη και τα έθιμα ενός ατόμου, μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας²⁸.

Η Μπιτσάνη υποστηρίζει ότι ο «πολιτισμός» «αναφέρεται στο σύνολο των υλικών και πνευματικών αξιών που δημιουργούνται από την ανθρώπινη δράση στη διαχρονία»²⁹.

Κατά τον Tylor³⁰, ο πολιτισμός περιλαμβάνει «τη γνώση, την πίστη, την τέχνη, τον νόμο, τα ήθη και τα έθιμα και άλλες δραστηριότητες που αποκτά το άτομο ως μέλος μιας κοινωνικής ομάδας».

Η UNESCO στη 43^η Συνδιάσκεψή της για την Παιδεία και τον Πολιτισμό του 1992 διατύπωσε τον εξής ορισμό:

“Πολιτισμός είναι ολόκληρο το πλέγμα των πνευματικών, υλικών, διανοητικών και συναισθηματικών χαρακτηριστικών που διακρίνουν μια κοινωνία ή μια κοινωνική ομάδα και αποτελούν τα στοιχεία της πολιτισμικής ταυτότητάς της, συμπεριλαμβανομένων των τρόπων ζωής, των παραδόσεων, των αντιλήψεων των τεχνών, των γραμμάτων και των θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου.”».

Ο ορισμός αυτός περιλαμβάνει τον επίσημο όσο και τον λαϊκό πολιτισμό και δεν περιορίζεται στην υπάρχουσα πολιτισμική κληρονομιά, αλλά συνεχώς εμπλουτίζεται από τη μνήμη και τη δημιουργικότητα³¹. Δείχνει την ευρύτητα του πολιτιστικού τομέα αλλά και τη δυσκολία να κατηγοριοποιηθεί μια δραστηριότητα ή ένα αγαθό ως πολιτιστικό. Το πρόβλημα κατηγοριοποίησης του, είναι εμφανές και στην ελληνική και στη διεθνή νομοθεσία.³².

Η UNESCO έχει καταρτίσει ένα **πλαίσιο τομέων και δραστηριοτήτων** για την κατηγοριοποίηση του πολιτισμού. Οι κατηγορίες είναι οι εξής:

- **Πολιτισμική κληρονομιά:** ιστορικά μνημεία, αρχαιολογική κληρονομία, μουσεία, αύλη κληρονομίας, τοπία
- **Έντυπα και λογοτεχνία:** λογοτεχνική και συγγραφική δημιουργία, περιοδικά, έντυπα, βοηθητικές υπηρεσίες για την παραγωγή εντύπων και λογοτεχνικών έργων

²⁸ Smith, P. (2006). *Πολιτισμική θεωρία*, Αθήνα: Κριτική.

²⁹ Μπιτσάνη Ε. (2004). *Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη. Σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικού προϊόντος*, Αθήνα: Διδόνικος, σελ 29

³⁰ Tylor, E. (1958). *Primitive culture*, Massachusetts: Clousester, σελ. 8.

³¹ www.unesco.org.

³² Κόνσολα Ντ., (2006) *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Παπαζήση, Αθήνα

- **Μουσική:** μουσική δημιουργία, συναυλίες, παραστάσεις έντυπη δημοσίευση μουσικών έργων, οπτικοακουστική καταγραφή μουσικής, τραγούδια, δίσκοι, κασέτες, συναφής δραστηριότητες για τη δημιουργία, παραγωγή και εμπορία μουσικής
- **Παραστατικές Τέχνες:** δημιουργία έργων παραστατικών τεχνών, χορογραφικές παραστάσεις (μιούζικαλ και άλλα θεάματα, θέατρο σκιών), βοηθητικές εργασίες για την παραγωγή τους (σκηνογραφία, σκηνοθεσία κ.α)
- **Παραγωγή, προβολή και έκθεση εικονικών και πλαστικών τεχνών:** παραγωγή και δημιουργία εικονικών και πλαστικών τεχνών (ζωγραφική, γλυπτική, γραφικές τέχνες, βιοτεχνίες τέχνης,κ.α)προβολή, απεικόνιση και έκθεση έργων και πλαστικών τεχνών διάθεση και εμπορία, βοηθητικές δραστηριότητες απαραίτητες για τη δημιουργία τους.
- **Κινηματογράφος, βίντεο και φωτογραφία:** κινηματογραφική παραγωγή- βιντεογραφία και ψηφιακή DVD κινηματογραφία, διάθεση κινηματογραφικών έργων, φωτογραφία, εκπαίδευση κινηματογράφου και φωτογραφίας, βοηθητικές δραστηριότητες απαραίτητες για τη δημιουργία, παρουσίαση έργων κινηματογράφου και φωτογραφίας
- **Ραδιοτηλεόραση:** ραδιοφωνία-τηλεόραση, δορυφορικές και δικτυακές εκπομπές. Συναφής βοηθητικές δραστηριότητες (παραγωγή, διαφήμιση κ.α.)
- **Κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες:** σύλλογοι, σωματεία και ενώσεις, πολιτιστικές πρωτοβουλίες, εθελοντισμός, ερασιτεχνικές δραστηριότητες, άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά δρώμενα
- **Αθλήματα (σπορ) και παιχνίδια:** αθλητικές δραστηριότητες, αγώνες και αθλητικά σωματεία, παραγωγή και χρήση αθλητικού εξοπλισμού, άλλες συναφής δραστηριότητες
- **Φύση και περιβάλλον:** αστικό πράσινο και πάρκα-τοπία (landscapes)- βιολογικά αποθέματα, εθνικοί δρυμοί,μνημεία της φύσης³³.

Πολιτιστικά αγαθά

Προκειμένου να γίνει κατανοητή η σημασία του πολιτισμού για μια πόλη, είναι σημαντικό να αναλυθούν οι αλλαγές που έχουν επέλθει τόσο στον ορισμό του πολιτιστικού αγαθού, όσο και στα πρότυπα κατανάλωσης που το χαρακτηρίζουν.

Σήμερα, ως πολιτιστικά αγαθά, μπορούν να καταταχθούν πολλά περισσότερα αγαθά και δραστηριότητες από αυτά που οροθετούνται αυστηρά στις κλασικές τέχνες, τα γράμματα ή την αρχιτεκτονική. Τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, η μόδα, οι δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου, ο αθλητισμός και άλλα³⁴, αποτελούν κατηγορίες που μπορούν να νοηθούν ως πολιτιστικά αγαθά. Παρατηρείται άρα μια διεύρυνση του ορισμού στην οποία

³³ Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούδης, Φ., Μπουμπάρης, Ν. & Παπαγεωργίου, Δ. (επιμ.). (2005). Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες, υπηρεσίες αγαθά, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ. 32-35.

³⁴ Τα τελευταία χρόνια υποστηρίζεται σθεναρά πώς ο αθλητισμός και ο τουρισμός αποτελούν πολιτιστικά αγαθά. Ο κύριο αντίλογος αυτής της άποψης είναι πώς οι τομείς αυτοί είναι αυτόνομοι και αυτόνομοι από μόνοι τους και θα πρέπει να νοούνται χωριστά. Υπάρχουν όμως παραδείγματα όπου οι τομείς αυτοί αλληλοσυνδέονται και αλληλοσυντηρούνται (Pratt 2004 : 7). Η θεατρική σκηνή του Λονδίνου βασίζεται και τροφοδοτεί με τη σειρά της τον τουριστικό τομέα ενώ αντίστοιχα, μεγάλες αθλητικές ομάδες όπως η Μπαρτσελόνα ή η Τσέλσι και η Μάντσεστερ πλέον δεν είναι απλά αθλητικοί σύλλογοι.

μπορεί κανείς να κατατάξει ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων. Ένα χρήσιμο διαχωρισμό των πολιτιστικών αγαθών δίνει ο Scott, κατατάσσοντάς τα σε τρεις βασικές κατηγορίες:

- ο Α. Τα κατασκευασμένα πολιτιστικά αγαθά (ρούχα, κοσμήματα, έπιπλα κ.λ.π)
- ο Β. Τις υπηρεσίες (θέατρο, συναυλίες, τουρισμός, διαφήμιση κ.λ.π)
- ο Γ. Τα υβριδικά αγαθά (ταινίες, βιβλία, μαγνητοφωνήσεις κ.λ.π)³⁵

Τα 'πολιτιστικά αγαθά' διαμορφώνουν την πολιτιστική κληρονομιά ενός τόπου ή μιας χώρας. Αποτελούν ένα σύνολο πραγμάτων και προϊόντων τις δράσεις του ανθρώπου στο πέρασμα των χρόνων. Με τον νομό 3.028/2002 ορίζονται ως εξής: «οι μαρτυρίες της ύπαρξης και της ατομικής και συλλογικής δραστηριότητας του ανθρώπου»³⁶.

Πιο συγκεκριμένα ως πολιτιστικά αγαθά προσδιορίζονται τα παρακάτω.

Τα μνημεία της αρχαιολογίας, της αρχιτεκτονικής, της τέχνης, τα εκκλησιαστικά μνημεία, οι αρχαιολογικοί χώροι και γενικότερα ό,τι παρουσιάζει πολιτιστικό ή καλλιτεχνικό ενδιαφέρον. Επίσης, τα οικοδομήματα που αποσκοπούν στη διαφύλαξη και στην έκθεση των αγαθών, όπως τα μουσεία, οι βιβλιοθήκες ή τα καταφύγια τα οποία προορίζονται για να προστατεύσουν τα παραπάνω πολιτιστικά αγαθά σε περιπτώσεις κινδύνου. Τέλος, πολιτιστικά αγαθά αποτελούν τα κέντρα στα οποία περιέχεται σημαντικός αριθμός των πολιτιστικών αγαθών, τα οποία ονομάζονται «κέντρα περιέχοντα μνημεία»³⁷. Τα αγαθά διακρίνονται σε υλικά και άυλα. Η κατηγορία των υλικών περιλαμβάνει τα αρχαιολογικά μνημεία και ευρήματα, τους ιστορικούς τόπους, τα έργα τέχνης και τα γραπτά μνημεία. Στην κατηγορία των άυλων ανήκουν οι παραδόσεις, τα ήθη, η γλώσσα, χορός κ.α.³⁸ Η σημασία των πολιτιστικών αγαθών επιβεβαιώνεται και από τις διεθνείς συμβάσεις και τη νομοθεσία που αποσκοπούν στην προστασία τους. Κάθε χώρα μεμονωμένα, αλλά και σε συλλογικό επίπεδο, οφείλει να αναπτύξει τους μηχανισμούς προστασίας και διατήρησης της πολιτιστικής της κληρονομιάς. Δύσκολος είναι ο διαχωρισμός των δημοσίων πολιτιστικών αγαθών από τα ιδιωτικά, ενώ οι συνεργασίες μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού τομέα (PPP-Private-public partnership) στο συγκεκριμένο τομέα αποτελούν πλέον κοινή πρακτική³⁹.

Αναμφισβήτητα, ο πολιτιστικός τομέας αναπτύσσεται ραγδαία, η συμβολική αξία του χρησιμοποιείται ως εργαλείο προώθησης, ενώ τα πολιτιστικά αγαθά χαρακτηρίζονται ολοένα και περισσότερο από την αγοραστική τους αξία και όχι τόσο από την καλλιτεχνική.

³⁵ Scott A., (1997), *The cultural economy of cities* in International Journal of Regional Research, Volume 21/2, σελ 323-339

³⁶ ΦΕΚ, Α' 159/28.6.2002

³⁷ Μπιτσάνη, Ε. (2004). Πολιτισμική διαχείριση και.....ό.π.

³⁸ Κόνσολα, Ντ. (1986). Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα, Αθήνα: Παπαζήσης.

³⁹ Pratt A.C. "Cultural Industries and Public Policy: An Oxymoron?" in International Journal of Cultural Policy Vol. 11, No 1 pp. 31-44, London, March 2005

Νέο τοπίο κατανάλωσης

Στο πλαίσιο των σημερινών κοινωνικών και ψυχολογικών επιταγών που ασκούν τα πρότυπα κατανάλωσης και τρόπου ζωής, ο ατομικισμός και η ανάγκη για προσωπική ικανοποίηση αναγκών και η αναζήτηση για ταυτότητα, έχει διαμορφώσει ένα νέο τοπίο κατανάλωσης. Η νεολαία έχει πλέον την οικονομική δυνατότητα να συμμετέχει στον καταναλωτικό πολιτισμό και χρησιμοποιεί τη μόδα για τη δημιουργία της δικής της ξεχωριστής δημόσιας ταυτότητας.

Δύο είναι οι σημαντικότερες από τις πολλές εξελίξεις στον τομέα της κατανάλωσης.

Η πρώτη είναι η εξάπλωση της μόδας στις μαζικές (σε αντιπαράθεση με τις ελιτίστικες) αγορές, η οποία κατάφερε να αυξήσει την κατανάλωση, όχι μόνο στο ρουχισμό και τη διακόσμηση αλλά σε ένα εύρος δραστηριοτήτων και υπηρεσιών (αναψυχή, αθλητισμός, μουσική, παιχνίδια, ταινίες, κ.λπ.).

Η δεύτερη αφορά την στροφή από την κατανάλωση αγαθών στη κατανάλωση υπηρεσιών, όχι μόνο προσωπικών (ασφάλιση, υγεία, εκπαίδευση, επιχειρήσεις, κ.ά.) αλλά και θεαμάτων, παραστάσεων, αναψυχής, κ.λπ. Ο κύκλος ζωής υπηρεσιών όπως είναι μια επίσκεψη σε ένα μουσείο ή η παρακολούθηση μιας ροκ συναυλίας είναι πολύ μικρότερος από αυτόν ενός πλυντηρίου ή ενός αυτοκινήτου⁴⁰.

Πολιτιστική βιομηχανία. Εννοιολογική προσέγγιση

Ο όρος «πολιτιστικές βιομηχανίες» αναφέρεται ως ένα από τα μέσα διάδοσης των πολιτιστικών αγαθών, του τρόπου δηλαδή που διαδίδονται τα έργα της πολιτιστικής δημιουργίας τόσο του παρελθόντος όσο και της σύγχρονης εποχής ⁴¹.Κεντρικό ρόλο στην βιομηχανοποίηση του πολιτισμού καθιστά η τεχνολογική εξέλιξη η οποία επιτρέπει την αναπαραγωγή των πολιτιστικών αγαθών σε μαζική κλίμακα, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο και την κερδοφορία της παραγωγής τους. Επίσης, σύμφωνα με το Χάμπερμας , η μαζικοποίηση και εκβιομηχάνιση της πολιτιστικής παραγωγής δημιούργησε ένα σημαντικό ενδιάμεσο ανάμεσα στον καλλιτέχνη και το κοινό του που δεν είναι άλλο από τον μηχανισμό της αγοράς, ο οποίος λειτουργεί καταπιεστικά σε σχέση με την καλλιτεχνική ελευθερία και δημιουργικότητα.

Ο όρος των πολιτιστικών βιομηχανιών αναφέρεται ως ένα από τα μέσα διάδοσης των πολιτιστικών αγαθών, του τρόπου δηλαδή που διαδίδονται τα έργα της πολιτιστικής

⁴⁰ Harvey D., *The Condition of Postmodernity, An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford 1989.

⁴¹ Κόνσολα (2006), ο.π. σελ: 71-73.

δημιουργίας τόσο του παρελθόντος όσο και της σύγχρονης εποχής.⁴² Ο όρος, χρησιμοποιείται πρώτη φορά το 1947 από τους κοινωνιολόγους Theodor Adorno και Mark Horkheimer στο έργο τους «Διαλεκτική του Διαφωτισμού» και καθιερώνεται μέσα από τη χρήση του στο έργο «Πολιτιστική Βιομηχανία»⁴³, ένα έργο στο οποίο οι συγγραφείς του, προσπάθησαν να προσεγγίσουν και να αναλύσουν τη «βιομηχανία του θεάματος». Η έννοια που απέδωσαν στον όρο δεν έχει μεγάλη σχέση με τον τρόπο που χρησιμοποιείται σήμερα. Αρχή της σκέψης των θεωρητικών της σχολής της Φρανκφούρτης, αποτέλεσε η διάβρωση των τεχνών από τη μαζική κουλτούρα⁴⁴, μέσω της ισχυρής βιομηχανίας κινηματογράφου των Η.Π.Α. που άρχιζε να αναπτύσσεται εκείνη την περίοδο. Ο όρος 'μαζική κουλτούρα' αναφέρεται στην «κουλτούρα που προορίζεται για τη μάζα και το ευρύ κοινό. Δεν είναι η κουλτούρα που δημιουργείται από τη μάζα, αλλά αυτή που κατασκευάζεται με βιομηχανικό τρόπο με σκοπό να καταναλωθεί απ' αυτή»⁴⁵.

Η ανάπτυξη των πολιτιστικών βιομηχανιών, συνδέθηκε σε μεγάλο βαθμό με την ανάπτυξη της μαζικής κουλτούρας ή του μαζικού πολιτισμού, μια σύνδεση που απασχόλησε τους θεωρητικούς της Σχολής αλλά και γενικότερα τους διανοητές του 20^{ου} αιώνα. Στο έργο του Αντόρνο και Χόρκχάιμερ, ο όρος «πολιτιστική βιομηχανία» χρησιμοποιείται με κριτική διάθεση⁴⁶. Αντιπαραθέτουν τη μαζική κουλτούρα και τις πολιτιστικές βιομηχανίες με το λαϊκό πολιτισμό συνδέοντάς την κυρίως με τα μεγάλα αστικά κέντρα του 19^{ου} και του 20^{ου} αιώνα. Οι θεωρητικοί της Σχολής της Φρανκφούρτης, αναλύουν την βιομηχανοποίηση του πολιτισμού μέσα στην καπιταλιστική ανάπτυξη και την ανάπτυξη των μονοπωλείων. Τόσο η παραγωγή, όσο και η κατανάλωση της μαζικής κουλτούρας, υποτάσσονται στα πρότυπα της μονοπωλιακής βιομηχανικής παραγωγής η οποία την εποχή που γράφεται το κείμενο εμφανίζεται ως το απόλυτο κυριαρχικό μοντέλο που εξυπηρετεί τα βιομηχανικά και χρηματοπιστωτικά συμφέροντα-μονοπώλεια που με την σειρά τους καθορίζουν το περιεχόμενο αλλά και την οργάνωση της καλλιτεχνικής παραγωγής.

Έτσι, φαίνεται πως κυρίαρχος σκοπός των σύγχρονων μέσων μαζικής κουλτούρας(κινηματογράφος ,μουσική, ραδιόφωνο) είναι η χαλιναγώγηση του κοινού μέσω της δημιουργίας ενός πλαισίου που δεν θα αντιτίθεται στην καπιταλιστική ανάπτυξη. Τόσο η παραγωγή όσο και η κατανάλωση της μαζικής κουλτούρας, υποτάσσονται στα πρότυπα της μονοπωλιακής βιομηχανικής παραγωγής η οποία την εποχή που γράφεται το κείμενο εμφανίζεται ως το απόλυτο κυριαρχικό μοντέλο που εξυπηρετεί τα βιομηχανικά και

⁴² Κόνσολα Ντ., (2006), σελ 71-73

⁴³ Αντόρνο Τ., (2000) *Σύνοψη της πολιτιστικής βιομηχανίας, Θεωρία και Πολιτική*, Παπαζήση, Αθήνα

⁴⁴ Κόνσολα, Ντ. (2006). Πολιτιστική ανάπτυξη και πολιτική, Αθήνα: Παπαζήσης, σ. 71.

⁴⁵ Βασιλείου, Θ.Α., Σταματάκης, Ν., (1992). *Λεξικό των επιστημών του ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 237.

⁴⁶ Hesmondhalgh D., Pratt A., (March 2005) *Culture Industries and Cultural Policy in International Journal of Cultural Policy*, Vol. 11, No 1 pp. 1-13, London, σελ 5

χρηματοπιστωτικά συμφέροντα-μονοπώλεια που με την σειρά τους καθορίζουν το περιεχόμενο αλλά και την οργάνωση της καλλιτεχνικής παραγωγής.

Στην παραδοσιακή θεωρία και την πολιτική της βιομηχανικής οργάνωσης, οι πολιτιστικές βιομηχανίες αναφέρονται σε παραγωγικούς τομείς που εντάσσονται στο γενικότερο πλαίσιο της οικονομικής και βιομηχανικής ανάλυσης και καλύπτουν τον χώρο του πολιτισμού, του θεάματος και της τέχνης. Οι 'πολιτιστικές' ή 'δημιουργικές' βιομηχανίες χαρακτηρίστηκαν από έντονη και γοργή ανάπτυξη, με αποτέλεσμα να αποτελούν έναν αυτοτελή οικονομικό κλάδο που περιλαμβάνει ποικίλες δραστηριότητες, όπως η διαφήμιση, η αρχιτεκτονική, το σχέδιο, τα Μ.Μ.Ε., τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τη λογοτεχνία, την τηλεόραση, το ραδιόφωνο κ.ά.⁴⁷. Σήμερα, ο όρος έχει διευρυνθεί και περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες που σχετίζονται με την παραγωγή και διακίνηση αγαθών με δημιουργική ή καλλιτεχνική αξία και τα οποία έχουν οικονομική αξία.⁴⁸

Με τον όρο 'πολιτιστική βιομηχανία' εννοούμε «την καλλιτεχνική και πνευματική δημιουργία, την παραγωγή, τη διανομή, την πώληση, την προώθησή και την κατανάλωση πολιτιστικών προϊόντων, όπως παραστάσεις, βιβλία, τηλεόραση, ραδιόφωνο, εφημερίδες κλπ.»⁴⁹. Έτσι, οι πολιτιστικές βιομηχανίες συνδέονται άμεσα με τομείς της οικονομίας που προσφέρουν υπηρεσίες που εστιάζουν στην ψυχαγωγία, στην εκπαίδευση και στην πληροφόρηση και προϊόντα, όπως κοσμήματα, ρούχα, πίνακες ζωγραφικής, μουσικά κομμάτια κλπ.

Σύμφωνα με την Ε.Ε. οι 'πολιτιστικές βιομηχανίες' είναι οι επιχειρήσεις που «προσφέρουν στα έργα διάνοιας προστιθέμενη αξία οικονομικού χαρακτήρα και ταυτόχρονα νέες αξίες στα άτομα και στις κοινωνίες σε επίπεδο ενημέρωσης, μόρφωσης και ψυχαγωγίας. Ακόμη, συνδυάζουν τις παραδοσιακές μορφές πολιτιστικής βιομηχανίας (κινηματογράφο, μουσική, εκδόσεις) και τις βιομηχανίες του δημιουργικού τομέα (μόδα, σχέδιο), των τεχνών, της τεχνολογίας και τους πολιτιστικού τουρισμού».⁵⁰

«Με την ευρύτερη έννοια, ο ορισμός των πολιτιστικών βιομηχανιών ξεκινά από τα προϊόντα τους, δηλαδή τις παραστάσεις, τις καλές τέχνες και τη λογοτεχνία, την αναπαραγωγή τους, δηλαδή τα βιβλία, τα περιοδικά, τις εφημερίδες, τον κινηματογράφο, το ραδιόφωνο, την τηλεόραση, τις ηχογραφήσεις και τις δραστηριότητες που συνδυάζουν διαφορετικές μορφές τέχνης όπως η διαφήμιση. Ακόμη, περιλαμβάνονται οι διαδικασίες παραγωγής,

⁴⁷Λαζαρέτου, Σ. (2014). Η έξυπνη οικονομία: 'πολιτιστικές' και 'δημιουργικές' βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;, Αθήνα: Τράπεζα-Ελλάδος-Τμήμα Ειδικών Μελετών, σ. 14.

⁴⁸ Towse R., (2001) *A Handbook for Cultural Economics*, Edward Elgal Publishers, New York

⁴⁹ Pratt, A.C. (1997). "The cultural industries production system: a case study of employment changin in Britain, 1948-91", *Environment and planning A (website)*, 29 (11), 1953-1974, pp. 7-8, [ανακτήθηκε από <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1018.3510&rep=rep1&type=pdf>

⁵⁰ Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2008.

διανομής και πώλησης τυπογραφίας και μαζικής ενημέρωσης, καθώς και τα μουσεία, οι βιβλιοθήκες, τα θέατρα, τα νυχτερινά κέντρα και οι γκαλερί»⁵¹

Ο O' Connor περιγράφει τις 'πολιτιστικές βιομηχανίες' ως «τις δραστηριότητες που ασχολούνται με τα πολιτιστικά αγαθά, των οποίων η οικονομική αξία προέρχεται από την πολιτιστική τους αξία»⁵². Τέλος, ο Μπαντιμαρούδης⁵³ υποστηρίζει ότι οι 'πολιτιστικές βιομηχανίες' υφίστανται σήμερα καθώς αναγνωρίζεται ότι πολλά από τα μέσα που παράγουν και διακινούν τις πληροφορίες μοιάζουν με τα στοιχεία της τέχνης και της δημιουργικότητας. Συμπληρώνει ότι πλέον η τυποποιημένη βιομηχανική παραγωγή πλαισιώνει ολοένα και περισσότερο όλες τις εκφάνσεις της πολιτισμικής παραγωγής και ότι η ανθρώπινη δραστηριότητα και καλλιτεχνική έκφραση εξετάζεται στο πλαίσιο των βιομηχανικών παραγωγικών διαδικασιών για τη μεγιστοποίηση του καταναλωτικού κοινού και κέρδους⁵⁴.

Μια πιο σύγχρονα προσέγγιση δίνει μια ευρύτερη έννοια του όρου, καθώς αναφέρεται στο «σύνολο των δραστηριοτήτων που συνδέονται με την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών του πολιτισμού, όπως και με την ολοκληρωμένη συντήρηση και προβολή της πολιτιστικής κληρονομιάς μιας χώρας»⁵⁵.

Οι Mato (2009) και Miller (2009) χαρακτηρίζουν ως 'πολιτιστικές βιομηχανίες' τις επιχειρήσεις «οι οποίες παράγουν εμπορεύσιμα αγαθά υψηλού αισθητικού ή συμβολικού χαρακτήρα που η χρήση τους αποσκοπεί στον ερεθισμό των βιωματικών αντιδράσεων των καταναλωτών και των οποίων το τελικό προϊόν αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας και υπάγεται στη σχετική νομοθεσία»⁵⁶.

Ωστόσο, πρέπει να σημειώσουμε, ότι στη δεκαετία του 1990 εμφανίζεται ο όρος 'δημιουργικές βιομηχανίες' (creative industry),⁵⁷ ο οποίος δεν εμφανίζει ουσιαστική εννοιολογική διαφοροποίηση με τις 'πολιτιστικές' βιομηχανίες. Αποτελεί απλώς ορολογία που ξεκινά από τη βρετανική βιβλιογραφία, στην οποία για λόγους πολιτικής ιδεολογίας επιχειρήθηκε αποστασιοποίηση στη χρήση λέξεων που παραπέμπουν σε διακηρύξεις

⁵¹ Pratt A. C., (1997) *The Cultural Industries Sector: its definition and character from secondary sources on employment and trade*, Research papers on Environmental and Spatial Analysis, vol 41, London School of Economics, London, σελ 7-8

⁵² O' Connor, J., (2000). "The definition of the 'cultural industries'", *The European Journal of Arts Education*, 2 (3), pp. 15-27.

⁵³ Βερνίκιος Ν., Δασκαλοπούλου Σ. Μπαντιμαρούδης Φ., Πολιτιστικές Βιομηχανίες. Διαδικασίες, Υπηρεσίες, Αγαθά, 2005, Κριτική, Αθήνα

⁵⁴ Μπαντιμαρούδης, Φ. & Πισάκη, Ε. (2005). «Η ελληνική βιομηχανία του βιβλίου», στο: Βερνίκιος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούδης, Φ., Μπουμπάρης, Ν. & Παπαγεωργίου, Δ. (επιμ.), Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες, υπηρεσίες αγαθά, Αθήνα: Κριτική.

⁵⁵ Βερνίκιος, Ν., Δασκαλοπούλου, και Σ., (2005). Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες... ό.π. σ. 9.

⁵⁶ Mato, D. (2009). "All Industries are Cultural", *Cultural Studies*, 23(1), pp. 70-75 και Miller, T. (2009). "From Creative to Cultural Industries", *Cultural Studies*, 23(1), pp. 88-89.

⁵⁷ Στην εργασία οι όροι χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι.

αριστερών κειμένων της δεκαετίας του 1980⁵⁸. Στην ουσία πρόκειται για εμπλουτισμό του περιεχομένου του όρου 'πολιτιστική βιομηχανία', καθώς πλέον ο όρος δεν αφορά αποκλειστικά στην παραγωγή πολιτιστικών αγαθών, αλλά και στην εμπλοκή και ενσωμάτωση νέων τομέων δραστηριοτήτων που διαμορφώνουν έναν εντελώς διαφορετικό σύστημα παραγωγής συμβόλων, κειμένων και κατ' επέκταση νοήματος. Η βιβλιογραφική αντικατάσταση των πολιτιστικών βιομηχανιών με τις δημιουργικές βιομηχανίες φανερώνει την ισχυρή διασύνδεση του οικονομικού κλάδου με τον πολιτισμό.

Ο Thorsby αναφέρει ότι «όλες οι επιχειρήσεις που έχουν ως πυρήνα δραστηριότητας την 'ικανότητα για δημιουργία' (*creation*), με την έννοια της διανοητικής και κοινωνικής διεργασίας για την παραγωγή νέων ιδεών, εννοιών, σχεδίων, διαδικασιών και *clusters*» (*συγκεντρώσεων*) είναι δημιουργικές βιομηχανίες⁵⁹.

Ο Hartley ορίζει τις 'δημιουργικές βιομηχανίες' ως «τη θεωρητική και πρακτική σύγκλιση των δημιουργικών τεχνών (ατομικό ταλέντο) με τις πολιτιστικές βιομηχανίες (μαζική κλίμακα) στο πλαίσιο των τεχνολογιών και των νέων μέσων και της νέας οικονομίας της γνώσης για τη χρήση των νέων διαδραστικών πολιτών- καταναλωτών». Έτσι, λοιπόν, ο ορισμός αυτός εμπεριέχει την έννοια της δημιουργικότητας και του ταλέντου σε συνδυασμό με τη δομή και την οργάνωση των παραδοσιακών πολιτιστικών βιομηχανιών⁶⁰.

Τέλος, σύμφωνα με τον Αυδίο ο όρος 'πολιτιστικές' και 'δημιουργικές βιομηχανίες' συνήθως περιλαμβάνει «τις βιομηχανίες των εκδόσεων, των εκτυπώσεων, την αρχιτεκτονική και το ειδικευμένο σχέδιο, την τηλεόραση και το ραδιόφωνο, την παραγωγή μουσικής και κινηματογραφικών ταινιών, τις αναπαραστατικές και εικαστικές τέχνες, την παραγωγή διαφημίσεων, τα μουσεία και τις βιβλιοθήκες, τη φωτογραφία και την παραγωγή λογισμικού». Τα χαρακτηριστικά στοιχεία των 'πολιτιστικών' και 'δημιουργικών' βιομηχανιών είναι ότι παράγουν αγαθά που α) αποτελούν σύμβολα και β) προστατεύονται από νόμους περί πνευματικής ιδιοκτησίας⁶¹.

⁵⁸ Καραχάλης, Ν. (2006). Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη: ο ρόλος των πολιτιστικών περιοχών στις σύγχρονες πόλεις, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 16.

⁵⁹ Thorsby, D. (2001), *Economics and Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁶⁰ Hurlley, J. (2005). "Creative industries", in: J. Hurlley, (ed.) *Creative Industries*, Malden, MA.: Blackwell, pp. 1-5.

⁶¹ Αυδίκος, Β. (2014). Πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα, Αθήνα: Επίκεντρο, σ. 1.

Πολιτιστικές επιχειρήσεις και μεταλλαγές

Οι παραδοσιακές πολιτιστικές επιχειρήσεις αφορούν κυρίως τη μουσική, τον κινηματογράφο, την τηλεόραση, τις εικαστικές τέχνες και τις εκδόσεις, ενώ οι σύγχρονες ασχολούνται επιπλέον με τα πολυμέσα, το σχεδιασμό και τη ψηφιακή απεικόνιση⁶². Πέρα από τις μεγάλες πολιτιστικές βιομηχανίες, έχει επικρατήσει η δημιουργία μικρομεσαίων εταιριών στο χώρο, με βασικό χαρακτηριστικό το μικρό αρχικό κεφαλαίο και το περιορισμένο ανθρώπινο δυναμικό⁶³.

Συνοπτικά, οι κυριότερες δυναμικές που έχουν προκαλέσει αυτές τις νέες συνθήκες στην πολιτιστική αγορά είναι οι εξής⁶⁴:

- ο Η αυξανόμενη προσπελασιμότητα σε μια σειρά πολιτιστικών αγαθών, που μέχρι πρότινος αφορούσαν συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες (χαρακτηριστική είναι η διάδοση μέσα από τα ΜΜΕ της κλασικής μουσικής ή του ντζαϊν).
- ο Η εξάπλωση και ελαστικότητα των αγορών καταναλωτικών αγαθών, μέσα από τις νέες τεχνολογίες και τη διαφήμιση.
- ο Το γεγονός της εμπορευματοποίησης του πολιτισμού οδηγεί στη κατάρριψη των υφιστάμενων οριοθετήσεων και κάνει την ανταλλαγή τους πιο εύκολη.
- ο -Οι αλλαγές στην κοινωνική διαστρωμάτωση και η εμφάνιση νέων κοινωνικών ομάδων («νέα μεσαία τάξη»), δημιουργεί αλληπάλληλες μεταβολές και στις πολιτιστικές προτιμήσεις.
- ο -Η εξάπλωση μορφών εξειδικευμένου πολιτισμού που προέρχονται κυρίως από τις Ηνωμένες Πολιτείες και διαφέρουν από τις Ευρωπαϊκές (disneyfication, mcdonaldization) και η συνακόλουθη συζήτηση για το θέμα της αυθεντικότητας.

Υπάρχει η αντίληψη πως η επιχειρήσεις που ανήκουν στους δημιουργικούς-πολιτιστικούς κλάδους, τείνουν να έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά όσο αφορά τον τρόπο λειτουργίας τους και τις παραγωγικές τους διαδικασίες. Είναι κυρίως επιχειρήσεις μικρής κλίμακας και με ευέλικτο εργασιακό σχεδιασμό, κάτι που τους επιτρέπει να αποκομίζουν καινούργιες ιδέες και προσεγγίσεις. Σε γενικές γραμμές, οι επιχειρήσεις των δημιουργικών κλάδων τείνουν να είναι πιο καινοτόμες και με υψηλότερες επενδύσεις για την καινοτομία συγκριτικά με επιχειρήσεις σε άλλους κλάδους αλλά επίσης μπορούν να ενισχύσουν και την καινοτομία μεταφέροντας ιδέες και νέες προσεγγίσεις σε άλλες επιχειρήσεις ακόμα και όταν

⁶² Verwijnen J., Lehtovuori P. (eds), "Creative Cities: Cultural Industries, Urban Development and the Information Society", Helsinki 1999.

⁶³ Scott A., "The cultural economy of cities" in International Journal of Regional Research, Volume 21/2: 323-339, 1997 και Milestone K., "Regional Variation: northernness and new urban economies of hedonism" in O'Connor 3., Wynne D., "From the margins to the Centre, Cultural Production and Consumption in the Post-Industrial City", Manchester 1996..

⁶⁴ Evans G., Cultural Planning: An Urban Renaissance?, Routledge, London 2001

οι τελευταίες δεν ανήκουν σε δημιουργικούς κλάδους⁶⁵. Τέλος, οι επιχειρήσεις που είναι εγκατεστημένες σε αστικές περιοχές εμφανίζονται να είναι πιο καινοτόμες συγκριτικά με αυτές που είναι σε αγροτικές περιοχές και αυτό αποδίδεται στην υψηλότερη συγκέντρωση των δημιουργικών κλάδων στις αστικές περιοχές, γεγονός που ευνοεί την ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ τους⁶⁶.

Η έννοια του πολιτιστικού επιχειρηματία

Σήμερα, η οικονομική και επιχειρηματική διάσταση του πολιτισμού αποτελεί δημοφιλές αντικείμενο της επιστημονικής συζήτησης. Η έννοια του πολιτιστικού επιχειρηματία πρωτοεμφανίζεται στη βιβλιογραφία το 1982 από τον Dimaggio⁶⁷ ο οποίος διαπραγματεύεται σε ένα άρθρο την εμφάνιση και τον ιστορικό ρόλο της τέχνης στην πόλη της Βοστώνης από τον 19^ο αιώνα. Εκεί εισάγει την έννοια του πολιτιστικού επιχειρηματία ή «πολιτιστικού καπιταλιστή», συνδυάζοντας την ανάλυση του με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά και το status.

Ως πολιτιστική επιχειρηματικότητα ορίζεται η διαδικασία προώθησης του πολιτιστικού προϊόντος (ταινία, παράσταση, cd, κ.λπ.) από τον πολιτιστικό παραγωγό στον καταναλωτή. Η πολιτιστική επιχειρηματικότητα δεν αφορά μόνο μεγάλες εταιρίες οπτικοακουστικών προϊόντων, αλλά και ένα μεγάλο αριθμό επαγγελματιών με ατομικές ή πολύ μικρές επιχειρήσεις. Για παράδειγμα, οι ηθοποιοί, οι σκηνοθέτες, οι χορευτές, οι αίθουσες τέχνης, οι συγγραφείς, κ.ά., δουλεύουν στη συντριπτική τους πλειοψηφία ως ελεύθεροι επαγγελματίες με αυτασφάλιση. Πολλές φορές δεν επιθυμούν να λειτουργήσουν ως επιχειρηματίες αλλά αναγκάζονται προκειμένου να μπορέσουν να συνεχίσουν τη δημιουργική πορεία τους. Ως σημαντικά στοιχεία που διαφοροποιούν την πολιτιστική επιχειρηματικότητα από άλλους τομείς παρουσιάζονται τα εξής⁶⁸:

- ο Ενώ οι περισσότερες επιχειρήσεις ξεκινούν με αφετηρία τις ανάγκες της αγοράς, πρώτα αναζητούν δηλαδή τις ανάγκες της αγοράς και μετά παράγουν το προϊόν, οι πολιτιστικές επιχειρήσεις ξεκινούν από την δημιουργία του προϊόντος και μετά προσπαθούν να δημιουργήσουν την ανάγκη αγοράς του (χωρίς φυσικά να λείπουν και οι εξαιρέσεις, όπως η μουσική βιομηχανία).

⁶⁵ Kimpeler, S and Georgieff, P. (2009), 'The Roles of Creative Industries in Regional Innovation and Knowledge Transfer- The Case of Austria', European Commission on CRELL Measuring creativity OPOCE. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/creativity/report/austria.pdf>

⁶⁶ Stam, E., De jong J.P.J and Marlet G. (2008), 'Creative industries in the Netherlands: structure, development, innovativeness and effects on urban growth' Geografiska Annaler. Series B, Human Geography, Vol. 90 No. 2, pp. 119-132

⁶⁷ Klamer A., Cultural Entrepreneurship, Άρθρο δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα www.klamer.nl, Ιούλιος 2006.

⁶⁸ Pratt A.C., «The Cultural Industries Sector: its definition and character from secondary sources on employment and trade», Research Papers on Environmental and Spatial Analysis, vol. 4 1 , London School of Economics, London 1997.

- ο Συνδυάζουν την ατομική εργασία με τη συλλογική δράση. Ο πολιτιστικός επιχειρηματίας αναγκάζεται να υιοθετήσει διαφορετικούς ρόλους ως υπεύθυνος για το σχεδιασμό, τη δημιουργία, την εκτέλεση, την προώθηση και την πώληση του προϊόντος ή των υπηρεσιών του. Οι μεσάζοντες και η δικτύωση είναι επίσης κρίσιμοι παράγοντες.
- ο Η λειτουργία τους σε ομάδες ή δίκτυα είναι ιδιαίτερα σημαντική για την επιβίωση τους. Συχνά η συνύπαρξη αυτή μπορεί να οδηγήσει στην καθιέρωση μιας τοπικής σκηνής ή μιας καλλιτεχνικής τάσης.
- ο Τα οικονομικά ανταποδοτικά οφέλη στις περισσότερες περιπτώσεις είναι μικρά και δεν μπορούν να προβλεφθούν με ακρίβεια, Σε αρκετές περιπτώσεις είναι το προσωπικό ενδιαφέρον και η ενασχόληση με ένα συγκεκριμένο καλλιτεχνικό τομέα και όχι η προσδοκία υψηλού κέρδους που παρακινεί ένα άτομο να δημιουργήσει την πολιτιστική επιχείρηση.

Η πολιτιστική επιχειρηματικότητα είναι μια από τις κυρίαρχες έννοιες στη βιβλιογραφία της πολιτιστικής πολιτικής. Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις αναφέρονται συχνότερα στη βιβλιογραφία ως «πολιτιστικές βιομηχανίες» ή και «δημιουργικές βιομηχανίες». Συχνά δημιουργείται σύγχυση σχετικά με τον όρο επιχειρηματικότητα που συνδέεται άμεσα με το κέρδος: μια πολιτιστική επιχείρηση μπορεί κάλλιστα να μην είναι κερδοσκοπική ή να μην έχει σαν κύριο σκοπό την κερδοφορία.

Ο ρόλος των δημιουργικών ανθρώπων

Η δημοσίευση του βιβλίου του R. Florida "The Rise of the Creative Class: And how It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life"⁶⁹ ήταν η απαρχή μιας μεγάλης στροφής που έβαλε τα ζητήματα του πολιτισμού και της δημιουργικότητας στο επίκεντρο των συζητήσεων σχετικά με την ανάπτυξη. Η έννοια της «δημιουργικής τάξης» (creative class) αναπτύχθηκε από τον Αμερικανό οικονομολόγο σχετικά πρόσφατα (2002-2005). Ο Florida θεωρεί ότι στην σύγχρονη εποχή άνθρωποι που είναι σε θέση να παράγουν νέες ιδέες και να δημιουργούν νέα γνώση και αγαθά, διαδραματίζουν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη πόλεων η και ολοκληρωμένων περιοχών.

Αυτό που κατά τη γνώμη του Florida διακρίνει τα μέλη της «δημιουργικής τάξης», είναι ότι η δουλειά τους ή ένα μέρος αυτής είναι να δημιουργούν καινούργια πράγματα: ιδέες γνώσεις, προϊόντα, σχέδια. Ο κεντρικός πυρήνας της δημιουργικής τάξης αποτελείται από

⁶⁹ Florida R., The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life, Basic Books, New York 2002.

επιστήμονες, μηχανικούς, καθηγητές πανεπιστημίου, ποιητές, συγγραφείς, καλλιτέχνες, αρχιτέκτονες, σχεδιαστές κ.ο.κ ενώ και άλλοι επαγγελματίες που μπορούν και αντιμετωπίζουν με δημιουργικό και νέο τρόπο προβλήματα και καταστάσεις εντάσσονται στην τάξη αυτή. Η κατηγορία αυτή, περιλαμβάνει κυρίων ανθρώπους με υψηλό επίπεδο μόρφωσης που εργάζονται σε τομείς έντασης γνώσης αλλά επίσης και υπαλληλικό και τεχνικό προσωπικό που έχει μάθει να χρησιμοποιεί με δημιουργικό τρόπο τις γνώσεις του για να αντιμετωπίσει σύνθετες καταστάσεις. Σύμφωνα με τον Florida, η «δημιουργική τάξη» δεν είναι μια περιθωριακή ελίτ του συνολικού ανθρώπινου δυναμικού.

Συνδιαστικά με τα παραπάνω, δημιουργικές πόλεις είναι αυτές που κατεφέρνουν να συγκεντρώσουν δημιουργικούς ανθρώπους. Υπάρχουν διαφορετικές προσεγγίσεις που κυριαρχούν στη συζήτηση σχετικά με τους παράγοντες που επιτρέπουν σε μια περιοχή να προσελκύσει δημιουργικούς ανθρώπους, οι οποίοι με τη σειρά τους θα συνεισφέρουν σε οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Μια πρώτη προσέγγιση επικεντρώνεται στο ρόλο των πολεοδομικών παρεμβάσεων που μπορούν να δημιουργήσουν τις κατάλληλες συνθήκες για την καλλιέργεια και την έκφραση δημιουργικότητας και ταλέντου στους κατοίκους της, με σκοπό την κινητοποίησή και τη γένεση νέων ιδεών⁷⁰. Η επίτευξη ενός τέτοιου περιβάλλοντος μπορεί να οδηγήσει τις πόλεις σε οικονομική ανάπτυξη. Η εναλλακτική έκφραση αυτής της προσέγγισης εντοπίζεται στις απόψεις του Clark⁷¹, σύμφωνα με τις οποίες οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης μετατρέπουν τις πόλεις σε συμμετέχοντες της παγκόσμιας αγοράς και μηχανές διασκέδασης. Οι πόλεις που κυριαρχούν είναι αυτές που διαθέτουν τις περισσότερες και καλύτερες ανέσεις που απολαμβάνουν οι κάτοικοι αλλά κυρίως οι επισκέπτες τους. Μια τρίτη προσέγγιση, είναι αυτή του Richard Florida σύμφωνα με τον οποίο οι κεντρικοί παράγοντες επιτυχίας μιας περιοχής συνοψίζονται στα 4T που πρέπει να διαθέτει μια πόλη ή περιοχή προκειμένου να μπορέσει να εξελιχθεί ή να

⁷⁰ Landry, C. (2008), *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, Routledge, 2nd edition

⁷¹ Clark, T.N., Loyd, R., Wong, K.K. and Jain, P. (2002), 'Amenities Drive Urban Growth', *Journal of Urban Affairs*, Vol 24 No 5, pp. 493-515

χαρακτηρισθεί ως δημιουργική⁷². Αυτά είναι το ταλέντο⁷³, η τεχνολογία⁷⁴, η ανεκτικότητα⁷⁵ και τα χωρικά πλεονεκτήματα⁷⁶ μιας περιοχής.

3. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Ασάφεια στόχων και λειτουργική δυσκαμψία ή εσκεμμένη εθελουφλία;

Πολιτιστική πολιτική. Κατανόηση της έννοιας

Η παρέμβαση του κράτους σε θέματα πολιτισμού, τόσο σε εθνικό ή τοπικό επίπεδο και οι λόγοι που διαφοροποιούν τον πολιτιστικό τομέα από άλλους τομείς απασχολούν την ακαδημαϊκή κοινότητα τα τελευταία χρόνια⁷⁷. Τις περισσότερες φορές, οι επεμβάσεις ή οι αποφάσεις πολιτιστικού περιεχομένου, συνδέονται με τα οικονομικά οφέλη. Οι όροι πολιτιστική πολιτική, πολιτιστική διαχείριση και πολιτιστικό μάνατζμεντ έχουν γίνει ιδιαίτερα δημοφιλείς. Κεντρική έννοια στη σχετική συζήτηση αποτελεί ο όρος «πολιτιστική πολιτική». Η έννοια της πολιτιστικής πολιτικής βασίζεται καταρχήν στον ορισμό της πολιτικής:

"πολιτική είναι ένα σύστημα τελικών σκοπών, πρακτικών στόχων και μέσων, που επιδιώκονται από μια ομάδα και εφαρμόζονται από μια αρχή", σύμφωνα με την άποψη του Girard⁷⁸

Όσο αφορά στη πολιτιστική πολιτική, ο Fabrizio⁷⁹ αναφέρει ότι αποτελείται από συγκλίνουσες συλλογικές πράξεις, που στοχεύουν στην επίτευξη ορισμένων σκοπών με τον

⁷² Florida, R.(2002), 'The Economic Geography of Talent', Annuals of the Association of American Geographies, Vol 92 No. 4, pp 743-755 και ο ίδιος συγγραφέας (2005) όπως αναφέρεται στην βιβλιογραφία

⁷³ Ταλέντο: Αναφέρεται στα μέλη της δημιουργικής τάξης (όπως αναλύθηκαν παραπάνω) και γενικότερα σε κάθε είδους ανθρώπους του πνεύματος και της γνώσης. Εκτός βέβαια από αυτούς, στη δημιουργική τάξη συγκαταλέγονται επίσης και όλοι οι δημιουργικοί επαγγελματίες που εργάζονται σε διάφορους κλάδους έντασης γνώσης (όπως αναλύθηκαν παραπάνω).

⁷⁴ Τεχνολογία: Αποτελεί βασικό στοιχείο μιας περιοχής, ενός οργανισμού ή μιας επιχείρησης με σκοπό την επίτευξη οικονομικής ανάπτυξης. Απαραίτητη προϋπόθεση επιτυχίας και επιβίωσης των επιχειρήσεων είναι η ικανότητα μετατροπής της έρευνας, των ιδεών σε εμπορεύσιμα προϊόντα και καινοτομίες. Αντίστοιχα, σημαντικός παράγοντας προσέλκυσης της "δημιουργικής τάξης" κατά τον Florida είναι η συγκέντρωση επιχειρήσεων και οργανισμών έντασης γνώσης, νέων τεχνολογιών και καινοτομίας στην περιοχή.

⁷⁵ Ανεκτικότητα: Κατά τον Florida, η "δημιουργική τάξη" προτιμά να εγκαθίστανται σε πόλεις με διεθνή χαρακτήρα, και αναγνωρισμένη ανεκτικότητα σε εθνικές, φυλετικές, πολιτιστικές και ερωτικές διαφοροποιήσεις. Αναζητούν περιβάλλοντα ανεκτικά στη διαφορετικότητα. Η συνύπαρξη διαφορετικών νοοτροπιών και πολιτισμών φαίνεται να προσελκύει τους δημιουργικούς ανθρώπους.

⁷⁶ Χωρικά πλεονεκτήματα: Αν και στις αρχικές του προσεγγίσεις ο Florida αναφερόταν στα 3T, το 2011 εισάγει το τέταρτο T (territory assets) το οποίο αναφέρεται στην συνολική ποιότητα του χώρου και του αστικού περιβάλλοντος, στα συγκεκριμένα και μοναδικά χαρακτηριστικά, την αυθεντικότητα του τόπου που προσδιορίζει μια τοποθεσία ώστε να καταστεί ελκυστική για τους δημιουργικούς ανθρώπους. Εξηγεί ότι η ποιότητα ενός τόπου αποτελεί μια συνεχή και δυναμική διαδικασία που εμπλέκει μια σειρά από διαφορετικές πτυχές μιας περιοχής όπως: Τι είναι εκεί; Ποιος είναι εκεί; Τι συμβαίνει;

⁷⁷ Heilbrun J., Gray C, The Economics of Art and Culture, Cambridge Press, London 2001.

⁷⁸ Κόνσολα Ντ., (2006) , ο.π σελ 27.

⁷⁹ Fabrizio, C. 1981, "Cultural development in Europe", in UNESCO, Cultural Development, Some Regional Experiences, Paris, σελ 383

προγραμματισμό της χρήσης ορισμένων πόρων. Στην πρώτη έκδοση της Unesco σχετικά με θέματα πολιτιστικής πολιτικής⁸⁰, τονίζεται ότι η «πολιτιστική πολιτική, στη γενική έννοια του όρου, είναι σύνολο κοινωνικών πρακτικών, συνειδητών και διακριβωμένων, παρεμβάσεων ή μη παρεμβάσεων που έχουν στόχο την ικανοποίηση κάποιων πολιτιστικών αναγκών με την υπέρτατη δυνατή χρήση όλων των υλικών και ανθρώπινων πόρων, που μία δεδομένη κοινωνία διαθέτει, σε μία ορισμένη στιγμή. Ακόμη η πολιτική αυτή πρέπει να καθορίζει κάποια κριτήρια της πολιτιστικής ανάπτυξης και να συνδέει τον πολιτισμό με τη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης».

Από τους πρόσφατους ορισμούς ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εκείνος που διατυπώνεται σε Έκθεση του Συμβουλίου της Ευρώπης⁸¹ και αφορά το συνολικό πλαίσιο που περιλαμβάνει τα μέτρα, που παίρνει το κράτος σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο για τον πολιτιστικό τομέα. Η πολιτική αυτή απαιτεί το σαφή καθορισμό των σκοπών και των απαραίτητων μηχανισμών για τον σχεδιασμό, την εφαρμογή και την αξιολόγησή της.

Όπως κάθε πολιτική, έτσι και η πολιτιστική πολιτική αποτελείται από "συγκλίνουσες συλλογικής πράξεις που στοχεύουν στην επίτευξη ορισμένων σκοπών με τον προγραμματισμό της χρήσης ορισμένων πόρων"⁸². Ένα περιεκτικός ορισμός που φανερώνει το νόημα της εφαρμογής της πολιτιστικής πολιτικής, είναι ο παρακάτω:

«Πολιτιστική πολιτική είναι ένα σύστημα σκοπών, μέσων και φορέων, που συνδυάζονται σε ένα πρόγραμμα για να επιτευχθεί η γνώση, η ενίσχυση και η διάδοση του πολιτιστικού φαινομένου μιας κοινότητας για μια δεδομένα χρονική περίοδο»⁸³.

Η πολιτιστική πολιτική, ανάλογα με το πεδίο εφαρμογής της, ορίζεται ως «Εθνική πολιτιστική πολιτική» όταν πεδίο εφαρμογής της είναι ολόκληρη η χώρα και ως «Αστική ή Τοπική ή Περιφερειακή πολιτιστική πολιτική» όταν αφορά μια συγκεκριμένη περιοχή (πόλη, νομό, περιφέρεια). Όταν δε αναφέρεται σε έναν συγκεκριμένο πολιτιστικό τομέα (εικαστικά, μουσική, κινηματογράφο, κ.ά.) ονομάζεται Ειδική Κλαδική Πολιτική⁸⁴.

Δυο είναι οι κυρίαρχες τάσεις που χαρακτηρίζουν την πολιτιστική πολιτική:

⁸⁰ Unesco 1969, Cultural policy, a preliminary study, Paris

⁸¹ COUNCIL OF EUROPE 1997, In from the margins, A contribution to the debate on Culture and Development in Europe, Strasbourg, σελ 33

⁸² Κόνσολα Ντ. 2006., ο.π. σελ :28.

⁸³ Κόνσολα Ντ. 2006., ο.π. σελ: 28

⁸⁴ Κόνσολα Ντ. 2006., ο.π. σελ :28.

η συγκεντρωτική, όταν δηλαδή η κεντρική διοίκηση κατέχει τις περισσότερες αρμοδιότητες στον πολιτιστικό τομέα και η αποκεντρωτική, όπου οι αρμοδιότητες αυτές ανήκουν στις περιφερειακές τοπικές αρχές⁸⁵

Πολιτιστικός Προγραμματισμός

Ο πολιτιστικός προγραμματισμός αποτελεί έναν τομέα του εθνικού προγραμματισμού. Έτσι και εδώ, όπως σε κάθε ενδεικτικό προγραμματισμό, γίνεται συνδυασμός σκοπών, μέσων και φορέων, με βάση ορισμένες επιλογές και προσδιορισμό συγκεκριμένων σχέσεων, για να επιτευχθεί ο τελικός σκοπός του πολιτιστικού προγραμματισμού που είναι η βελτίωση της ποιότητας ζωής, η διατήρηση της εθνικής πολιτιστικής ταυτότητας και η ένταξη του πολιτιστικού τομέα στον γενικότερο αναπτυξιακό σχεδιασμό.

Το πολιτιστικό πρόγραμμα είναι ένα πλαίσιο που περιλαμβάνει όλα τα αναγκαία καθοδηγητικά στοιχεία: γενικοί σκοποί και συγκεκριμένοι στόχοι, προβλέψεις, μέσα και μέτρα, χρονικά όρια, διαθέσιμοι πόροι, φορείς εκτέλεσης (σε κεντρικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο), τρόπος παρακολούθησης και εφαρμογής, καθώς και ποιοτικοί και ποσοτικοί δείκτες αξιολόγησης για τη μέτρηση της αποτελεσματικότητάς του. Με τον προσδιορισμό των παραπάνω στοιχείων είναι δυνατή η λήψη ορθολογικών αποφάσεων από τα όργανα σχεδιασμού και άσκησης πολιτιστικής πολιτικής.

Όσο αφορά στους λόγους που επιβάλλουν τον πολιτιστικό προγραμματισμό, επισημαίνεται ότι «η επέμβαση του κράτους πρέπει να είναι ορθολογική» (να τίθενται προτεραιότητες και να επιλέγονται μέτρα για την πραγμάτωσή τους), «η προγραμματική δράση πρέπει να έχει μακροχρόνιο ορίζοντα» (κυρίως για να μπορούν να επιδιώκονται αντικειμενικοί σκοποί που η πραγματοποίησή τους απαιτεί σημαντικό χρόνο), ο πολιτισμός πρέπει να αντιμετωπίζεται και ως «κλάδος οικονομικής δραστηριότητας» (προσφέρει ευκαιρίες απασχόλησης και βελτιώνει την παραγωγικότητα του εργατικού δυναμικού, δημιουργεί εξωτερικές οικονομίες) κ.α.⁸⁶

Ελληνική Πολιτιστική Πολιτική.

Η εξέλιξη της κρατικής παρέμβασης στον πολιτιστικό τομέα

Η πολύτροπη παρέμβαση της ελληνικής πολιτείας για τη ρύθμιση πολιτιστικών θεμάτων εκδηλώθηκε ήδη από την πρώτη δεκαετία μετά τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους. Υπήρξε βέβαια, περιστασιακή και όχι συστηματική, τουλάχιστον μέχρι τη δεκαετία του 1970.

⁸⁵ Κόνσολα Ντ. 2006., ο.π. σελ :83-85

⁸⁶ Crouzet, Ph. 1983, «The concept of cultural planning» in FRENCH COMMISSION FOR UNESCO, Culture and Planning, Paris.

Εξαίρεση αποτελεί ο ζωτικής σημασίας για τη χώρα τομέας της αρχαιολογικής κληρονομιάς, για τον οποίο η ανάληψη ευθύνης από την κρατική εξουσία σημειώθηκε έγκαιρα και αποτελεσματικά.

Η ανάθεση της διαχείρισης διαφόρων πολιτιστικών τομέων σε ένα συγκεκριμένο φορέα, το Υπουργείο Πολιτισμού το 1971, σηματοδότησε και στη χώρα μας την αρχή μιας νέας περιόδου συστηματικής και οργανωμένης κρατικής παρέμβασης. Όπως και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, έτσι και στην Ελλάδα η παρέμβαση αυτή εξελίχθηκε σταδιακά, εφόσον σταδιακά επίσης έγινε κατανοητή όχι μόνο η καθοριστική σημασία της πολιτιστικής ανάπτυξης αυτής καθ' αυτήν, αλλά και η άμεση συσχέτιση της πολιτιστικής συνιστώσας με το ευρύτερο αναπτυξιακό φάσμα. Παρακάτω, γίνεται συνοπτική εξιστόρηση της πολιτικής, που ασκήθηκε από το κράτος στον πολιτιστικό τομέα και συνθέτει την ελληνική πολιτιστική πολιτική.

Η περιστασιακή Κρατική Παρέμβαση μέχρι την Ίδρυση του Υπουργείου Πολιτισμού. Οι πρώτες κρατικές παρεμβάσεις στον 19^ο αιώνα.

Το νεοελληνικό κράτος γεννήθηκε το 1830. Στην προσπάθεια προσδιορισμού μιας ξεχωριστής εθνικής ταυτότητας, το νεοσύστατο κράτος στράφηκε στο αρχαιοελληνικό παρελθόν. Τα στοιχεία που αυτό το παρελθόν κληροδότησε στη χώρα, η πλούσια μνημειακή κληρονομιά και η ομιλούμενη και γραφόμενη ελληνική γλώσσα προσέφεραν μια ισχυρή απόδειξη της «αδιάλειπτης» ιστορικής παρουσίας των Ελλήνων και, κατά συνέπεια, μια σταθερή ιδεολογική βάση. Στη βάση αυτή στηρίχθηκε η διαμόρφωση της ελληνικής πολιτιστικής ταυτότητας, της οποίας η προβολή ισοδυναμούσε με εκδήλωση ισχυρής επιβεβαίωσης της συνέχειας της ελληνικής εθνικής συνείδησης.

Το πρώτο ήμισυ του 2^{ου} αιώνα

Τα πρώτα πενήντα χρόνια του 20^{ου} αιώνα χαρακτηρίζονται από μεγάλα ιστορικά γεγονότα για τη χώρα (Βαλκανικοί και Παγκόσμιοι Πόλεμοι, Μικρασιατική καταστροφή). Στην ταραγμένη αυτή περίοδο ο πολιτιστικός τομέας δεν ήταν φυσικά μέσα στις προτεραιότητες της κρατικής μέριμνας. Πάντως, σταδιακά ήδη από τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα κερδίζει έδαφος η άποψη ότι απαιτείται μεγαλύτερη ανάμειξη του κράτους για την αντιμετώπιση ενός ευρύτερου φάσματος πολιτιστικών αναγκών της ανερχόμενης αστικής τάξης. Έτσι, δημιουργείται ένα βασικό νομικό πλαίσιο για τη ρύθμιση διαφόρων πολιτιστικών θεμάτων

και ιδρύονται θεμελιώδεις πολιτιστικοί θεσμοί.⁸⁷ Όσο αφορά στους κεντρικούς φορείς, για μεγάλο χρονικό διάστημα οι κρατικές υπηρεσίες στον πολιτιστικό χώρο παρέχονταν κυρίως από του Υπουργείου Παιδείας. Παράλληλα, άλλα υπουργεία και δημόσιες ή ημικρατικές υπηρεσίες εμπλέκονταν στις πολιτιστικές διαδικασίες άμεσα, έμμεσα ή και περιστασιακά.

Οι πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (1948-1967)

Στις κρίσιμες δύο πρώτες δεκαετίες της μεταπολεμικής και μετεμφυλιακής περιόδου δεν υπήρξε εκ μέρους των κρατικών αρχών κανενός είδους προβληματισμός σχετικά με τη διαμόρφωση πολιτικής για την άνοδο του πολιτιστικού ενδιαφέροντος των πολιτών. Στο πλαίσιο, όμως, σχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής, δόθηκε έμφαση στην τουριστική ανάπτυξη. Η πολιτική που ασκήθηκε για τον τουρισμό είχε και σημαντική πολιτιστική διάσταση, αν και δεν μπορεί βέβαια να θεωρηθεί ως συνειδητή άσκηση πολιτιστικής πολιτικής. Τα μνημεία της πολιτιστικής κληρονομιάς, δηλαδή, θεωρήθηκαν ως σημαντικός πόλος για την προσέλκυση του τουριστικού ρεύματος και γι' αυτό διατέθηκαν αρκετά μεγάλα ποσά για τη συντήρηση και αναστήλωση μνημείων, την οργάνωση επισκέψιμων αρχαιολογικών χώρων και την κατασκευή δεκάδων μουσείων.⁸⁸ Η πολιτιστική ζωή είναι συγκεντρωμένη, σχεδόν αποκλειστικά, στην Αθήνα. Το πρόβλημα των ανισοτήτων σε πολιτιστική υποδομή και δράση ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια δεν φαίνεται να απασχολεί σοβαρά το κράτος.⁸⁹

Η περίοδος της δικτατορίας (1967-1974)

Πρόκειται για περίοδο αναστολής της ελεύθερης έκφρασης και προώθησης μιας ιδεολογίας, που αποκόπτει τη χώρα από τις διεθνείς εξελίξεις. Εντούτοις κατά τη διάρκεια της συμβαίνει ένα γεγονός που θα αποτελέσει ορόσημο στην εξέλιξη των πολιτιστικών θεσμών της χώρας, η ίδρυση του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών το 1971. Η δημιουργία ενός κεντρικού πολιτιστικού φορέα ήταν βέβαια σύμφωνη με τα διεθνή πρότυπα της εποχής, που ευνοούσαν την ίδρυση ειδικών φορέων διαχείρισης των πολιτιστικών υποθέσεων στο σύνολό τους. Στην περίπτωση της Ελλάδας, όμως, ήταν φανερό πως υπήρχαν και ιδιαίτεροι λόγοι που συνδέονταν με την πολιτική κατάσταση. Η στρατιωτική κυβέρνηση επιδίωκε μια ιδεολογικά κατευθυνόμενη παρέμβαση, παράλληλα

⁸⁷ Σημαντικά κρατικά πνευματικά και πολιτιστικά ιδρύματα, που ξεκίνησαν τη λειτουργία τους αυτή την περίοδο είναι η Εθνική Πινακοθήκη (1900) και το βραχύβιο Βασιλικό Θέατρο (1901-1908), η Ακαδημία των Αθηνών (1926), το Εθνικό Θέατρο (1930), που αποτέλεσε σταθμό για την εποχή του, η Κρατική Ορχήστρα Αθηνών (1943) και η Λυρική Σκηνή (1939).

⁸⁸ Μέσα στο ίδιο πλαίσιο της τουριστικής, και εμμέσως πολιτιστικής, πολιτικής πρέπει να ενταχθεί και η καθιέρωση στη δεκαετία του 1950 του Φεστιβάλ Αθηνών και του Φεστιβάλ Επιδαύρου, που επρόκειτο να έχουν μακρά διάρκεια ζωής.

⁸⁹ Η μόνη αξιολογή, μακροπρόθεσμης προοπτικής, κρατική θεσμική παρέμβαση για περιοχή εκτός της Αθήνας είναι η ίδρυση στη Θεσσαλονίκη δύο νέων πολιτιστικών οργανισμών, της κρατικής Ορχήστρας Θεσσαλονίκης (1959) και του Κρατικού Θεάτρου Βορείου Ελλάδος (1961).

όμως, επιθυμούσε να αλλάξει την 'εικόνα' της στο εσωτερικό αλλά και στο εξωτερικό, προσπαθώντας να πείσει ότι είχε σοβαρό ενδιαφέρον για την ανάπτυξη της πνευματικής και καλλιτεχνικής ζωής.

Η σύσταση του υπουργείου Πολιτισμού εκφράζει την οριστική μετάβασή της στην περίοδο του κρατικού παρεμβατισμού στον πολιτιστικό τομέα. Είναι σημαντικό να αναφερθεί πως κατά την οργάνωση του Υπουργείου Πολιτισμού και Επιστημών δεν δημιουργήθηκε ένα ολοκληρωμένο νομικό πλαίσιο, που να δίνει συστηματικά και με λεπτομέρειες τους σκοπούς και την οργανική και λειτουργική δομή του νέου φορέα. Αντιθέτως, νομικές διατάξεις αναφερόμενες σε θέματα του πολιτιστικού τομέα και διάσπαρτες σε νόμους, που αφορούσαν αρμοδιότητες διαφόρων κρατικών φορέων ενώθηκαν η μία δίπλα στην άλλη, όπως το υπαγόρευαν η ανάγκη και οι συμβατικές δυνατότητες της στιγμής, για τη συνένωση πολυποίκιλων αρμοδιοτήτων και υπηρεσιών⁹⁰. Έτσι, λόγω του ημιτελούς θεσμικού πλαισίου, ο κλάδος κινήθηκε ασυντόνιστα και με λειτουργική δυσκαμψία.

Η οργανωμένη κρατική παρέμβαση μετά την ίδρυση του υπουργείου. Η δεκαετία του 1970

Αμέσως μετά τη μεταπολίτευση, η άσκηση κρατικής πολιτικής στον τομέα του πολιτισμού πέρασε σε νέα φάση. Κατανοήθηκε τότε, ως ένα βαθμό, η σοβαρή συσχέτιση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων με την ανάπτυξη της χώρας και κυρίως η σημασία της πολιτιστικής λειτουργίας στην καθόλου παραγωγική και αναπτυξιακή διαδικασία. Εμφανίζεται, έτσι, η έννοια του «πολιτιστικού προγραμματισμού» και αναγνωρίζεται η ανάγκη ένταξης, για πρώτη φορά, του πολιτιστικού προγράμματος της χώρας στα Πενταετή Προγράμματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ανάπτυξης.

Είναι φανερό, πως δεν έχει ακόμα διαμορφωθεί μία συγκροτημένη πολιτιστική πολιτική, βασισμένη σε κάποιο θεωρητικό υπόβαθρο. Θετικό είναι πάντως το γεγονός ότι φορείς της δημόσιας πολιτιστικής διοίκησης, προβληματίζονται σχετικά με το ζήτημα του τρόπου παρέμβασης της πολιτείας.

Στις σημαντικές εξελίξεις που παρατηρήθηκαν στη δεκαετία του '70 συνέβαλε αναμφισβήτητα και η συνταγματική κατοχύρωση του ενδιαφέροντος του κράτους για την πολιτιστική ανάπτυξη, την καλλιτεχνική δημιουργία και το περιβάλλον με την ψήφιση του Συντάγματος του 1975⁹¹. Τα σχετικά άρθρα αναφέρονται:

- στην ελευθερία της έκφρασης του Τύπου (άρθρο 14)

⁹⁰ Ν.Δ 957/197/άρθρα 15 και 37

⁹¹ Το σύνταγμα αναθεωρήθηκε το 1986 και το 2001.

- στην αποστολή της ραδιοφωνίας και τηλεόρασης για κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη (άρθρο 15)
- στην ελευθερία της τέχνης, της επιστήμης, της έρευνας και της διδασκαλίας και στην υποχρέωση του κράτους για την ανάπτυξη και την παραγωγή τους (άρθρο 16)
- στην υποχρέωση του κράτους για την προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (άρθρο 24). Για τη διαφύλαξή του το κράτος είναι υποχρεωμένο να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα.

Όσο αφορά στα θέματα της πολιτιστικής διοίκησης γίνεται αυτή τη περίοδο, το 1977, σημαντική προσπάθεια να προσδιοριστούν οι αρμοδιότητες του υπουργείου Πολιτισμού με την έκδοση Προεδρικού Διατάγματος που ορίζει τον Οργανισμό του.

Οι Γενικές Κατευθύνσεις της Πολιτιστικής Πολιτικής στη Δεκαετία του 1980

Σε αυτή τη περίοδο αναδεικνύεται ο κυρίαρχος παρεμβατικός χαρακτήρας του κεντρικού πολιτιστικού φορέα και γίνεται προσπάθεια σχεδιασμού μιας αρκετά συγκροτημένης πολιτιστικής πολιτικής. Οι βασικοί σκοποί της πολιτικής αυτής διατυπώνονται από τη νέα κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ στα δύο Πενταετή Προγράμματα Κοινωνικής και Οικονομικής Ανάπτυξης (1983-1987 και 1988-1992) και κυρίως στο πρώτο από αυτά. Τα προγράμματα επικεντρώνονται

- ο στην καλλιέργεια και τη διεθνή προβολή των αξιών του Ελληνικού Πολιτισμού με την ανάδειξη των αξιών αυτών, της ενότητας και συνέχειας του πολιτισμού, καθώς και με τη διεύρυνση των μορφωτικών σχέσεων με τις ξένες χώρες και τους απόδημους.
- ο στην αποτελεσματική προστασία της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς, που θα επιτελεσθεί κυρίως με την ουσιαστική αύξηση των πόρων και των μέσων που θα διατεθούν για τον σκοπό αυτό, την αναδιοργάνωση και στελέχωση των νέων αποκεντρωμένων υπηρεσιών του υπουργείου και την ευαισθητοποίηση των πολιτών σε θέματα προστασίας των μνημείων της πολιτιστικής κληρονομιάς.
- ο στην πλατιά διάδοση και αύξηση των ευκαιριών απόλαυσης των πολιτιστικών αγαθών, με την εξάλειψη των ανισοτήτων. Ο στόχος αυτός θα επιτευχθεί με την παροχή των πολιτιστικών αγαθών στο ευρύ κοινό και με την προσέλκυση του κοινού στις πολιτιστικές υπηρεσίες και αγαθά κάτω από νέες ειδικές προϋποθέσεις.

- ο Στη στήριξη της καλλιτεχνικής και πνευματικής δημιουργίας, ατομικής και συλλογικής, η οποία προβλέπεται να γίνει με ενεργοποίηση της πολιτείας στην αναδιοργάνωση του χώρου της γενικής και ειδικής καλλιτεχνικής εκπαίδευσης και στη δημιουργία συνθηκών ασφαλείας και ελευθερίας για τον καλλιτέχνη και τον πνευματικό δημιουργό.

Κεντρικό σημείο του είναι η πολιτιστική ανάπτυξη, που αντιμετωπίζεται ως συστατικό στοιχείο της κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης. Στο πλαίσιο της άσκησης εξωτερικής πολιτιστικής πολιτικής μπορεί να ενταχθεί και η πρώτη διοργάνωση του Θεσμού της *Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης* που έγινε στην Αθήνα το 1985.⁹²

Οι εξελίξεις από τη Δεκαετία του 1990 έως και σήμερα

Οι βασικές κατευθύνσεις της πολιτιστικής πολιτικής που εφαρμόζεται στην περίοδο αυτή, εντοπίζονται κυρίως στα σχετικά κείμενα επιχειρησιακών Προγραμμάτων του Β' και Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης. Η νέα κοινωνικοοικονομική φάση που διέρχεται η χώρα διαμορφώνει και αντίστοιχες επιδράσεις στην πολιτιστική πολιτική. Διαφοροποιείται πλέον η άποψη για τις πολιτιστικές δραστηριότητες, καθώς αυτές δεν θεωρούνται μόνον ως πνευματική λειτουργία αλλά και ως οικονομική λειτουργία, δηλαδή ως δυναμικός κλάδος οικονομικής δραστηριότητας. Αναγνωρίζεται, η συμβολή του πολιτισμού στη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής και στην αύξηση της απασχόλησης σε τομείς που σχετίζονται με την πολιτιστική δραστηριότητα. Η πολιτιστική δαπάνη, κατά συνέπεια, αντιμετωπίζεται ως «σημαντική βασική επένδυση με πολλαπλά άμεσα ή έμμεσα κοινωνικά, οικονομικά και εθνικά οφέλη αποτελώντας τμήμα της υποδομής άλλων παραγωγικών τομέων»⁹³.

Είναι χαρακτηριστικό ότι στο Β' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (1994-1999), ο τομέας του Πολιτισμού ανήκει στην ίδια ενότητα με τον τομέα του Τουρισμού (*Πολυταμειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Τουρισμός-Πολιτισμός*) και ως στρατηγικός σκοπός τίθεται η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας του τουριστικού προϊόντος, μέσω της σύνδεσης του με το πολιτιστικό προϊόν. Στα εισαγωγικά του Προγράμματος αυτού τονίζεται η συμβολή των πολιτιστικών στοιχείων στην ανάπτυξη του τουρισμού με πολιτιστική διάσταση (του πολιτιστικού τουρισμού).

Δύο είναι οι κύριοι άξονες του Υποπρογράμματος «Πολιτισμός» :

- ο Διατήρηση, αναβάθμιση και αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς

⁹² Η τότε υπουργός Πολιτισμού, Μελίνα Μερκούρη, ήταν εκείνη η οποία πρότεινε στην Κοινότητα τη δημιουργία του Θεσμού αυτού, που η πορεία του έως και σήμερα θεωρείται εξαιρετικά επιτυχημένη.

⁹³ Κόνσολα Ντ., 2006, ο.π.

- ο Ανάπτυξη του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, μέσω της δημιουργίας βασικών πολιτιστικών υποδομών και μεγάλων θεσμών.

Το Υποπρόγραμμα αυτό αποτελεί μια αρκετά ολοκληρωμένη και συγκροτημένη διαρθρωτική παρέμβαση στον τομέα του Πολιτισμού, σε εθνικό επίπεδο. Οι παρεμβάσεις που προβλέπει, όμως, συνδέονται κατά κύριο λόγο στενά με τον τουρισμό (αναβάθμιση του προσφερόμενου τουριστικού προϊόντος).⁹⁴

Στο νέο, Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης (2000-2006) στον τομέα του πολιτισμού διατηρούνται σε γενικές γραμμές οι δύο κύριοι άξονες του Υποπρογράμματος «Πολιτισμός» του Β' Κ.Π.Σ. Η βασική διαφορά έγκειται στο γεγονός, ότι ο πολιτισμός αυτονομήθηκε και απέκτησε για πρώτη φορά αυτοτελές Επιχειρησιακό Πρόγραμμα, το Πρόγραμμα «Πολιτισμός», όχι πλέον συνδεδεμένο με τον Τουρισμό, όπως στο προηγούμενο. Οι στόχοι επομένως ήταν καθαρά πολιτιστικοί και αφορούσαν στην προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς και της πολιτιστικής ανάπτυξης. Το πρόγραμμα αυτό αποτελεί μια πιο ολοκληρωμένη παρέμβαση από το προηγούμενο Πρόγραμμα, προσπαθώντας να εξασφαλίσει, όσο είναι δυνατόν, την ισορροπία τόσο ανάμεσα στους δύο μεγάλους τομείς, την Πολιτιστική Κληρονομιά και τον Σύγχρονο Πολιτισμό, όσο και στην κατανομή πόρων στο εσωτερικό κάθε τομέα. Οι πόροι είναι τώρα σημαντικά αυξημένοι, αφού υπολογίζεται ότι το ποσόν του συνολικού προϋπολογισμού του Προγράμματος αυτού ξεπέρασε κατά τέσσερις φορές εκείνο του Β'Κ.Π.Σ.⁹⁵ Τα συγκεκριμένα μέτρα που προτείνονται για τους δύο βασικούς άξονες προτεραιότητας είναι τα εξής:

Άξονας προτεραιότητας 1: Προστασία και Ανάδειξη Πολιτιστικής Κληρονομιάς

- Αναβάθμιση υφιστάμενης και δημιουργίας νέας υποδομής Μουσείων-Βελτίωση προσφερόμενων υπηρεσιών.
- Προστασία και ανάδειξη μνημείων, συνόλων και αρχαιολογικών χώρων.

Άξονας προτεραιότητας 2: Ανάπτυξη Σύγχρονου Πολιτισμού

- Ενίσχυση υποδομών και μεγάλων επικοινωνιακών γεγονότων σύγχρονου πολιτισμού.
- Ολοκλήρωση μητροπολιτικών συνεδριακών και πολιτιστικών κέντρων.

⁹⁴ Μέτρα που προτείνονται στο συγκεκριμένο υποπρόγραμμα είναι η Ενοποίηση Αρχαιολογικών Χώρων της Αθήνας, η Δημιουργία υποδομής για τη λειτουργία του Εθνικού Πολιτιστικού Δικτύου Πόλεων η Κατασκευή Νέου Μουσείου Ακροπόλεως η Επέκταση και εκσυγχρονισμός μουσείων η Αναστήλωση και ανάδειξη επιλεγμένων μνημείων και συνόλων η Σύνταξη κτηματολογίου(του ΥΠ.ΠΟ.) και αρχείου Μνημείων και η Ολοκλήρωση του Μεγάλου Μουσικής Αθηνών με την κατασκευή του Συνεδριακού και Πολιτιστικού Κέντρου. Όσο αφορά στα έργα που σχετίζονται με την ανάπτυξη του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού, το σημαντικότερο, από όσα περιλαμβάνονταν στο σχετικό υποπρόγραμμα, ήταν το Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων. Επιδιώχθηκε ιδιαίτερα να αναπτυχθεί η πολιτιστική ζωή και να ενισχυθεί η σύγχρονη καλλιτεχνική δημιουργία στις πόλεις, που περιλαμβάνονται στο Δίκτυο αυτό, με παρεμβάσεις κυρίως σε δύο τομείς:

- ο το Θεσμικό, με τη δημιουργία βιώσιμων πολιτιστικών θεσμών, που αξιοποιούν την πολιτιστική παράδοση και τη σύγχρονη πολιτιστική πραγματικότητα κάθε πόλης και
- ο την κτιριακή υποδομή, με τη δημιουργία νέων χώρων ή επανάχρηση παλαιών (διατηρητέα, βιομηχανική κληρονομιά.)

⁹⁵ Ας σημειωθεί επίσης, ότι εκτός από τα έργα που περιλαμβάνονται στο τομεακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός», πρόσθετοι πόροι διατίθενται για πολιτιστικά έργα που έχουν ενταχθεί στα Περιφερειακά Επιχειρησιακά Προγράμματα, καθώς και στα Επιχειρησιακά Προγράμματα «Κοινωνία της Πληροφορίας» και «Ανθρώπινοι Πόροι».

Πρέπει να σημειωθεί, τέλος, ότι η πολιτική μεταβολή που έγινε το 2004, έχει αλλάξει αρκετά την ακολουθούμενη ως τότε στρατηγική παρέμβαση του κράτους στον πολιτιστικό τομέα. Συγκεκριμένα, φαίνεται ότι η πολιτεία θέλει πλέον να απεμπλακεί από την αποκλειστική στήριξη του τομέα, που, σύμφωνα με τη νέα πολιτική ηγεσία, δημιούργησε σχέσεις εξάρτησης των πολιτιστικών φορέων από το κράτος (ο λεγόμενος «κρατικοδίαιτος πολιτισμός»). Παράλληλα, επιδιώκεται τώρα να ενθαρρυνθεί η συμμετοχή των χορηγών και άλλων ιδιωτικών φορέων στη χρηματοδότηση πολιτιστικών έργων.

Στη νέα προγραμματική περίοδο 2007-2013 το «Εθνικό Στρατηγικό Πλαίσιο Αναφοράς» (ΕΣΠΑ) προβλέπεται ότι θα περιβάλει δράσεις, οι οποίες θα αποβλέπουν στη «γενικότερη ανάδειξη και προβολή της ιστορικής και πολιτιστικής φυσιογνωμίας της χώρας ... [μέσω] της παροχής βελτιωμένων υποδομών, της εισαγωγής ψηφιακών τεχνολογιών και της χρήσης σύγχρονων επικοινωνιακών πρακτικών».⁹⁶

Άξονας προτεραιότητας 1: Ανάπτυξη και αξιοποίηση των πολιτιστικών επενδύσεων

- Προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς
- Ανάπτυξη του σύγχρονου πολιτισμού
- Ανάπτυξη του τομέα του πολιτισμού στην Κοινωνία της Πληροφορίας
- Ενίσχυση της Έρευνας και Ανάπτυξης (R&D) στον τομέα του πολιτισμού

Άξονας προτεραιότητας 2: Ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού και Προώθηση της Απασχόλησης

- Πρόγραμμα «Παιδεία και Πολιτισμός»
- Προγράμματα κατάρτισης και προώθησης της απασχόλησης
- Ανάπτυξη υποδομών κατάρτισης
- Προγράμματα κατάρτισης της δημόσιας διοίκησης στον τομέα του πολιτισμού

Άξονας προτεραιότητας 3: Αναβάθμιση και Προστασία Πολιτιστικού Περιβάλλοντος

- Μέτρα αναβάθμισης και προστασίας στα αστικά κέντρα
- Μέτρα αναβάθμισης και προστασίας στην ύπαιθρο

Άξονας προτεραιότητας 4: Ενίσχυση διακρατικής πολιτιστικής συνεργασίας

Πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη 2020

Το νέο πρόγραμμα Δημιουργική Ευρώπη δημιουργεί ένα νέο πλαίσιο πολιτιστικής πολιτικής που διαφέρει από τις αντίστοιχες πολιτικές των προηγούμενων προγραμματικών περιόδων (2000-2006, 2007-2013), καθώς οι χρηματοδοτικές δράσεις που προτείνει ενισχύουν τον ανταγωνισμό μεταξύ των πολιτιστικών επιχειρήσεων και φορέων (δημόσιων ή ιδιωτικών), είναι προσανατολισμένες προς την χρηματοδότηση μεγάλων project, και άρα δεν

⁹⁶ Υπηρεσία Διαχείρισης του Ε.Π. «Πολιτισμός 2000-2006», ο πολιτισμός ως προτεραιότητα των Κοινοτικών Στρατηγικών Κατευθύνσεων 2007-2013, 10/02/2005, σελ 5.

στοχεύουν στην σύγκλιση των περιφερειών/κρατών σε θέματα πολιτιστικής κατανάλωσης και παραγωγής ενώ προάγουν την τραπεζική χρηματοδότηση, η οποία υπό ορισμένες συνθήκες δύναται να αντικαταστήσει την δημόσια συμμετοχή. Ο προγραμματισμός της πολιτιστικής πολιτικής της ΕΕ για την περίοδο 2014-2020 ξεκινά ήδη από το 2010, όταν η Ευρωπαϊκή Επιτροπή ανακοινώνει την «Πράσινη Βίβλο για την απελευθέρωση του δυναμικού των κλάδων του πολιτισμού και της δημιουργικότητας», στην οποία για πρώτη φορά γίνεται επίσημα λόγος για τις «πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες». Ήδη από τέλος του 2007, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει προετοιμάσει το έδαφος, μέσα από το «Ψήφισμα του Συμβουλίου σχετικά με μια ευρωπαϊκή ατζέντα για τον πολιτισμό» (2007) και διάφορες μελέτες (COM, 2007, ΚΕΑ, 2009) για την οικονομία, την απασχόληση και για διάφορα μοντέλα πολιτικής. Έτσι, η «Πράσινη Βίβλος» χρησιμοποιήθηκε ως το εφαλτήριο για τις επίσημες διαβουλεύσεις με τα κράτη-μέλη και τους διάφορους πολιτιστικούς οργανισμούς και οργανώσεις επαγγελματιών των κλάδων πολιτισμού και δημιουργικότητας, με σκοπό να δημιουργηθούν οι πρώτες προτάσεις πολιτικής, οι οποίες θα κατευθύνουν τα επόμενα χρόνια τις κοινοτικές χρηματοδοτήσεις. Στην ουσία, η «Πράσινη Βίβλος» διατύπωσε τους προβληματισμούς της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την νέα οικονομία της δημιουργικότητας και του πολιτισμού και ανέλυσε τις κύριες θεματικές περιοχές πολιτικής που η Επιτροπή ήθελε να ρίξει το βάρος, σύμφωνα και με τις κατευθύνσεις της ατζέντας «Ευρώπη 2020». Αυτές ήταν:

- ο η ψηφιακή ατζέντα για την Ευρώπη,
- ο η περαιτέρω σύνδεση των κλάδων πολιτισμού και δημιουργικότητας με την καινοτομία, μέσα από δράσεις που θα ενισχύουν τον ρόλο τους ως καταλύτη καινοτομίας για την ευρωπαϊκή οικονομία και
- ο η ανάπτυξη και ολοκλήρωση μιας βελτιωμένης στρατηγικής και ενός καλύτερου ρυθμιστικού πλαισίου για την πνευματική ιδιοκτησία.

Οι παραπάνω ευρείες περιοχές πολιτικής εξειδικεύονται ακόμα περισσότερο σε συγκεκριμένες κατευθύνσεις πολιτικής, με συγκεκριμένα χρηματοδοτικά εργαλεία μέσα από τον προγραμματισμό της Δημιουργικής Ευρώπης. Κεντρικοί στόχοι του νέου προγραμματισμού είναι η ανάπτυξη των δεξιοτήτων μέσω της κατάρτισης των καλλιτεχνών, η κάλυψη των αυξημένων αναγκών για χρηματοδότηση, η σύνδεση των στρατηγικών τοπικής και περιφερειακής ανάπτυξης με τους κλάδους, μέσω της συμβολής τους στην καινοτομία, η κινητικότητα των δημιουργών και η διακίνηση των δημιουργικών και πολιτιστικών έργων και οι πολιτιστικές ανταλλαγές.

Εκτός από τον αστικό σχεδιασμό, την σύγχρονη αστική πολιτιστική πολιτική στην Ελλάδα επηρεάζουν οι αντίστοιχες κλαδικές πολιτικές, όπως η τουριστική πολιτική. Σήμερα, τα διλήμματα που αφορούν γενικότερα την πολιτιστική πολιτική της Ελλάδας συνεχίζουν να αποτελούν αντικείμενο πολιτικού διαλόγου, ιδιαίτερα όσο αφορά το ρολό του κράτους και του ιδιωτικού τομέα. Η ανάγκη εγκατάλειψης ενός «κρατικοδίκαιου πολιτισμού» προς ένα μοντέλο που να στηρίζεται περισσότερο στην ιδιωτική πρωτοβουλία και την επιχειρηματικότητα, καταδεικνύει μια φιλελεύθερη στροφή στην πολιτιστική πολιτική. Η συζήτηση αυτή αφορά ουσιαστικά την αδυναμία του κράτους να αντιμετωπίσει τις δυσλειτουργίες της κρατικής παρέμβασης στον πολιτισμό.

Από τα παραπάνω, γίνεται κατανοητό πώς σε επίπεδο κεντρικής πολιτικής, τα θέματα κρατικής παρέμβασης στον πολιτιστικό τομέα, δηλαδή τα θέματα πολιτιστικής κληρονομιάς και η μέριμνα για το σύγχρονο πολιτισμό αποτελούν κύρια αρμοδιότητα του Υπουργείου Πολιτισμού⁹⁷. Σημαντικό ρολό διαδραματίζουν και άλλοι κρατικοί και ιδιωτικοί φορείς, όπως το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, η Ανώτατη Σχολή Καλών Τεχνών, οι βιβλιοθήκες και τα ιστορικά αρχεία, το υπουργείο Εξωτερικών, το υπουργείο Τουριστικής Ανάπτυξης, το υπουργείο Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής και το υπουργείο Τύπου. Από την άλλη πλευρά στα θέματα που έχουν και χωρική διάσταση εμπλέκονται ως συναρμόδιοι με το ΥΠ.ΠΟ. και άλλοι κρατικοί φορείς, όπως το Υπουργείο Ενέργειας και Περιβάλλοντος (πρώην ΥΠ.Ε.ΧΩ.Δ.Ε.) και οι οργανισμοί που εποπτεύονται απ' αυτό⁹⁸. Το ΥΠ.ΠΟ.⁹⁹ εποπτεύει άλλους κρατικούς πολιτιστικούς φορείς όπως είναι το Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, ο Οργανισμός Προβολής του Ελληνικού Πολιτισμού, το Εθνικό Κέντρο Βιβλίου, το Ελληνικό Κέντρο Κινηματογράφου κ.α. Σημαντικό ρολό διαδραματίζουν και ιδιωτικοί φορείς μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα, όπως μουσεία (π.χ. Μουσείο Μπενάκη), ιδρύματα τραπεζών, πολιτιστικά ιδρύματα (π.χ., Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού), συλλογές, θεατρικοί οργανισμοί, κ.ά. Τέλος, κυρίαρχο ρολό κατέχουν και οι πολιτιστικές επιχειρήσεις, όπως εκδοτικοί οίκοι, δισκογραφικές εταιρείες, εταιρείες παραγωγής τηλεοπτικών προγραμμάτων, διαφημιστικές εταιρείες, γκαλερί, κινηματογραφικές εταιρείες, κ.ά.

⁹⁷ Στον τομέα της πολιτιστικής κληρονομιάς, το Υπουργείο έχει την απόλυτη ευθύνη για τις αρχαιότητες, τον παραδοσιακό και σύγχρονο λαϊκό πολιτισμό. Στο σύγχρονο πολιτισμό το Υπουργείο είναι υπεύθυνο για τον τομέα των γράμμάτων, του θεάτρου, του χορού, του κινηματογράφου, των εικαστικών τεχνών, της μουσικής, κ.λπ. οργανώσεις εθελοντικής συμμετοχής και συλλογικής δράσεις (σύλλογοι, σωματεία, εταιρείες, ενώσεις κ.λπ.), οι οποίοι μπορεί και να υποκαθιστούν τους κρατικούς ή τοπικούς φορείς όσο αφορά τον πολιτιστικό προγραμματισμό.

⁹⁸ Οι αρμοδιότητες αυτόν των κρατικών φορέων συναντώνται στα θέματα που σχετίζονται με τους αρχαιολογικούς χώρους (όπως το μεγάλο Πρόγραμμα της Ενοποίησης των Αρχαιολογικών Χωρών), τον χαρακτηρισμό οικισμών ή κτηρίων ως παραδοσιακών, τον καθορισμό ειδικών ορών δόμησης και τις αναπλάσεις παραδοσιακών συνόλων, την επιβολή ρυθμίσεων στα χαρακτηρισμένα ως διατηρητέα κτήρια κ.ά.

⁹⁹ Η χρηματοδότηση του Υπουργείου Πολιτισμού γίνεται από τον τακτικό κρατικό προϋπολογισμό, τις Δημοσιές Επενδύσεις, το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων, τις εισφορές της Ευρωπαϊκής Ένωσης και τις εισφορές από τυχερά παιχνίδια (Κονσόλα 2006:196-205).

4. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΠΕΡΙΟΧΕΣ

Νέα τάση πολιτιστικής ελευθερίας ή εναλλακτική πρακτική κοινωνικού εκτοπισμού;

Πλέον, ο πολιτισμός, ο τουρισμός και η τοπική ανάπτυξη είναι εννοιές που σχετίζονται μεταξύ τους άμεσα. Όπως αποδεικνύεται και πρακτικά, οι αναπτυξιακές διαστάσεις της αξιοποίησης της πολιτιστικής κληρονομιάς και της σύγχρονης πολιτιστικής δραστηριότητας συνδέονται άμεσα με την αναζωογόνηση αστικών περιοχών και την τουριστική ανάπτυξη. Στο πλαίσιο της νέας πραγματικότητας που επιβάλλει η παγκοσμιοποίηση και η κοινωνία της πληροφορίας οι πόλεις δέχονται το μεγαλύτερο κύμα πιέσεων και αλλαγών¹⁰⁰.

Ολοένα και περισσότερο στρέφονται προς νέες πολιτικές και πρακτικές προκειμένου να μπορέσουν να ανταπεξέλθουν στον αυξανόμενο ανταγωνισμό για έδρες επιχειρήσεων, επενδύσεις, κάτοικους, τουρίστες, κ.λπ., στόχοι οι οποίοι χαρακτηρίζουν σε μεγάλο βαθμό τις μεταμοντέρνες πόλεις. Ο πολιτισμός εισέρχεται σε μια νέα φάση όπου αναγνωρίζεται ως σημαντικό πλεονέκτημα κάθε πόλης λόγω των οικονομιών και κοινωνιών πλεονεκτημάτων που επιφέρει, αλλά και ιδιαίτερα λόγω της άμεσης σύνδεσης του με τον αστικό τουρισμό. Αποτελεί έναν από τους κυρίους άξονες στον οποίο οι πόλεις στηρίζουν την ανάπτυξη τους στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, δίνοντας έμφαση στη συμβολική οικονομία¹⁰¹. Πλέον, από την ιδεολογία της ελευθερίας της τέχνης και της πολιτιστικής δημοκρατίας η αστική πολιτική έχει περάσει στην εξειδικευμένη διαχείριση γεγονότων και εμπειριών, στο πολιτιστικό και τουριστικό μάρκετινγκ, στο city branding και την αποθέωση της πολιτιστικής επένδυσης. Πέρα από τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογική στροφή που υπονοούν οι όροι αυτοί, κρίνεται σημαντικό να επισημάνουμε πως πλέον ο πολιτισμός αντιμετωπίζεται ως ένα από τα σημαντικότερα συγκριτικά πλεονεκτήματα στη σύγχρονη πόλη αποτελώντας πολιτική προτεραιότητα¹⁰².

Με το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης να έχει πλέον καθιερωθεί, πολλές πόλεις επιζητούν να αποκτήσουν ζωντανές, κοσμοπολίτικες, δημιουργικές περιοχές και εφαρμόζουν πλέον οργανωμένες στρατηγικές πολιτιστικής συγκέντρωσης. Η πρόσφατη ανάδυση των «πολιτιστικών περιοχών» (cultural quarters) σε κεντρικό θέμα της πολιτιστικής

¹⁰⁰ Verwijnen J., "The Cable Factory: the story of another kind of interior renovation" στο περ. Helsinki Interiors, Ελσίνκι 1996 και Amin A, "The Good City" in Urban Studies Vol. 43, no 5-6 1009-1023, May 2006

¹⁰¹ Zukin S., The Cultures of Cities, Cambridge 1995

¹⁰² Hall P., "The Creative city in the 3rd Millennium" Verwijnen J., Lehtovuori P. (eds) Creative Cities: Cultural Industries, Urban Development and the Information Society, Helsinki, 1999 και Markusen A., Schrock G., "The Artistic Dividend: Urban Artistic Specialisation and Economic Development Implications" in Urban Studies, Vol. 43, No 11, 1661-1686, September 2006.

πολιτικής των πόλεων έχει προκαλέσει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στη διεθνή ακαδημαϊκή κοινότητα και στο πεδίο άσκησης αστικής πολιτικής, εφόσον η τουριστική διάσταση των πολιτιστικών περιοχών, τις καθιστά πλέον κεντρικό στοιχείο στη διαφημιστική προβολή και την ανανέωση της εικόνας της πόλης. Πλέον, οι περισσότερες χώρες, έχοντας πλέον ολοκληρώσει μεγάλα έργα ανέγερσης σημαντικών τοπόσημων μουσείων. Έτσι, τα τελευταία χρόνια οι πολιτικές δημιουργίας και διαχείρισης «πολιτιστικών περιοχών» αποτελούν δημοφιλή, εναλλακτική λύση για την πολιτιστική και τουριστική ανάπτυξη των πόλεων. Πρόκειται για αναμίξεις πολιτιστικών λειτουργιών και δράσεων οι οποίες μπορεί να περιορίζονται στο χώρο εντός συγκροτήματος ή να αφορούν μια εκτεταμένη αστική περιοχή. Πολύ συνηθισμένη είναι η χρήση πρώην βιομηχανικών κτιρίων, χωρίς αυτό να αποκλείει και τη δημιουργία νέων κτιρίων. Σε αρκετές περιπτώσεις οι στρατηγικές αφορούν κατά κύριο λόγο τις πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες, συνδυάζονται πολύ συχνά όμως με υποδομές αναψυχής και διασκέδασης (μπαρ, εστιατόρια, χώροι συναυλιών, καταστήματα, κ.ά.).

Κατανόηση της έννοιας της πολιτιστικής περιοχής

Οι πολιτιστικές περιοχές που προκύπτουν μέσα από στρατηγικές πολιτιστικής συγκέντρωσης (cultural clustering strategies) αποτελούν μια ενδιαφέρουσα νέα τάση της αστικής πολιτικής που μόλις τα τελευταία χρόνια αρχίζει να ερευνείται διεξοδικά. Ο όρος ξεκινά να χρησιμοποιείται ευρέως με τη σημερινή του έννοια μόλις τη δεκαετία του 1980, όταν ξεκίνησε η συζήτηση για την αστική πολιτιστική ανάπλαση¹⁰³. Στη διεθνή βιβλιογραφία οι πολιτιστικές περιοχές αναφέρονται με διαφορετικούς όρους: στα αγγλικά συνηθίζεται να αναφέρονται ως "cultural quarters", "cultural industries quarter", "cultural clusters" ή "cultural districts" και σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιείται ο όρος creative αντί του όρου cultural¹⁰⁴. Οι εννοιολογικές προσεγγίσεις διαφέρουν σημαντικά και δεν υπάρχει ένα επικρατέστερος ορισμός για τις πολιτιστικές περιοχές. Ένας από τους ορισμούς που περιγράφουν την έννοια της πολιτιστικής περιοχής είναι ο παρακάτω.

«Οι πολιτιστικές περιοχές είναι αναμίξεις πολιτιστικών λειτουργιών και δράσεων, οι οποίες μπορεί να περιορίζονται στο χώρο εντός συγκροτήματος ή να αφορούν μια εκτεταμένη αστική περιοχή. Πολύ συνηθισμένη είναι η χρήση πρώην βιομηχανικών κτιρίων, χωρίς αυτό

¹⁰³ Μπιανκί Φ., Πάρκινσον Μ, «Λίβερπουλ, μια ιστορία χαμένων ευκαιριών»; στο Μπιανκί Φ., Πάρκινσον Μ.(εκ.), *Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων, Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*, Εκδ. Ε.Ε.Τ.Α.Α., Αθήνα 1994

¹⁰⁴ Mommas H., "Cultural Clusters and the Post-Industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy" in *Urban Studies*, Vol. 41, No 3, 507-532 March 2004 και Pumphiran N., "Reflection on the Disposition of Creative Milieu and its implications for Cultural Clustering Strategies", paper at the 41st ISoCaRP Congress, 17-20 October, Bilbao 2005.,σελ :2.

να αποκλείει και τη δημιουργία νέων κτιρίων. Σε αρκετές περιπτώσεις οι στρατηγικές αφορούν κατά κύριο λόγο τις πολιτιστικές και καλλιτεχνικές δραστηριότητες, συνδυάζονται πολύ συχνά όμως με υποδομές αναψυχής και διασκέδασης - μπαρ, εστιατόρια, χώροι συναυλιών, καταστήματα, κ.ά.¹⁰⁵

Ένας περιγραφικός ορισμός είναι ο εξής: πρόκειται για αστικές περιοχές (συνήθως περιθωριακές ή πρώην βιομηχανικής) που προσελκύουν χρήσεις γης από το λεγόμενο «δημιουργικό τομέα» (πολιτιστικές επιχειρήσεις, μουσικής εταιρίες, καλλιτεχνικούς οργανισμούς, εστιατόρια και καφετερίες, κ.λπ.) και μετατρέπονται σε κοσμικές, ελκυστικές γειτονίες¹⁰⁶.

Ένας πιο γενικός ορισμός, τον οποίο διατυπώνει ο Derrek Wynne, αναφέρει ότι ως πολιτιστικές περιοχές μπορούν να οριστούν οι γεωγραφικές περιοχές που διαθέτουν τη μεγαλύτερη συγκέντρωση πολιτιστικών χώρων και χώρων αναψυχής στα πλαίσια μιας πόλης¹⁰⁷.

Ο Allen Scott περιγράφει τις πολιτιστικές περιοχές ως εξής: «Σε αυτές τις περιοχές, το μεγαλύτερο μέρος της δημιουργία και παραγωγής πολιτιστικών προϊόντων πραγματοποιείται από μικρές καλλιτεχνικές επιχειρήσεις, των οποίων οι βασικές εργασιακές διαδικασίες ποικίλουν από χειρωνακτική εργασία μέχρι περίπλοκες εργασίες με τη βοήθεια νέων τεχνολογιών»¹⁰⁸.

Η εξέλιξη των πολιτιστικών περιοχών

Η έννοια των πολιτιστικών περιοχών δεν είναι καινούργια, αφού σε πολλές πόλεις εντοπίζονται πολιτιστικές περιοχές με μακρά ιστορία όπως το Σόχο του Λονδίνου, η Lower East Side της Νέας Υόρκης ή η Αριστερή Όχθη του Παρισιού. Οι περιοχές αυτές φαίνεται να έχουν προκύψει αυθόρμητα ή μέσα από μακροχρόνιες διαδικασίες οι οποίες εκλάβαν χώρα παράλληλα με τη γενικότερα ανάπτυξη της πόλης. Η πρακτική ενθάρρυνσης της δημιουργία πολιτιστικών περιοχών, ως στρατηγική αναζωογόνησης της πόλης, έγινε ιδιαίτερα δημοφιλής στις προσπάθειες «αστικής αναζωογόνησης» και τις σχετικές συζητήσεις, κυρίως τη δεκαετία του 1980 και συνδέεται με την έννοια του αστικού μάρκετινγκ.

¹⁰⁵ Mommaas (2004), ο.π σελ:507

¹⁰⁶ Bianchini F., Parkinson M., Cultural Policy and Urban Regeneration, Manchester 1993 και Lovatt A., O' Connor J., Cities and the night time economy in Planning Practice and Research, 10 Vol 2 p. 127-134 London 1995.

¹⁰⁷ Evans G., "Cultural Industry Quarters: From Pre-Industrial to Post-Industrial Production" in Bell D. and Jayne M.(ed), City of Quarters, Urban Villages in the Contemporary City, Ashgate, London 2004.

¹⁰⁸ Scott A., "The cultural economy of cities" in International Journal of Regional Research, Volume 21/2: 323-339, 1997.

Οι πρόσφατες περιπτώσεις ανάπτυξης πολιτιστικών περιοχών θεωρούνται από πολλούς επιστήμονες της πόλης ως τμήμα της τρίτης γενιάς αναπλάσεων στην Ευρώπη και στη Β. Αμερική¹⁰⁹. Το Temple Bar του Δουβλίνου είναι η περίπτωση που συναντάται συχνότερα στη σχετική βιβλιογραφία. Αντίστοιχα παραδείγματα έχουμε όμως και σε πολλές άλλες βρετανικές πόλεις (Λονδίνο, Σέφιλντ, Νότιγχαμ, Λέστερ) καθώς και σε πολλές ευρωπαϊκές (η περιοχή Ticinese στο Μιλάνο, η περιοχή του Jordaan στο Άμστερνταμ, το Hoxton του Λονδίνου, το Prenzlauer Berg του Βερολίνου, το Raval στη Βαρκελώνη).

Οι πολιτιστικές περιοχές οι οποίες προκύπτουν λόγω «πολιτιστικής συγκέντρωσης» (cultural clustering) αποτελούν τα τελευταία χρόνια μια από τις πλέον χαρακτηριστικές πρακτικές στο πεδίο των συγχρόνων πολιτιστικών πολιτικών στην πόλη, αποτελώντας συχνά την αιχμή του δόρατος στις προσπάθειες αστικής αναγέννησης¹¹⁰. Συγκροτούνται συνήθως από μικρομεσαίες και μικρές πολιτιστικές επιχειρήσεις ή μεμονωμένους καλλιτέχνες, γραφίστες, αρχιτέκτονες, παράγωγους, κ.λπ., οι οποίοι εργάζονται σαν ελεύθεροι επαγγελματίες ή βάσει βραχυχρονίων συμβάσεων με εταιρίες και οργανισμούς. Συμπληρωματικά μπορεί να υπάρχουν και μουσεία, πολιτιστικοί οργανισμοί, τουριστικές επιχειρήσεις και επιχειρήσεις αναψυχής. Επικρατεί η άποψη πως η ύπαρξης πολιτιστικών περιοχών θεωρείται πλέον απαραίτητη από τις αστικές διοικήσεις των συγχρόνων πόλεων λόγω των πολλαπλών πλεονεκτημάτων που επιφέρουν στην εικόνα, την οικονομική ζωή, στην τοπική πολιτιστική σκηνή και στον τουριστικό τομέα¹¹¹.

Η έμφαση που δίνεται στις περιοχές αυτές στην πολιτιστική επιχειρηματικότητα και την ανεξάρτητη δημιουργία σηματοδοτεί μια στροφή στην αντίληψη για την πολιτιστική ανάπτυξη της πόλης: από την αντίληψη ότι ο πολιτισμός της πόλης βασίζεται αποκλειστικά στα μουσεία και την πολιτιστική κληρονομιά περνάμε σε μια νέα αντίληψη όπου η σύγχρονη πολιτιστική παραγωγή κατέχει εξίσου σημαντικό ρόλο. Τέλος, εφόσον οι πόλεις καθίστανται ολοένα και πιο δημοφιλείς τουριστικοί προορισμοί, οι πολιτιστικές περιοχές τείνουν να αποτελούν πόλους συγκέντρωσης τουριστών.

Κοινή τάση με αυτή των πολιτιστικών περιοχών, αποτελεί η τάση των λεγομένων «πολιτιστικών πολυχώρων», δηλαδή κτιρίων μεγάλης επιφάνειας που συνδυάζουν διαφορετικές πολιτιστικές χρήσεις και χρήσεις αναψυχής, είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς. Συχνά,

¹⁰⁹ Καραμάνου Ζ., Αποκατάσταση - Επανάχρηση Κτιρίων και Συνόλων, Αναβάθμιση Προβληματικών Οικιστικών Περιοχών, Θεσσαλονίκη 1997. και Evans G., "Creative Spaces, Tourism and the City" in Richards G., Wilson J.(ed.)r Creativity, Tourism and Development, Routledge, London 2007

¹¹⁰ Evans G., "Cultural Industry Quarters: From Pre-Industrial to Post-Industrial Production" in Bell D. and Jayne M.(ed), City of Quarters, Urban Villages in the Contemporary City, Ashgate, London 2004.

¹¹¹ Florida, R. Cities and the Creative Class, Routledge, New York 2004

οι πολυχώροι έχουν δημιουργηθεί με τη βοήθεια προγραμμάτων επιδότησης, γεγονός που ενδεχομένως δημιουργεί και πολιτικές εξαρτήσεις. Από την άλλη πλευρά πολλοί από τους χώρους αυτούς εκφράζουν εναλλακτικές απόψεις σχετικά με την τέχνη και την οικονομική διαχείριση των πολιτιστικών αγαθών.

Χαρακτηριστικά της πολιτιστικής περιοχής

Οι ορισμοί που παρουσιάζονται παραπάνω δεν επαρκούν για να περιγράψουν πλήρως το ιδιαίτερο καθεστώς δημιουργίας των πολιτιστικών περιοχών. Ο Montgomery στα άρθρα του δεν υιοθετεί έναν συγκεκριμένο ορισμό, αλλά ορίζει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που πρέπει να έχει μια πολιτιστική περιοχή¹¹². Πρωταρχικό αξίωμα είναι να υπάρχει στην περιοχή πολιτιστική δραστηριότητα. Κατόπιν θεωρεί ότι υπάρχουν τρεις βασικές ομάδες χαρακτηριστικών:

-ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ (οικονομική, πολιτιστική, κοινωνική) Αριθμός και ποικιλομορφία πολιτιστικών χώρων, δυναμική παρουσία μικρών επιχειρήσεων, πρόσβαση σε υπηρεσίες εκπαίδευσης

-ΧΩΡΙΚΗ ΔΙΑΘΡΩΣΗ(σχέση μεταξύ κτιρίων και χρήσεων) Ιδιαίτερη αστική μορφολογία, κτιριακή ποικιλομορφία, κατάλληλη πρόσβαση, ύπαρξη δημόσιων χώρων, ανακαινισμένες κτιριακές όψεις

-ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ (η αίσθηση και η ιστορία της περιοχής). Σημαντικοί χώροι συνάθροισης, αίσθηση ιστορικότητας και ιδιαίτερης ταυτότητας της περιοχής, ιδιαίτερος σχεδιασμός και αρχιτεκτονική

Ιδιαίτερο βάρος για την εκκίνηση μιας πολιτιστικής περιοχής μπορεί να έχει μια σημαντική πολιτιστική επένδυση, όπως συνέβη στην περίπτωση του Museumsquartier στη Βιέννη και του Raval στη Βαρκελώνη. Ως μοντέλο για αυτόν τον τύπο ανάπτυξης της πολιτιστικής περιοχής λειτουργεί η περίπτωση της ανάπλασης στο Παρίσι, με το πολιτιστικό κέντρο Pompidou να επιφέρει την αναβάθμιση ολόκληρης της περιοχής γύρω από αυτό.¹¹³ . Σε άλλες περιπτώσεις ωστόσο, η μεγάλη πολιτιστική επένδυση απουσιάζει και αντίστοιχο ρόλο αναλαμβάνει μια συσπειρωμένη ομάδα από πολιτιστικές επιχειρήσεις και οργανισμούς, οι λεγόμενες πολιτιστικές θερμοκοιτίδες. Η δημιουργία συλλογικοτήτων και δικτύων

¹¹² Montgomery J., "Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters" in Planning, Practice & Research, Vol. 18, No 4, p. 293-306, November 2003. Σελ: 294-306

¹¹³ Evans G. (2007), ο.π. σελ: 7

προσφέρει επιπλέον οφέλη αφού βοηθά στο συντονισμό, στην επίλυση προβλημάτων, στη στήριξη νέων επιχειρήσεων και στην από κοινού προβολή τους. Μεγάλη σημασία έχει η προσωπική επαφή και η γεινίαση, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν είναι σημαντικός ο ρόλος του διαδικτύου αφού μπορεί να αποτελέσει τη βάση αναφοράς για το προγραμματισμό και την αλληλεπίδραση.

Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις και οργανισμοί, στο πλαίσιο των πολιτιστικών περιοχών

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, οι πολιτιστικές επιχειρήσεις βρίσκονται στο επίκεντρο των εξελίξεων και κατέχουν κεντρικό ρόλο στην ανάπτυξη που αφορμάται από τον κλάδο του πολιτισμού. Η δημιουργία και η διατήρηση του κατάλληλου κλίματος (creative milieu) μέσα στο οποίο μπορούν να αναπτυχθούν οι νέες πολιτιστικές επιχειρήσεις δεν αποτελεί καθόλου εύκολη υπόθεση, αφού απαιτεί την άμεσα συνεργασία όλων των εμπλεκομένων πλευρών. Στις περιπτώσεις των πολιτιστικών περιοχών εμπλέκονται φορείς και επιχειρήσεις από τον δημόσιο, τον ιδιωτικό και τον εθελοντικό τομέα¹¹⁴. Ο όρος «πολιτιστικές επιχειρήσεις» χρησιμοποιείται με την ευρύτερη του έννοια, περιλαμβάνοντας και οργανισμούς, μη κερδοσκοπικές εταιρίες, δηλαδή όλους τους τομείς των «πολιτιστικών βιομηχανιών». Χρησιμοποιώντας τον όρος πολιτιστικές επιχειρήσεις αποφεύγεται η αναπαραγωγή του διαχωρισμού μεταξύ υψηλής τέχνης και λαϊκής κουλτούρας και τονίζεται η κοινή τους βάση. Ο ορισμός περιλαμβάνει και τις «παραδοσιακές» τέχνες και τις «κλασικές» πολιτιστικές βιομηχανίες. Επίσης περιλαμβάνει όλες τις δραστηριότητες που αφορούν την παραγωγή και διακίνηση αγαθών, που σχετίζονται με την καλλιτεχνική δημιουργία και την πολιτιστική καινοτομία συμβολικών αγαθών. Τέτοιες δραστηριότητες είναι ο κινηματογράφος, η λογοτεχνία, οι εκδόσεις, το θέατρο, η δισκογραφία, οι συναυλίες, οι παραστάσεις, η μόδα, το design, η αρχιτεκτονική, τα ΜΜΕ, οι εικαστικές τέχνες, τα μουσεία, οι αίθουσες τέχνης και η χειροτεχνία¹¹⁵.

Η σημασία των επιχειρήσεων αυτόν όσο αφορά την ελκυστικότητα των πόλεων στους πολιτιστικούς καταναλωτές είναι μεγάλη, είτε πρόκειται για τους κάτοικους, είτε για επισκέπτες ή για επιχειρήσεις και επενδυτές. Όπως ήδη αναφέρθηκε, πολλά προγράμματα αστικής ανάπλασης ενθαρρύνουν την εγκατάστασή τους και προσφέρουν πλέον ευκαιρίες και ειδική μεταχείριση στις πολιτιστικές επιχειρήσεις.

¹¹⁴ Mommaas H., "Cultural Clusters and the Post-Industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy" in Urban Studies, Vol. 41, No 3, 507-532 March 2004. σελ:507-508

¹¹⁵ O'Connor J., "Popular Culture, Reflexivity and Urban Change" in Verwijnen J., Lehtuovori P. (eds) The Creative City: Cultural Industries, Urban Development and the Information Society, Helsinki 1999

Η σημασία των πολιτιστικών επιχειρήσεων για την τοπική οικονομία μιας πολιτιστικής περιοχής μπορεί να αναλυθεί σε 4 παραμέτρους:

- ο Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις μπορούν να συνεισφέρουν άμεσα στην αύξηση της απασχόλησης και του εισοδήματος, μέσα από τη δημιουργία, διανομή και πώληση αγαθών και υπηρεσιών, καθώς και μέσα από τη δημιουργία εισροών για άλλους κλάδους. Αυτή είναι ουσιαστικά η κύρια συνεισφορά τους στην τοπική οικονομία, αν και δεν πρέπει να παραβλέπεται η σημασία των υπόλοιπων τριών.
- ο Δεύτερον, ορισμένες πολιτιστικές επιχειρήσεις αποτελούν αξιοθέατα ή μέρος συγκεκριμένων αξιοθέατων προσελκύνοντας επισκέπτες και δημιουργούν κατά αυτόν τον τρόπο ζήτηση για τουριστικές υπηρεσίες (διαμονή, εστίαση, μεταφορές, κ.ά.). Η σημασία τους στη λειτουργία και προβολή της πόλης ως υπεροπτικός πόλος αναψυχής, τουρισμού και πολιτισμού θεωρείται καιρία.
- ο Τρίτον, πολλές από τις πολιτιστικές επιχειρήσεις συμβάλλουν στη βελτίωση της ποιότητας ζωής και αποτελούν έτσι απαραίτητο στοιχείο των υποδομών μιας περιοχής ή μιας περιφέρειας, προσελκύνοντας κάτοικους, επενδύσεις, φοιτητές, κ.λπ.
- ο Τέταρτον, ορισμένες πολιτιστικές επιχειρήσεις μπορούν να δημιουργήσουν ένα γενικότερο ενδιαφέρον για την περιοχή ή την περιφέρεια, να «τη βάλουν στον χάρτη», καθιστώντας την εικόνα της ελκυστική, τονίζοντας την τοπική ταυτότητα¹¹⁶. Αυτό συνδέεται με μια από τις βασικές επιδιώξεις των πολιτιστικών περιοχών, που είναι η δημιουργία τοπικής πολιτιστικής σκηνής (π.χ., μουσικής, εικαστικής) με υπεροπτική αναγνωρισιμότητα.

Δημιουργικό περιβάλλον και αυθεντικότητα

Η έννοια της δημιουργικής ατμοσφαιράς της αυθεντικότητας ή του δημιουργικού περιβάλλοντος στις περιπτώσεις των πολιτιστικών περιοχών έχει κεντρικό ρόλο. Όπως αναφέρθηκε και σε άλλα μέρη της εργασίας, τα πρότυπα πολιτιστικής κατανάλωσης και οι προτιμήσεις των καταναλωτών πολιτιστικών δραστηριοτήτων και αγαθών, εμφανίζονται διαφοροποιημένα στο πλαίσιο του μεταμοντέρνου τρόπου ζωής. Η πόλη συχνά

¹¹⁶ Pratt A.C., «The Cultural Industries Sector: its definition and character from secondary sources on employment and trade», Research Papers on Environmental and Spatial Analysis, vol. 4 1 , London School of Economics, London 1997

μετατρέπεται σε ένα «θεματικό πάρκο» για την ικανοποίηση των απαιτήσεων αποτελώντας πλέον επίκεντρο εμπειριών, μίξης πολιτισμών, αρχιτεκτονικών πειραματισμών κ.ά.¹¹⁷.

Η έννοια της αυθεντικότητας σχετίζεται άμεσα με την ιστορική συνέχεια μεταξύ της πολιτιστικής κληρονομιάς και του αστικού πολιτισμού και της πραγματικότητας που βιώνουν οι σημερινοί επισκέπτες. Η συνέχεια αυτή μπορεί να βιωθεί μέσα από πολιτιστικά δρώμενα και αναβίωση στοιχείων του παρελθόντος. Η αλληλεπίδραση των επισκεπτών με τους τόπους που επισκέπτονται είναι σημαντική για την κατανόηση και αφομοίωση των εθιμών, του τρόπου ζωής, της κληρονομιάς, της ιστορίας, κ.λπ. Οι θεωρητικές αναζητήσεις του θέματος της αυθεντικότητας συνδέονται άμεσα με την ταυτότητα όπως αυτή διαμορφώνεται από την παγκοσμιοποίηση και το μεταμοντερνισμό.

Η μεταμοντέρνα λογική επιβάλλει τη θεατρική αυθεντικότητα η οποία οδηγεί στην κατασκευή μιας νέας πραγματικότητας, αποτελώντας μια νέα ανάγνωση της πολιτιστικής κληρονομιάς και του αστικού τοπίου, η οποία χρησιμοποιείται για την προβολή της πόλης¹¹⁸. Η έννοια της θεατρικής αυθεντικότητας αναφέρεται στις περιπτώσεις που οι κάτοικοι που υποδέχονται τους τουρίστες θέτουν τον πολιτισμό τους, συμπεριλαμβάνοντας και τον εαυτό τους, στη διάθεση του τουριστικού προϊόντος με σκοπό να δημιουργήσουν ένα ελκυστικό πακέτο. Η κληρονομιά μιας περιοχής, χρησιμοποιείται πλέον με τρόπο ώστε να προσελκύει επισκέπτες και τουρίστες, οι οποίοι να την εκλαμβάνουν ως μια αυθεντική εμπειρία, με εκπαιδευτικές ή ψυχαγωγικές διαστάσεις. Το ζητούμενο δεν είναι η αυθεντικότητα καθαυτή, αλλά ο τρόπος με την οποία την αντιλαμβάνεται ως πραγματικότητα ο κάθε επισκέπτης. Η ιστορία, επομένως αναπαράγεται μέσα από μνήμες, τοπία, μνημεία και αντικείμενα για να εξυπηρετήσει τις σύγχρονες ανάγκες, χωρίς να είναι απαραίτητο όλα τα στοιχεία να είναι αυθεντικά, αρκεί ο συνδυασμός τους να προκαλεί νοσταλγικά συναισθήματα¹¹⁹. Οδηγούμαστε έτσι στο κίνδυνο δημιουργίας ενός ψεύτικου προκατασκευασμένου, περιβάλλοντος «Ντίσνεϋλαντ»¹²⁰.

Το πολιτιστικό ή τουριστικό προϊόν, διαμορφώνεται με βάση μια αμφίδρομη διαδικασία προσφοράς και ζήτησης. Η διαδικασία αυτή, αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα ζητήματα που καλείται να αντιμετωπίσει η αστική πολιτιστική πολιτική εφόσον το ζητούμενο της

¹¹⁷ Featherstone M., *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage, London 1991 και Λεοντίδου Λ., «Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: Από την Πολεοδομική Πολιτική στην Επιχειρηματική Πόλη» στο Ε.Μ.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σ.Ε.Π.Ο.Χ., Πόλη και χώρος από τον 20^ο αιώνα στον 21^ο αιώνα, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβάντινο, Αθήνα 2004.

¹¹⁸ Champra D., Healy R., Sills E. "Staged authenticity and heritage tourism", in *Annals of Tourism Research* Vol. 30 n. 2 p. Pages 702-719, July 2003

¹¹⁹ Urry J, *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*, Sage, London 1990

¹²⁰ Zukin S., *The Cultures of Cities*, Cambridge 1995.

εμπορευματοποίησης των πολιτιστικών πόρων μιας πόλης αναμφισβήτητα έχει αρνητικές συνέπειες και οδηγεί στην πολιτιστική αλλοτρίωση¹²¹.

Μοντέλα ανάπτυξης και διοίκησης πολιτιστικών περιοχών

Υπάρχουν πλέον πολλά παραδείγματα πολιτιστικών περιοχών, τόσο σε μεγαλύτερες όσο και σε μικρότερες πόλεις, οι οποίες προσφέρουν έδαφος για την ανάπτυξη πολιτιστικών δραστηριοτήτων στο συγκεκριμένο τμήμα της πόλης. Παράλληλα ενθαρρύνουν την αστική κοινωνικότητα, ενισχύουν ή διαφοροποιούν την ταυτότητα της πόλης και προκαλούν την ανάπτυξη τοπικών καλλιτεχνικών ρευμάτων¹²². Η δημιουργία και ανάπτυξη των πολιτιστικών περιοχών δεν ακολουθεί πάντα την ίδια πορεία ούτε υπάρχει κάποια μαγική συνταγή που εφαρμόζεται σε οποιαδήποτε περίπτωση. Έτσι, ο τρόπος με τον οποίο δημιουργούνται οδηγεί στις εξής κατηγορίες πολιτιστικών περιοχών ανάλογα με ορισμένα χαρακτηριστικά.

1. Εγκαταλειμμένες περιοχές εκτός αστικού σχεδιασμού όπου εγκαθίστανται ανεπίσημες πολιτιστικές ομάδες δημιουργώντας ένα εναλλακτικό κλίμα.
2. Πολιτιστικές περιοχές που προκύπτουν λόγω πιέσεων της αγοράς.
3. Πολιτιστικές περιοχές που προκύπτουν λόγω αστικού σχεδιασμού.

Ένας βασικός διαχωρισμός αφορά την στρατηγική αντίληψη, εάν δηλαδή έχει εφαρμοστεί μια top down (εκ των άνω) στρατηγική ή μια bottom up (εκ των κάτω, από τη βάση) προσέγγιση.

Ένα δεύτερος διαχωρισμός αφορά το φορέα ή τους φορείς που έχουν την πρωτοβουλία σε κάθε περίπτωση:

- ο Με δημόσια πρωτοβουλία. Οι περιπτώσεις που ο σχεδιασμός πραγματοποιείται από κρατικούς φορείς.
- ο Με ιδιωτική πρωτοβουλία. Σε αρκετές περιπτώσεις η ανάδειξη των περιοχών οφείλεται σε πρωτοβουλία ιδιωτών, καλλιτεχνών ή πολιτιστικών επιχειρήσεων. Σε πολλές περιπτώσεις ο δημόσιος τομέας εμπλέκεται έμμεσα ή άμεσα (π.χ., μέσα από μεγάλες πολιτιστικές επενδύσεις ή ιδιοκτησίας σε μια περιοχή, μέσα από προγράμματα ανάπλασης)

¹²¹ Ο Χόμπσμπάουμ στο βιβλίο «Η επινόηση της παράδοσης» αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο η παράδοση και ο πολιτισμός ουσιαστικά τροποποιείται ή επανασυστήνονται δημιουργώντας νέες συλλογικές παραδόσεις των οποίων οι αυθεντικές ρίζες συχνά παραποιούνται ή εξιδανικεύονται (Χόμπσμπάουμ 1997). Η διαδικασία αυτή περιγράφεται συχνά ως «ανακύπτουσα αυθεντικότητα», μία δυναμική διαδικασία η οποία θεωρεί την αυθεντικότητα διαπραγματεύσιμη αφού ένα πολιτιστικό προϊόν ή μία παραδοσιακή δραστηριότητα που ουσιαστικά επαναπροσδιορίζεται ή επινοείται από την αρχή (Hobsbawm and Ranger 2004).

¹²² McCarthy J., Promoting Image and Identity in 'Cultural Quarters': The Case of Dundee" in Local Economy Vol 20, No 3, 280-293, Εκδ. Routledge, August 2005

Προβληματικές αναφορικά με τις πολιτιστικές περιοχές

Με την κατάρρευση του μοντέρνου πολεοδομικού σχεδιασμού και του οράματος που παρουσιάστηκε στη Χάρτα της Αθήνας, σε αντιπαράθεση του σχεδιασμού κατά ζώνες, επέστρεψε το σχεδιαστικό μοντέλο μεικτών χρήσεων γής. Η ανάπτυξη ανά ζώνες, κρίθηκε πως εμποδίζει το μοντέλο της ελεύθερης αγοράς και μειώνει την κατανάλωση. Με την επαναφορά του μοντέλου των μεικτών χρήσεων, οι περιοχές των κέντρων ή γύρω από τα κέντρα που χαρακτηρίζονται από εγκατάλειψη έγιναν στόχοι για την προσέλκυση πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Οι σημαντικότερες απειλές των πολιτιστικών περιοχών παρουσιάζονται παρακάτω.

Το πρώτο πρόβλημα αφορά τη συνύπαρξη της πολιτιστικής συγκέντρωσης και της δημιουργίας των πολιτιστικών περιοχών με το ζήτημα του πολιτιστικού σχεδιασμού, προγραμματισμού και διοίκησης.

Υπάρχουν θεωρητικοί που συμφωνούν πως ο πολιτισμός δεν μπορεί να συνυπάρξει με τον προγραμματισμό και τον σχεδιασμό και δεν μπορεί να ακολουθήσει ένα οριοθετημένο αυστηρό πρόγραμμα, όπως για παράδειγμα αυτό που θα ακολουθούνταν στην περίπτωση δημιουργίας ενός δρόμου (Leslie 2005 405).

Σε συνάρτηση με τον παραπάνω προβληματισμό, σε επίπεδο πολιτιστικών περιοχών, παραδείγματα εξωτερικού δείχνουν πως η περιοχές δημιουργήθηκαν αυθόρμητα και προέκυψαν μέσα από τις εξελίξεις. Το Σόχο δεν προγραμματίστηκε. Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις δεν ελκύονται από οργανωμένες εμπορικές περιοχές και συχνά όταν το καταλαβαίνουν πως οι περιοχές εξελίσσονται κατά αυτό τον τρόπο την εγκαταλείπουν.

Άρα η χάραξη στρατηγικής πρέπει να στηρίζεται στην εξισορρόπηση μεταξύ προγραμματισμού και αυθορμητισμού.

Ένας δεύτερος άξονας αφορά τα θέματα προγραμματισμού και πολιτιστικού περιβάλλοντος (όπως ορίστηκε προηγουμένως) . Πώς μπορεί δηλαδή να διατηρηθεί το κατάλληλο κλίμα εφόσον το κλίμα αυτό δεν μπορεί προφανώς να δημιουργηθεί κατά την ανάπτυξης μιας πολιτιστικής περιοχής. Ο δεύτερος άξονας ορίζει τα δύο άκρα. Δηλαδή τον ολοκληρωμένο παρεμβατισμό στον πολιτιστικό τομέα και την έλλειψη πολιτικής.

Ο τρίτος άξονας αφορά τα θέματα εκτοπισμού και κερδοσκοπικών πιέσεων

Πώς θα προβλεφθεί το ζήτημα του εκτοπισμού και του gentrification που οδηγεί στη δημιουργία ψεύτικων περιβαλλόντων που ελκύουν τουρίστες και συγκεκριμένες κοινωνικές

ομάδες. Το ζήτημα έγκειται στους τρόπου δημιουργίας περιβάλλοντος που θα προσελκύσει νέους χρήστες, θα διατηρήσει τους παλιούς και θα ενθαρρύνει δίκτυα επικοινωνίας και υποστήριξης μεταξύ τους αποφεύγονται τις περιπτώσεις τύπου «Disneyland»

Ο τελευταίος άξονας αφορά την επίλυση των συγκρούσεων. Εφόσον εμπλέκονται τόσοι πολλοί φορείς, από τον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα, με αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, πώς θα αποφευχθούν τα μοιραία λάθη. Πολλές φορές η προσέλκυση πολιτιστικών δραστηριοτήτων επιφέρει αύξηση των ενοικίων λόγω του ενδιαφέροντος των μεσιτικών και κατασκευαστικών εταιρειών. Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις που εγκαθίστανται είναι βιώσιμες λόγω του μικρού αριθμού εργαζομένων. Όμως, οι παλιοί χρήστες αναγκάζονται να φύγουν γιατί δεν μπορούν να ανταπεξέλθουν στα ενοίκια ενώ τα προβλήματα εγκληματικότητας δεν λύνονται απλά μεταφέρονται σε σημεία της περιοχής που δεν έχει προχωρήσει η ανάπτυξη. Η εμπειρία δείχνει ότι η ανάπτυξη πολιτιστικών περιοχών συνδέεται με συγκεκριμένες απειλές (O Connor 2001) οι σημαντικότερες εκ των οποίων είναι

-Πιέσεις εταιριών ακίνητης περιουσίας με την εκδίωξη παλαιών χρηστών και η αναγέννηση των περιοχών μέσω του εξευγενισμού

-Απώλεια της εναλλακτικής και ιδιαίτερης ατμόσφαιρας της περιοχής λόγω λανθασμένου σχεδιασμού

Κοινωνικό ενδιαφέρον ή μια νέα Disneyland;

Ο ρόλος της πολιτιστικής δραστηριότητας για τις γειτονίες, τις πόλεις, τις περιφέρειες και τα κράτη θεωρείται κρίσιμος. Η πολιτιστική δραστηριότητα (κτίρια, δραστηριότητες, δημοσία τέχνη) δημιουργεί αυτοπεποίθηση στους πολίτες, η συμμετοχή σε πολιτιστικές δραστηριότητες κινητοποιεί και ενδυναμώνει τα άτομα. Οι πολιτιστικές επιχειρήσεις εισάγουν νέες μεθόδους αντιμετώπισης νέων αστικών προβλημάτων όπως είναι η αλλοτρίωση, η ένταξη μεταναστών, τα ναρκωτικά, κ.ά. Έτσι στις περιπτώσεις αναπλάσεων περιοχών, ο πολιτισμός είναι συχνά ο κινητήριο μοχλός που προκαλεί τις εξελίξεις.¹²³

Η έννοια της αστικής ανάπλασης

Τα τελευταία χρόνια, η παγκόσμια αναδιοργάνωση των πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών και χωρικών πρακτικών και διαδικασιών επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την αστική ζωή. Η πρόσφατη ανάδειξη των πολιτιστικών περιοχών σε κύρια προτεραιότητα της αστικής πολιτικής σχετίζεται, τις περισσότερες περιπτώσεις, με προγράμματα αστικών αναπλάσεων αστικών περιοχών ή με προσπάθειες αστικής αναγέννησης. Η εγκατάσταση πολιτιστικών χρήσεων και καλλιτεχνών σε μια περιοχή μπορεί να είναι η αιτία που δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την ανάπλαση ή το αποτέλεσμα της¹²⁴.

Ο όρος ανάπλαση οικισμού ή περιοχής ή αστική ανάπλαση (renovation ή regeneration) αφορά «ένα σύνολο κατευθύνσεων, μέτρων, παρεμβάσεων και διαδικασιών πολεοδομικού, κοινωνικού, οικονομικού, οικιστικού και ειδικού αρχιτεκτονικού χαρακτήρα που αποσκοπούν, κυρίως, στη βελτίωση του δομημένου περιβάλλοντος και των ορών διαβίωσης των κατοίκων, την προστασία και ανάδειξη των πολιτιστικών, ιστορικών και μορφολογικών στοιχείων και χαρακτηριστικών του οικισμού ή της περιοχής»¹²⁵. Εναλλακτικά, ένα περιγραφικός ορισμός της ανάπλασης είναι ο εξής: «είναι η πολεοδομική

¹²³ Miles S., Paddison R., "Introduction: The Rise and Rise of Culture-led Urban Regeneration" in Urban Studies, Vol. 42 No 5-6, 833-839, May 2005.

¹²⁴ Zukin S., "What's space got to do with it?" in City and Community, Vol.1:4 p. 345-350, December 2002

¹²⁵ Χριστοφιλόπουλος Δημήτρης Γ., Πολιτιστικό Περιβάλλον-Χωρικός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Αθήνα 2002. Σελ: 324

παρέμβαση σε τμήμα του υφισταμένου αστικού ιστού που περιλαμβάνει το φυσικό (ανά)σχεδιασμό του, αλλά δεν εξαντλείται κατ' ανάγκην σε αυτόν ¹²⁶.

Η έννοια της αστικής αναγέννησης ως μέρος των αστικών αναπλάσεων

Ευρύτερη και πιο πολύπλοκη είναι η έννοια της αστικής αναγέννησης που αφορά μια αστική στρατηγική και περιλαμβάνει οικονομικές, περιβαλλοντικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, οικιστικές και αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις με σκοπό τη γενική βελτίωση της αστικής ζωής. Συνδυάζεται με μια οργανωμένη προσπάθεια βελτίωσης της εικόνας της πόλης βάσει των επιταγών του αστικού μάρκετινγκ. Μια στρατηγική αστικής αναγέννησης, περιλαμβάνει στις περισσότερες περιπτώσεις προγράμματα αστικών αναπλάσεων¹²⁷. Η ανάπλαση μιας αστικής περιοχής μπορεί να αφορά ένα εκτεταμένο χωρικό σύνολο ή να αφορά μια μικρής έκτασης περιοχή με λίγα οικοδομικά τετράγωνα.

Κατηγορίες περιοχών προς ανάπλαση

Φαίνεται πως δεν υπάρχει μια ενιαία κατηγορία περιοχών, ούτε συγκεκριμένα χωρικά χαρακτηριστικά που να ορίζουν μια περιοχή ως υποψηφία ανάπλασης ή μετατροπής της σε «πολιτιστική περιοχή». Μπορούμε να εντοπίσουμε παραδείγματα περιοχών οι οποίες αποτελούσαν περιοχές εργασίας ή και μικτές περιοχές με κυρίες οικονομικές λειτουργίες που σχετίζονται με τη βιομηχανία ή τη βιοτεχνία (αποθήκες, χονδρεμπόριο, λιμενικές λειτουργίες, εγκαταστάσεις μεταφορών, κ.λπ.), ενώ υπάρχουν και περιπτώσεις περιοχών όπου εμφανίζονται και άλλου είδους λειτουργίες (κατοικία, κοινωνικές υπηρεσίες, κ.ά.). Μία από τις πολλές κατηγορίες περιοχών προς ανάπλαση είναι εγκαταλειμμένες βιομηχανικής περιοχές και εκτάσεις. Οι εκτάσεις αυτές είναι γνωστές στα αγγλικά ως brownfield areas.

Στον αστικό χώρο, μια ανάπλαση μπορεί να αφορά:

Ένα ιστορικό σύνολο .Τα ιστορικά σύνολα ανακηρύσσονται επίσημο αντικείμενα ειδικής φροντίδας στο Χάρτη της Βενετίας (1964), της ιστορικής, πολιτιστικής και αισθητικής σημασίας τους, γεγονός που αποτέλεσε σημείο καμπής για τη στάση της πολεοδομίας και της αρχιτεκτονικής. Στη Διακήρυξη του Άμστερνταμ (1975) γίνεται σαφές ότι ως αρχιτεκτονική κληρονομιά ορίζονται συνοικίες πόλεων και οικισμοί που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ιστορικό ενδιαφέρον. Τα τελευταία χρόνια ιδιαίτερα σημαντική είναι η ανάπτυξη του διεπιστημονικού τομέα της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς (heritage management) η οποία σαν κύριο σκοπό έχει

¹²⁶ Μπεριάτος Ηλ., "Η σημασία των δικτύων συνεργασίας στην ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών και ελληνικών πόλεων", στο Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ., Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, Βόλος 1999.

¹²⁷ Landry, C, The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators, Earthscan Publishers, London 2000. Σελ :16-18 και Κόνσολα Ντ. (2006) ο.π. σελ: 108

την διαφύλαξη, ανάδειξη και οικονομική αξιοποίηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Υποκατηγορία αποτελεί η αστική πολιτιστική κληρονομιά.

- ο Υποβαθμισμένες αστικές περιοχές. Πρόκειται συνήθως για πρώην εργατικές περιοχές κοντά σε βιομηχανίες, οι οποίες λόγω της αποβιομηχάνισης έχουν οδηγηθεί σε μαρασμό ή για περιοχές που παρουσιάζουν σημαντικά κοινωνικά προβλήματα (εγκληματικότητα, ανεργία) λόγω της πληθυσμιακής τους σύνθεσης¹²⁸.
- ο Εγκαταλειμμένες Βιομηχανικής ή Λιμενικές Εκτάσεις. Οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις και οι λιμενικές εγκαταστάσεις, καθώς και ο εξοπλισμός τους, που δεν χρησιμοποιούνται πλέον αποτελούν αντικείμενο ανάπλασης στις σύγχρονες πόλεις.
- ο Παλιά βιομηχανικά κτίρια. Μεμονωμένα ανενεργά βιομηχανικά κτίρια τα οποία βρίσκονται διάσπαρτα μέσα στις πόλεις δέχονται πλέον νέες χρήσεις, όπως κατοικία, εμπόριο, πολιτιστικές δραστηριότητες, κ.λπ.

Επεμβάσεις σε υποβαθμισμένες αστικές περιοχές

Οι αστικές αναπλάσεις σε υποβαθμισμένες περιοχές είναι κάτι συνηθισμένο στις μεγάλες πόλεις και αποτελεί κυρίως αποτέλεσμα προγραμματισμού και σχεδιασμού.

Οι κυρίες κατευθύνσεις των επεμβάσεων είναι οι εξής δυο:

1. Η κατεδάφιση κτίριου ή κτιρίων, οικοδομικών τετράγωνων ή ακόμα και ευρύτερων περιοχών και αντικατάσταση τους από άλλα κτίρια ή σύνολα.
2. Η επανάχρηση κτιρίων και συνόλων σε συνδυασμό με την ανάπλαση του υφισταμένου αστικού ιστού. Ο όρος επανάχρηση χρησιμοποιείται για την απόδοση νέων χρήσεων και την αναπροσαρμογή κτιρίων και συνόλων, τα οποία είτε υπολειτουργούν είτε αφού έχασαν την αρχική τους λειτουργία περιήλθαν σε αχρηστία.

Σκοποί αναπλάσεων

Πραγματοποιώντας μια ανάπλαση οι σκοποί μπορεί να είναι :

- ο -Οικονομικοί, με βάση την εμπορική δραστηριότητα και την προσέλκυση νέων επιχειρήσεων
- ο -Κοινωνικοί, μέσα από τη βελτίωση του αστικού χώρου και της επίδρασής της στις κοινωνικές σχέσεις και την ποιότητα ζωής. Οι υποβαθμισμένες περιοχές συνήθως φιλοξενούν και μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες (π.χ. μετανάστες), Ένα βασικός στόχος μιας κοινωνικής οπτικής θεωρείται ότι θα πρέπει να είναι η προσπάθεια για διατήρηση των κοινωνιολογικών ισορροπιών στις

¹²⁸ Bianchini F. and Ghilardi L, "The Culture of Neighbourhoods: A European Perspective" in Bell D. and Jayne M.(ed), City of Quarters, Urban Villages in the Contemporary City, Ashgate, London 2004.

υποβαθμισμένες περιοχές. Στα πλαίσια της κοινωνικής θεώρησης επιδιώκεται η διαπίστωση των συνθήκων διαβίωσης, τόσο στο παρόν όσο και στην εξέλιξη τους, από την πρώτη οίκηση μέχρι σήμερα, καθώς και της γνώσης και των αιτημάτων των ενοίκων των κατοικιών, όσο αφορά τις σημερινές συνθήκες διαβίωσης και τις τυχόν εναλλακτικές λύσεις και προτάσεις υπέρβασης των παρουσιαζόμενων προβλημάτων και δυσχερειών¹²⁹.

- ο -Αρχιτεκτονικοί και πολεοδομικοί-. Δίνεται έμφαση στην αναβάθμιση του αρχιτεκτονικού χώρου και η οργάνωση του πολεοδομικού χώρου. Έχουν ως αντικείμενο την αντιμετώπιση της υποβάθμισης τόσο του κτιριακού αποθέματος όσο και των ελευθέρων χωρών. Οι επεμβάσεις αυτές μπορούν να συσχετιστούν με την βελτίωση των συνθήκων κατοικίας και των εμπορικών χρήσεων. Γενικά, ένα κτίριο ή σύνολο κτιρίων δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζεται μεμονωμένα αλλά να εντάσσεται στα πλαίσια του ιστού, στον οποίο αναπτύχθηκε οργανικά και να αντιμετωπίζεται σε σχέση με τις υφιστάμενες και τις νέες χρήσεις, την καθημερινή πρακτική των κατοίκων και την πορεία από το παρελθόν στο παρόν. Θα πρέπει να γίνει, δηλαδή, σαφές ότι η αναβάθμιση/αποκατάσταση δεν αφορά μονό την αντιμετώπιση των προβλημάτων του κτιριακού αποθέματος, αλλά επίσης και του ευρύτερου περιβάλλοντος του, τόσο το κοινωνικό όσο και στο τεχνικό και το οικονομικό¹³⁰

Γενιές αναπλάσεων

Χρονολογικά η ανάπλαση υποβαθμισμένων αστικών περιοχών μπορεί να χωριστεί σε τρία επίπεδα δημιουργώντας αντίστοιχα τρεις γενιές αναπλάσεων¹³¹

Η πρώτη φάση αφορά τη ριζική ανακαίνιση. Παραδείγματα τέτοιων αναπλάσεων αφορούν αυτές τις δεκαετίες του 1950 και του 1960. Πρόκειται για αναπλάσεις σαρωτικές και μη αναστρέψιμες.

Η δεύτερη φάση αφορά την περίοδο των ανακατασκευών, επισκευών και συντηρήσεων των δεκαετιών του 1970 και του 1980

Η τρίτη φάση αφορά την προσεκτική βήμα προς βήμα αναζωογόνηση. Ως αναπλάσεις τρίτης γενιάς μπορούν να θεωρηθούν οι παρεμβάσεις είτε σε κάποια ιστορικά κέντρα πόλεων είτε σε υποβαθμισμένες αστικές περιοχές που ανέκαμψαν έπειτα από προγραμματισμό και υιοθέτηση της φιλοσοφίας της προσεκτικής παρέμβασης. Ειδικά μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οι αναπλάσεις εμπλουτίστηκαν με νέα στοιχεία και αρχίσαν να αντανakλούν περισσότερο τις ειδικές συνθήκες κάθε περιοχής και - σε κάποιο βαθμό -

¹²⁹ Καραμάνου Ζ., Αποκατάσταση - Επανάχρηση Κτιρίων και Συνόλων, Αναβάθμιση Προβληματικών Οικιστικών Περιοχών, Θεσσαλονίκη 1997 σελ:69-70

¹³⁰ Μπιανκί και Πάρκινσον (1994), ο.π και Καραμάνου Ζ. (1997), ο.π

¹³¹ Οικονόμου Δ., «Πολεοδομική Πολιτική στην Ελλάδα: Δομικά Χαρακτηριστικά και σημερινές τάσεις» στο Ε.Μ.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σ.Ε.Π.Ο.Χ., Πόλη και χώρος από τον 20° αιώνα στον 21° αιώνα, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβάντινο, Αθήνα 2004.

αρχίσαν να υποκαθιστούν τον γενικό σχεδιασμό¹³². Η πρόσφατη ανάδυση των πολιτιστικών περιοχών εντάσσεται στη τρίτη γενιά αναπλάσεων.

Το νομοθετικό πλαίσιο της αστικής ανάπλασης στην Ελλάδα

Στο Σύνταγμα της Ελλάδας προβλέπεται στο Άρθρο 24, παρ. 1 η υποχρέωση του κράτους να προστατεύσει το περιβάλλον (φυσικό και πολιτιστικό). Προκειμένου να εφαρμοστεί το συγκεκριμένο άρθρο εκδόθηκε ο Ν. 360/1976 «περί χωροταξίας και περιβάλλοντος» ο οποίος περιέχει ορισμός για το φυσικό και πολιτιστικό περιβάλλον χωρίς ωστόσο να προτείνει και μέτρα προστασίας. Η πολεοδομική πολιτική καθορίζεται από το νομικό διάταγμα 8/1973 «περί Γενικού Οικοδομικού Κανονισμού», ο Ν. 880/1979 και ο Ν. 880/1979. Το βασικό νομοθετικό πλαίσιο για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς είναι ο Ν. 3028/2002 (Νέας Αρχαιολογικός Νόμος). Ειδικά το Άρθρο 14 αναφέρεται σε οικισμούς που αποτελούν αρχαιολογικούς χώρους. Τέλος όσο αφορά τις αναπλάσεις υποβαθμισμένων αστικών περιοχών οι διατάξεις του Ν. 2508/97 ορίζει τις κυρίες συνιστώσες¹³³.

Σημαντικές χωρικές παρεμβάσεις που διαμορφώνουν το αστικό και πολιτιστικό περιβάλλον προβλέπουν ειδικές παρεμβάσεις όπως οι Περιοχές Οργανωμένης Ανάπτυξης Παραγωγικών Δραστηριοτήτων (ΠΟΑΠΔ), οι Βιομηχανικές και Επιχειρηματικές Περιοχές (ΒΕΠΕ), οι Περιοχές Ολοκληρωμένης Τουριστικής ανάπτυξης (ΠΟΤΑ), τα Σχέδια Ολοκληρωμένων Αστικών Παρεμβάσεων (ΣΟΑΠ) και οι Ζώνες Οικιστικού Ελέγχου (ΖΟΕ)¹³⁴. Περιοχή ανάπλασης είναι η περιοχή εγκεκριμένου σχεδίου ή οριοθετημένου οικισμού στην οποία διαπιστώνονται προβλήματα υποβάθμισης ή αλλοίωσης του οικιστικού περιβάλλοντος τα οποία προέρχονται λόγω:

- ο μεγάλων κτιριακών πυκνοτήτων ή μεγάλων ελλείψεων κοινοχρήστων χώρων και χώρων για κοινωφελείς εγκαταστάσεις
- ο συγκρούσεων χρήσεων γης ή ανάγκης ριζικής αναδιάρθρωσης των χρήσεων γης ανάλογα με τις δυνατότητες και προοπτικές της περιοχής.
- ο έλλειψης προστασίας και ανάδειξης των ιστορικών, αρχαιολογικών και πολιτιστικών στοιχείων και δραστηριοτήτων της περιοχής.
- ο εντεινόμενης υποβάθμισης της αισθητικής και εν γενεί της ποιότητας του δομημένου περιβάλλοντος της περιοχής και των φυσικών στοιχείων της.

¹³² Οικονόμου (2004) , ο.π

¹³³ Αραβαντινός Α., Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου, Εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1997

¹³⁴ Χριστοφιλόπουλος (2002), ο.π.,σελ : 213-231

- ο σοβαρών προβλημάτων στο απόθεμα κατοικιών.

Για να χαρακτηριστεί ένα οικισμός, ή τμήμα του ως περιοχή ανάπλασης θα πρέπει οπωσδήποτε να συντρέχουν οι τρεις από τις ανώ πέντε περιπτώσεις υποβάθμισης ή αλλοίωσης του οικιστικού περιβάλλοντος. Τα είδη πολεοδομικών αναπλάσεων καθορίζονται ανάλογα με την ένταση της πολεοδομικής επέμβασης, ειδικά στους οικοδομήσιμους χώρους της περιοχής ¹³⁵:

Η πιο δραστική μορφή ανάπλασης είναι η *ανασυγκρότηση* (redevelopment) δομημένης περιοχής η οποία συνεπάγεται την αναδόμηση (reconstruction) του μεγαλύτερου τουλάχιστον τμήματος της. Πρόκειται για περιοχή που χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερα προβληματικές οικιστικές συνθήκες. Μια πιο ηπιία μορφή ανάπλασης από την ανασυγκρότηση αποτελεί η *ανανέωση* (renovation) οικονομημένων και κοινοχρήστων χώρων, δημιουργία ή συμπλήρωση των αναγκαίων υποδομών, κ.ά. Η πλέον ηπιία μορφή ανάπλασης αποτελεί η *βελτίωση* της λειτουργιάς, του εξοπλισμού της υποδομής και της αισθητικής των ελευθέρων χώρων (δημοσίων και ιδιωτικών) της περιοχής.

Η νομοθεσία προβλέπει ειδική διάκριση μεταξύ *ανάπλασης* και *αναμόρφωσης* περιοχής.¹³⁶ Το άρθρο 24 του Συντάγματος αναφέρεται στην πολεοδομική αναμόρφωση περιοχής και με τον όρο αυτό περιλαμβάνει τόσο την ανάπλαση όσο και την αναμόρφωση. Σύμφωνα με τη νομοθεσία, οι προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση της ανάπλασης είναι οι εξής:

A. Προκαταρκτική πρόταση ανάπλασης, η οποία περιέχει τα συγκεκριμένα στοιχεία από τα οποία προκύπτει ότι συντρέχουν οι περιπτώσεις υποβάθμισης του οικιστικού περιβάλλοντος, τον τρόπο ανάπλασης, εκτίμηση του συνολικού κόστους, την πρόταση και τον τρόπο χρηματοδότησης, τις υποχρεώσεις των εμπλεκόμενων στο έργο ανάπλασης, κλπ

B. Πρόγραμμα ανάπλασης, με το οποίο συστηματοποιείται σε συγκεκριμένο χρονοδιάγραμμα το σύνολο των κατευθύνσεων, μέτρων, παρεμβάσεων, μελετών και διαδικασιών, οι προτεραιότητες, η κατανομή και εξεύρεση πόρων, ο προϋπολογισμός επιμέρους έργων και δαπανών ανά εμπλεκόμενο φορέα και κάθε άλλη σχετικής με την υλοποίηση της ανάπλασης πρόβλεψη.

¹³⁵ Χριστοφιλόπουλος (2002), ο.π. και Αυγερινού- Κολωνία Σ., «Ο αστικός τουρισμός ως εναλλακτική δυνατότητα αστικής ανάπτυξης. Η περίπτωση της Αθήνας» στο Γετιμης Π., Καυκαλάς Γ. (επ.) Χώρος και Περιβάλλον, Εκδ. Περ. Τόπος, Αθήνα 2003.

¹³⁶ Αναμόρφωση μιας περιοχής γίνεται μονό όταν η περιοχή χαρακτηρίζεται από μεγάλες κτιριακές πυκνότητες ή μεγάλες έλλειψεις κοινοχρήστων χώρων και χώρων για κοινωφελείς εγκαταστάσεις. Για την αναμόρφωση δεν απαιτείται η πλήρης διαδικασία της ανάπλασης, αλλά οι ιδιοκτήτες που περιλαμβάνονται στην πολεοδομικά προβληματική περιοχή που αναμορφώνεται έχουν υποχρέωση εισφοράς σε χρήμα. Αντίθετα, για τις ιδιοκτησίες της περιοχής ανάπλασης δεν οφείλεται καμιά εισφορά ούτε σε γη ούτε σε χρήμα.

Γ. Πολεοδομική μελέτη ανάπλασης και άλλες σχετικές ειδικές μελέτες (αρχιτεκτονικής, κτιριακές, κ.λπ.) που απαιτούνται για την υλοποίηση του προγράμματος ανάπλασης.

Τα Σχεδία Ολοκληρωμένων Αστικών Παρεμβάσεων (Σ.Ο.Α.Π.) τα οποία θεσπίστηκαν με το άρθρο 12 του ν. 2742/1999 λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς τη νομοθεσία των αστικών αναπλάσεων. Εφαρμόζονται σε πόλεις ή εκτεταμένες αστικές περιοχές που παρουσιάζουν κρίσιμα και σύνθετα προβλήματα αναπτυξιακής υστέρησης, συνοχής και υποβάθμισης¹³⁷. Στη χώρα μας η διοίκηση των χωρικών συνόλων, ο προγραμματισμός - σχεδιασμός και η διαχείριση - υλοποίηση των διαφορών σχεδίων, δράσεων και έργων είναι στη δικαιοδοσία μιας πληθώρας Φορέων, Υπουργείων, Περιφερειών, Νομαρχιών και ΟΤΑ. Σε κάθε περίπτωση το υπάρχον νομικό πλαίσιο για τις αστικές αναπλάσεις χαρακτηρίζεται από πολυνομία καθώς και προβλήματα.

6 | ΑΝΑΚΑΙΦΑΛΑΙΩΤΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ Α. ΜΕΡΟΥΣ

Η στενή σχέση πόλης και πολιτισμού δεν αποτελεί, προφανώς, ένα νέο φαινόμενο, αφού η ανάπτυξη των τεχνών και των γραμμάτων συνδέεται σε όλες τις ιστορικές περιόδους με την έννοια των πόλεων¹³⁸. Ωστόσο, μόλις τις τελευταίες δεκαετίες μελετάται συστηματικά η αλληλεπίδραση τους.

Η σύνδεση της έννοιας του πολιτισμού με ζητήματα ανάπτυξης και πόλης αποτελεί πλέον θέμα συζήτησης τόσο σε επίπεδο αστικής ανάπτυξης όσο και σε επίπεδο επιστημονικής διερεύνησης. Η προσπάθεια για την ενσωμάτωση της διάστασης του πολιτισμού στον αναπτυξιακό σχεδιασμό και προγραμματισμό γίνεται ολοένα και πιο έντονη σε διεθνές, ευρωπαϊκό και εθνικό επίπεδο. Η ανάγκη αυτή προκύπτει από τις μεταλλαγές στις διεθνείς εξελίξεις. Η εξέλιξη του καπιταλιστικού συστήματος (ως οικονομικό σύστημα) από τις αρχές της δεκαετίας του '80 και μετά και η παγκόσμια οικονομική στροφή προς τις υπηρεσίες συντέλεσε δραστικά στην καθιέρωση των πολιτιστικών κλάδων και στις δυνατότητες διαχείρισής του, καθώς τα κοινωνικά αιτήματα που εκδηλώθηκαν κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970, μετατράπηκαν σε οικονομικά στρέφοντας σταδιακά τις μεταφορντικές πόλεις σε πεδία υπηρεσιών προς κατανάλωση.

¹³⁷ Χριστοφιλόπουλος (2002) ο.π. σελ: 226-227

¹³⁸ Hall P., "The Creative city in the 3rd Millenium" Verwijnen J., Lehtovuori P.(eds) Creative Cities: Cultural Industries, Urban Development and the Information Society, Helsinki, 1999.

Η δεκαετία του 2000 συνδέεται από μια ολοένα και πιο έντονη λειτουργική εκμετάλλευση του πολιτισμού. Η πόλη του θεάματος¹³⁹, ως θεμελίωμα του 21^{ου} αιώνα επιτάσσει την συνεχή και ασταμάτητη αστική αναζωογόνηση με μεγαλεπήβολα πολιτιστικά αναπτυξιακά προγράμματα. Ο πολιτισμός εισέρχεται σε μια νέα φάση όπου αναγνωρίζεται ως σημαντικό πλεονέκτημα για τις πόλεις λόγω των πλεονεκτημάτων που επιφέρει. Η έμφαση δίνεται κυρίως στην οικονομική και όχι την κοινωνική του διάσταση. Η μεταχείριση του πολιτισμού για την επίτευξη οικονομικών και στόχων κρίνεται σε ένα βαθμό σχεδόν αναπόφευκτη.

Η επιρροή της αστικής πολιτιστικής δραστηριότητας είναι σημαντική και συνεχής στο αισθητικό, οικονομικό, κοινωνικό και συμβολικό επίπεδο της πόλης.¹⁴⁰ Ο έντονος αστικός ανταγωνισμός τόσο σε τοπικό, εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο υποχρεώνει τις πόλεις να αναζητήσουν συγκριτικά πλεονεκτήματα έναντι των υπολοίπων. Το αστικό μάρκετινγκ και στο city branding αποτελούν καθιερωμένες πλέον πρακτικές πολιτικής για κάθε πόλη.

Πλέον από την ιδεολογία της ελεύθερης τέχνης και της πολιτιστικής δημοκρατίας η αστική πολιτική έχει περάσει στη εξειδικευμένη διαχείριση γεγονότων και εμπειριών, τη αποθέωση της πολιτιστικής επένδυσης και επιχειρηματικότητας.¹⁴¹ Ταυτόχρονα, ο αστικός τουρισμός είναι μια από τις ανερχόμενες τάσεις παγκοσμίως και συνδέεται με τα city break και τον επιχειρηματικό ή συνεδριακό τουρισμό.

Η κληρονομιά χρησιμοποιείται πλέον ώστε να προσελκύσει επισκέπτες και τουρίστες οι οποίοι θα πρέπει να εκλαμβάνουν την επίσκεψή τους ως μια αυθεντική εμπειρία. Το ζητούμενο είναι όχι η αυθεντικότητα αυτή κάθε αυτή αλλά ο τρόπος που θα εκλαμβάνεται από τον εκάστοτε επισκέπτη. Το νέο σκηνικό επικεντρώνεται στη δύναμη της εικόνας, πολλές φορές αγνοεί τις ανθρώπινες ανάγκες, τα προβλήματα του τόπου και τα οφέλη του πολιτισμού σε κοινωνικό επίπεδο.

Ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες που επιφέρει υποχρεωτικές αλλαγές στα πολιτιστικά αγαθά αποτελεί το γεγονός της αλλαγής στα πρότυπα κατανάλωσης. Η παραγωγή των πολιτιστικών αγαθών έχει μεταβληθεί σημαντικά λόγω της εξέλιξης της τεχνολογίας και της παγκοσμιοποίησης. Ο ίδιος ο ορισμός του πολιτιστικού αγαθού μεταβάλλεται και τα επαγγέλματα που σχετίζονται με τον πολιτισμό διευρύνονται. Αλλάζει η φύση και ο αριθμός των εργαζομένων καθώς και η επιχειρηματική δράση στον πολιτιστικό τομέα.

¹³⁹ Boyer., M. Christine, (1996) *The City of Collective Memory: its historical imagery and architectural entertainments*, Cambridge, MA and London: MIT Press, σελ 136

¹⁴⁰ Amin A., Graham S., (1998) *The Ordinary City in transactions of British Geographers*, Vol 30:3

¹⁴¹ Κόνσολα Ντ. , ο.π. 2006

Η απασχόληση και η επιχειρηματική δράση στον πολιτισμό διαφέρουν σημαντικά από άλλους τομείς στην οικονομία. Η πολιτιστική επιχειρηματικότητα χαρακτηρίζεται από μικρές ή ατομικές επιχειρήσεις. Το πιο σημαντικό είναι ότι οι πολιτιστικές επιχειρήσεις είναι επιχειρήσεις έντασης πληροφοριών για αυτό δεν μπορούν να εγκατασταθούν εύκολα εκτός πόλης. Ο τρόπος υποστήριξής τους και η δικτύωση που αναπτύσσεται μεταξύ τους είναι παράγοντες κλειδιά σε κάθε προσπάθεια τοπικής πολιτιστικής πολιτικής

Σε επίπεδο πολιτιστικής πολιτικής και προγραμματισμού στην Ελλάδα, οι πρακτικές του κλάδου χαρακτηρίζονται από δυσκαμψία και έλλειψη συντονισμού. Τις περισσότερες φορές οι προτάσεις που εφαρμόζονται, ακολουθούν τις ευρωπαϊκές κατευθύνσεις αυτούσιες, χωρίς σχεδιασμό και έρευνα για τις διαφοροποιήσεις που επιβάλλεται να γίνουν με σκοπό η γενική οδηγία να προσαρμοστεί στις ανάγκες του εκάστοτε τόπου. Οι αρμοδιότητες και η χρηματοδότηση είναι συγκεντρωμένες σε ένα κεντρικό φορέα, το υπουργείο Πολιτισμού, χωρίς να δίνεται περιθώριο εφαρμογής και διαχείρισης προγραμμάτων στους εκάστοτε δήμους.

Σε επίπεδο πρακτικών, έχοντας υλοποιηθεί τα περισσότερα προγράμματα για την ανέγερση μουσείων ή πολυχώρων, οι πολιτικές πολιτιστικής συγκέντρωσης αποτελούν μια εναλλακτική προσέγγιση. Σημαντικό είναι να σημειωθεί, ότι πολλές φορές το επίθετο εναλλακτικός που συνοδεύει την προσέγγιση, δεν σχετίζεται με την καινοτομία, αλλά με τη λογική της ανεύρεσης όσο το δυνατόν περισσότερων τρόπων για την προσέλκυση τουριστών, επενδύσεων και μεγέθυνσης της οικονομικής δραστηριότητας του πολιτιστικού κλάδου.

Σχετικά με τις αστικές αναπλάσεις, επισημάνθηκαν οι βασικές προϋποθέσεις που ορίζουν τις σχετικές διαδικασίες και επισημάνθηκε η δυσκαμψία προσδιορισμού τους σε θεσμικό επίπεδο.

Οι πολιτιστικές περιοχές, ως αποτέλεσμα πρακτικών συγκέντρωσης δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τον πολιτισμό δεν έχουν σαφή ορισμό. Πρόκειται για μια μορφή αστικής ανάπλασης τρίτης γενιάς προσεκτικού, βήμα προς βήμα σχεδιασμού. Η συγκρότησή τους αφορά οργανωμένες ή αυθόρμητες προσπάθειες ένταξης των πολιτιστικών δραστηριοτήτων σε περιοχές. Τις περισσότερες φορές σχετίζονται με την επανάχρηση και την ανάπλαση. Υπό αυτό το πρίσμα και σε επίπεδο σχεδιασμού, αποτελούν θέμα αιχμής.

Οι πολιτιστικοί οργανισμοί και επιχειρήσεις βρίσκονται στο επίκεντρο των πρακτικών. Η δημιουργία και η διατήρηση του κατάλληλου κλίματος και η σε επίπεδο συνεννόηση, απαιτεί την άμεση συνεργασία όλων των εμπλεκόμενων πλευρών. Η διεύρυνση των φορέων εμπλοκής στις πολιτιστικές πρακτικές αποτελεί κρίσιμο ζήτημα.

Η ένταξη του ιδιωτικού φορέα με το ενδιαφέρον των αναπτυξιακών εταιριών και των εταιριών διαχείρισης ακινήτων γίνεται ολοένα και πιο έντονη. Η ένταξή τους, σχετίζεται με το γενικότερο πλαίσιο του ρόλου που διαδραματίζουν οι πολιτιστικές περιοχές και οι δραστηριότητες πολιτισμού και αναψυχής στη σύγχρονη πόλη και τη σύγκρουσης της ιδιωτικής με τη δημόσια χρήση. Ποιος αναλαμβάνει το κόστος. Ποιος καρπώνεται τα οφέλη. Υπό ποιες οργανωτικές συνθήκες και με βάση ποια εργαλεία διαχείρισης.

Αναφορικά με τις θετικές τους επιδράσεις, μπορούν να προσφέρουν ενδυνάμωση της έννοιας της ταυτότητας και της ελκυστικότητας μιας περιοχής, να ενισχύσουν την επιχειρηματικότητα μέσα από τη δημιουργία θέσεων εργασίας. Είναι σε θέση να ενισχύσουν την καινοτομία, την επανάχρηση μη αξιοποιημένων και εγκαταλελειμμένων κτιρίων, ενθαρρύνοντας παράλληλα τη διαφορετικότητα, μέσω της πολιτιστικής έκφρασης και την πολιτιστική δημοκρατία. Τα θέματα εκτοπισμού λόγω κερδοσκοπικών πιέσεων και το ζήτημα του ξευγενισμού της περιοχής, αποτελούν συχνά και το μεγαλύτερο πρόβλημα. Μπορεί να προληφθεί το πρόβλημα του εκτοπισμού; Μπορεί να διατηρηθεί η αυθεντικότητα της περιοχής χωρίς να οδηγηθούμε στη δημιουργία πλαστών περιβάλλοντων με σκοπό την «μοναδική εμπειρία» των τουριστών ;Το φαινόμενο της ανάδυσης της πρακτικής των πολιτιστικών περιοχών δεν αποτελεί τη λύση στο πρόβλημα. Λόγω των κινδύνων που εγκυμονεί, θα πρέπει να δοθεί έμφαση στον κατάλληλο συντονισμό τον προγραμματισμό και τη διαχείριση. Όμως πώς θα γίνει αυτό από τη στιγμή που, όπως επισημαίνεται παραπάνω, οι δημιουργικοί άνθρωποι απωθούνται από τις απόπειρες οργάνωσης και εγκαταλείπουν την περιοχή όταν υποπτευθούν ότι το περιβάλλον είναι τεχνητό;

Η συλλογιστική πορεία της σκέψης αφορά πως η δημιουργία του κατάλληλου κλίματος θα πρέπει να αφορμάται από τις ανάγκες του τόπου και όχι να ξεκινά με στόχο τα οικονομικά οφέλη.

Η προσέλκυση των κατάλληλων ανθρώπων θα πρέπει να ξεκινά με στόχο την συνεισφορά που μπορούν να έχουν μέσω της δύναμής τους να επιφέρουν βελτιώσεις στην ποιότητα ζωής, λόγω της γνώσης και της δημιουργικότητάς τους. Η προσφορά τους σε επίπεδο κοινωνικής ευαισθητοποίησης σε θέματα πολιτισμού και όχι μόνο. Η φρεσκάδα της έλευσής τους να χρησιμοποιηθεί για την αξιοποίηση νέων πρακτικών και ιδεών και όχι με απώτερο όφελος το κέρδος. Σε αυτό το πλαίσιο ορισμού της σχέσης του πολιτισμού με την πόλη και τις πολιτιστικές περιοχές ως νέα πολιτιστική τάση, διερευνούμε στο επόμενο μέρος της εργασίας, πώς οι παραπάνω σκέψεις μπορούν να εφαρμοστούν στην περιοχή του Ελαιώνα.

«...Στις 23 Αυγούστου (1806), στις τρεις το πρωί, είμαστε όλοι επάνω στα άλογά μας. Κι αρχίσαμε να παρελαύνουμε, σιωπηλοί, από την Ιερά Οδό. Πρέπει να βεβαιώσω πως κι ο πιο ευλαβικός από τους μυημένους στα Ελευσίνια Μυστήρια, δεν θα ένοιωσε ποτέ τη δική μου συγκίνηση...Μπήκαμε στον Ελαιώνα...Σε λίγο είδαμε την κοίτη του Κηφισού, ανάμεσα σε κορμούς λιόδενδρων, που τον ζώνουμε γέριες ιπές. Ξεπεζέψαμε για να χαιρετήσω τον ποταμό και να πτώ το νερό του, αλλά μόλις βρήκα το νερό που μου χρειαζόταν σε μια λακουβίτσα, σιμά στην όχθη, όλο τ' άλλο νερό το είχα «στρέψει» για να ποτίζουν τον Ελαιώνα. Πάντα μου άρεσε να πίνω τα νερά των φημισμένων ποταμών, που μου έλαχε να περάσω. Έχω πιεί λοιπόν από τα νερά του Μισισιπή, του Τάμεση, του Ρήνου, του Πάδου, του Τίβερη, του Ευρώτα, του Κηφισού, του Έρμου. Βγαίνοντας από τον Ελαιώνα, κι εκεί που θα 'ταν ο εξωτερικός Κεραμικός, βρήκαμε ένα περιτειχισμένο περιβόλι. Και χρειάστηκε ακόμα δρόμος μισής ώρας για να φτάσουμε στην Αθήνα, διαβαίνοντας μέσα από τα άχυρα των θερισμένων σιταριών. Ένα νεόκτιστο τείχος, που μόλις το είχαν επισκευάσει και που έμοιαζε με περιτείχισμα κήπου, έζωνε την πόλη. Δρασκελίσαμε την πύλη και περάσαμε σε αγροτικά δρομάκια, δροσερά και καθάρια. Κάθε στίπτι είχε το περιβολάκι του: πορτοκαλιές και συκιές...»

Σατομπριάν Φρανσουά-Ρενέ. Ντε. Οδοιπορικό. Η Ελλάδα του 1806
Από το Παρίσι στην Ιερουσαλήμ, Δωδώνη, Αθήνα, 1979

Ο Ελαιώνας φέρει την ιστορική μνήμη μιας κοιλάδας με ελιές στην καρδιά της Αθήνας, μέσα σ' ένα παρακμάζον βιομηχανικό πλαίσιο. Είναι μια περιοχή με ιδιαίτερο ιστορικό και πολιτιστικό ενδιαφέρον.

Η διαμόρφωση του τοπίου και τα ιερά δέντρα

Τα βασικά στοιχεία αρχαίας ελληνικής διαμόρφωσης του τοπίου αντλούνται σε μεγάλο βαθμό από τις πληροφορίες που βρίσκονται στα κείμενα του Ομήρου. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι αρχαίοι Έλληνες, θεωρούσαν ορισμένα δένδρα ως σύμβολα-διαδόχους αντίστοιχων θεϊκών όντων και δείγματα των δέντρων αυτών γίνονταν αντικείμενα λατρείας. Για τον λόγο αυτό, έως και ολόκληρα δάση καθιερώθηκαν ως ιερά. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης των αρχαίων αστικών κέντρων, ο άνθρωπος ξεκίνησε να μεταφέρει δένδρα συγκεκριμένων ειδών κοντά στον τόπο όπου κατοικούσε. Έτσι διαμορφώθηκαν μνημεία εντός και εκτός των αστικών ιστών καθώς και ιερά άλση ως ενιαίοι χώροι πρασίνου. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι πρώτες αυτές φυτεύσεις στην αρχαία Ελλάδα είχαν αποκλειστικά θρησκευτικόλατρευτικό χαρακτήρα. Πολλά από αυτά τα ιερά άλση γρήγορα απέκτησαν ειδική πολιτιστική σημασία. Με την φιλοξενία αθλητικών αγώνων, εν μέρει και προς τιμήν τοπικών ηρώων, προστέθηκαν στίβοι, οι οποίοι μετατράπηκαν σταδιακά σε γήπεδα. Με σκοπό να εξασφαλιστεί η συμμετοχή ακόμα και υπό δυσμενείς καιρικές συνθήκες, οι πρόχειρες κτιριακές εγκαταστάσεις αντικαταστάθηκαν από μόνιμες κατασκευές και συμπληρώθηκαν με εγκαταστάσεις ακόμα και γενικής εκπαίδευσης: Το Γυμνάσιο εισέρχεται στην ελληνική

ιστορία. Οι Κήποι των Μουσών (σημερινός Εθνικός κήπος) και η Ακαδημία Πλατωνος μπορούν να θεωρηθούν ως τέτοιου είδους παραδείγματα. Πέραν της λειτουργίας τους ως κέντρων πνευματικής και αθλητικής εκπαίδευσης, τα Γυμνάσια προσέφεραν και κοινωφελείς χώρους πρασίνου εντός του αστικού ιστού με δυνατότητα να προσελκύσουν πολίτες όλων των κοινωνικών τάξεων. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι πολλοί διάλογοι των αρχαίων φιλοσόφων, διαδραματίζονται στους χώρους πρασίνου των Γυμνασίων αυτών. Στην περίπτωση των Αθηνών το σημαντικότερο στοιχείο αυτού του είδους «αρχαίου αστικού πρασίνου» αποτελεί ο Ελαιώνας. Την πυκνότητα της δενδροφύτευσης αποδεικνύουν και οι σχετικές ονομασίες που αποδίδονταν στον Ελαιώνα των Αθηνών εφόσον σε αρχαία κείμενα αναφέρεται ως «ὕλη», δηλαδή δάσος. Η περιοχή πήρε το όνομά της από το πλήθος ελαιόδεντρων που βρίσκονταν εκεί από τα αρχαία χρόνια. Στην αρχαιότητα, η περιοχή εκτεινόταν από τους πρόποδες της Πάρνηθας ως τον όρμο του Φαλήρου, ενώ δεν είχε σαφή όρια. Στην πορεία των ετών, ο πληθυσμός των δένδρων όπως και η συνολική της έκταση μειώνονταν συστηματικά.

Η εξέλιξη του τοπίου σε βιομηχανική περιοχή

Κατά την περίοδο Οθωμανικής Κατοχής, το ελαιόλαδο της ευρύτερης περιοχής του Ελαιώνα ήταν το σημαντικότερο προϊόν που παρήγαγε η Αθήνα. Ο ελαιώνας της πόλης με το λαδί που παρήγαγε ήταν η κύρια πηγή εσοδών για την Αθήνα. Ο ελαιώνας εκτεινόταν από τους νοτίους πρόποδες της Πάρνηθας έως τον Φαληρικό όρμο, και στη μορφή έμοιαζε περισσότερο με πυκνό δάσος. Το 1833, όταν η Αθηνά έγινε πρωτεύουσα του ανεξάρτητου Ελληνικού Κράτους, ο Ελαιώνας αποτελούνταν από 117.000 ελαιόδεντρα και η μέσα σοδιά ελαιόλαδου στην Αθηνά ήταν περίπου 1.200 τόνοι.¹⁴² Την εποχή εκείνη, την εικόνα του ελαιώνα πλαισίωναν τα πολυάριθμα παρεκκλήσια, κτισμένα από τους εύπορους γαιοκτήμονες της περιοχής για την προστασία των περιουσιών τους από τους Τούρκους, και οι μικρές βιοτεχνίες που ήταν εγκατεστημένες στο εσωτερικό του και συνδέονταν λειτουργικά με αγροτικές δραστηριότητες, όπως τα ελαιοτριβεία και τα σαπωνοποιεία. Κατά τη διάρκεια των επαναστατικών αγώνων του 1821, ο Ελαιώνας αποτέλεσε, λόγω της στρατηγικής του θέσης, ένα από τα σημαντικότερα πεδία μάχης που έλαβαν χώρα στην Αττική. Όταν η Αθήνα ορίστηκε ως πρωτεύουσα του νέου ελληνικού κράτους το 1833, 117.000 ελιές καταγράφονται στον Ελαιώνα.

¹⁴² Atlas of Elaionas

Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, συνιστούσε ένα ενδιαμέσο τόπο αναμεσα στην πόλη (Αθηνά, Πειραιάς) και την ύπαιθρο. Οι βασικοί παράγοντες που συνέβαλαν διαχρονικά στις μεταλλαγές της περιοχής από ελαιώνα σε πόλο έλξης βιομηχανικών δραστηριοτήτων ήταν:

- ο τα ύδατα του Κηφισού ποταμού. Η εκμετάλλευση των νερών του Κηφισού έδωσε τη δυνατότητα ανάπτυξης και άλλων καλλιεργειών πέραν της ελιάς. Τα νερά του Κηφισού χρησιμοποιούνταν το χειμώνα για να ποτίζονται οι ελιές και το καλοκαίρι τα περιβόλια. Η ύπαρξη του ποταμού Κηφισού βοήθησε στη ενίσχυση της αμπελοκαλλιέργειας και την αύξηση των λαχανόκηπων. Έτσι σταδιακά συρρικνώθηκε η καλλιέργεια ελαιόλαδου και τα ελαιόδεντρα αντικαταστάθηκαν από λαχανόκηπους. Αυτός είναι και ένας από τους λόγους που η κεντρική Λαχαναγορά των Αθηνών, βρίσκεται από το 1959 στον Αίγιο Ιωάννη Ρέντη, στο νότιο τμήμα του Ελαιώνα.
- ο η κατασκευή του βασικού οδικού και σιδηροδρομικού δικτύου (δημιουργία λεωφόρου Πειραιώς το 1835 που συνέδεε το κέντρο της Αθήνας με τον Πειραιά, δίκτυο σιδηροδρόμου Αθήνα-Πελοπόννησος και Αθήνα-Λάρισα).
- ο το εργοστάσιο του γκαζιού, στο σημερινό Γκάζι, σηματοδότησε την αρχή χρήσης του φωταερίου και την ταυτόχρονη μείωση ανάγκης του ελαιόλαδου ως καύσιμο.

Η περιοχή του Ελαιώνα διατήρησε τον αγροτικό της χαρακτήρα έως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στη συνέχεια μεταλλάχθηκε γρηγορά σε βιομηχανική περιοχή, με έντονη παρουσία δραστηριοτήτων συνδεδεμένων με το χονδρεμπόριο και τις μεταφορές και λιγά, διάσπαρτα στην περιφέρειά του, συγκροτήματα κατοικιών. Σταδιακά εμφανίζονται τα πρώτα κεραμοποιεία, και ελαιοτριβεία στην περιοχή κοντά στην Ιερά Οδό. Αργότερα εμφανίστηκαν χυτήρια και βυρσοδεψεία. Η ομαλότητα του εδάφους και η εγγύτητα της περιοχής με τον ποταμό Κηφισό, διευκόλυνε τις ανάγκες των δραστηριοτήτων των κλάδων. Η Μικρασιατική καταστροφή του 1922, η ανταλλαγή πληθυσμών και η εγκατάσταση των προσφυγών στον Ελλαδικό χώρο, σηματοδοτεί τη δημιουργία των συνοικιών του Περιστερίου, του Ταύρου, του Αιγάλεω και του Αγ. Ιωάννη Ρέντη. Η έλευση των νέων πληθυσμών, αναζωογόνησε τη βιομηχανική δραστηριότητα της χώρας. Σημαντικές βιομηχανικές μονάδες εγκαταστάθηκαν στον Ελαιώνα έως και το 1940 και ιδιαίτερα στις περιοχές της οδού Πειραιώς και στην Ιερά Οδό. Μέσα στη δεκαετία του 1940, ολοκληρώνεται η λεωφόρος Πέτρου Ράλλη, που συνδέει την Αθηνά με τη γειτονιά της Νίκαιας μέσω του Ελαιώνα. Η περιοχή συγκεντρώνει και άλλα χαρακτηριστικά που ωφελούν τη βιομηχανική

δραστηριότητα, όπως η θέση της σε σχέση με το εμπορικό κέντρο της Αθήνας και το λιμάνι του Πειραιά καθώς και η εγγύτητά της με την Κηφισού, την Εθνική οδό Αθηνών-Λαμίας, την Πειραιώς και το σιδηροδρομικό δίκτυο, στοιχεία που διευκολύνουν την μεταφορά των αγαθών.

Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και του εμφυλίου, εκατοντάδες χιλιάδες κάτοικοι της υπαίθρου πλημμύρισαν τα αστικά κέντρα ψάχνοντας για δουλειά. Οι κρατικές υπηρεσίες δεν ήταν σε θέση να διαχειριστούν τις οξύτατες στεγαστικές ελλείψεις που προέκυψαν. Κατά συνέπεια, οι νέοι αστικοί πληθυσμοί καλύπταν τις στεγαστικές τους ανάγκες αγοράζοντας παράνομα αγροτικά οικοπέδα ή καταλαμβάνοντας δημοσίους χώρους, συνήθως στην περιφέρεια της πόλης, δημιουργώντας έτσι παραγκουπόλεις. Οι κρατικές αρχές έδειξαν ανοχή σε αυτές τις πρακτικές, και σύντομα οι αυθαίρετες περιοχές νομιμοποιούνταν και εντάσσονται στο σχέδιο πόλης.

Παράλληλα, ξεκινά η περίοδο της ανοικοδόμησης. Μετά το 1950 και κυρίως μετά το 1960 σημειώθηκε σημαντική βιομηχανική ανάπτυξη που εν τέλει μεταμόρφωσε, την εικόνα του Ελαιώνα. Η κατασκευή της λεωφόρου Κηφισού το 1956 κάνει την περιοχή σταδιακά να μοιάζει με κυκλοφοριακό κόμβο ενώ αρχίζουν να συγκεντρώνονται οι πρώτες μεταφορικές εταιρείες και αποθήκες του κλάδου του χονδρεμπορίου. Κατά μήκος μεγάλων οδικών αξόνων εγκαταστάθηκαν μια σειρά βιομηχανιών παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, όπως τρόφιμα, ηλεκτρικές συσκευές, χημικά προϊόντα, προϊόντα κλωστοϋφαντουργίας, χαρτοπολτός κλπ. Την ίδια περίοδο, μικρές μεταποιητικές μονάδες εγκαταστάθηκαν εντός του Ελαιώνα στις οδούς Ορφέως, Αγίας Αγνής και Αγίου Πολυκάρπου. Πρόκειται για βυρσοδεψεία, κεραμοποιεία, μάντρες οικοδομικών υλικών, σιδηρουργεία κ.ά.

Οι δραστηριότητες αυτές φθάνουν στο απόγειό τους κατά τις δεκαετίες του '50 και του '60, με την ολοκλήρωση των μεγάλων οδικών έργων στην περιοχή της πρωτεύουσας. Σε ένα βαθμό ο αγροτικός χαρακτήρα του Ελαιώνα σωζόταν, όμως κατά την εποχή της δικτατορίας εκδιωχθήκαν και οι τελευταίοι κτηνοτρόφοι της περιοχής.¹⁴³

Παράλληλα με τις βιομηχανικές μονάδες, κυρίως μετά το 1975, αναπτύχθηκαν δραστηριότητες όπως πρακτορεία μεταφορών, αποθήκες και εγκαταστάσεις χονδρεμπορίου. Μέχρι τη δεκαετία του '80 η περιοχή χαρακτηριζόταν από τις βιομηχανικής και διαμετακομιστικές δραστηριότητες, με μονάδες υφαντουργίας, βερνικιών, χαρτικών,

¹⁴³ Κασσελούρη Ε. (2012) ,Ο Ελαιώνας της Αθήνας. Το φυσικό και ιστορικό δυναμικό ως στοιχείο επανασχεδιασμού, Εθνικό Μετσόβειο Πολυτεχνείο

επίπλων, γαλακτοκομικών κ.α. αλλά και μεταφορικές εταιρίες, οι οποίες δρούσαν και ανεξάρτητα από τις βιομηχανίες εκμεταλλευόμενες το γεγονός ότι βρίσκονταν σε σημαντικό οδικό κόμβο της Αττικής. Οι ίδιες δραστηριότητες καταγράφονται και κατά τη δεκαετία του 1990, όμως η αποβιομηχάνιση της περιοχής είναι πλέον αισθητή, τόσο για λόγους που ξεπερνούν τα όρια του Ελαιώνα όσο και για λόγους θεσμικούς αφού η νομοθεσία δεν ενθαρρύνει την εγκατάσταση βιομηχανικών εγκαταστάσεων εντός του πολεοδομικού συγκροτήματος αλλά ούτε και την επέκταση των υφισταμένων μονάδων.¹⁴⁴

Ο Ελαιώνας σήμερα

Η σημερινή έκταση με την ονομασία Ελαιώνας, βρίσκεται στη δυτική πλευρά της Αθηνάς. Οριοθετείται νοτιά από την οδό Κωνσταντινουπόλεως (αν και τμήμα της φτάνει μέχρι την οδό Πειραιώς), δυτικά από τη Θηβών, μέχρι την οδό Ορφέως και στη συνέχεια από τη λεωφόρο Κηφισού, ενώ βόρεια από τη λεωφόρο Αθηνών, με το βόρειο άκρο της να καταλήγει στην Εθνάρχου Μακαρίου. Την περιοχή διασχίζουν επίσης η Ιερά Οδός και η Πέτρου Ράλλη. Σε διοικητικό επίπεδο, ο Ελαιώνας διαιρείται σε πέντε μέρη, τα οποία υπάγονται αντίστοιχα στους δήμους Αθηναίων (2100 στρέμματα), του Περιστερίου (500 στρέμματα), του Αιγάλεω (1550 στρέμματα), της Νίκαιας-Αγίου Ιωάννη Ρέντη (3450 στρέμματα) και του Ταύρου - Μοσχάτου (1200 στρέμματα). Ο διοικητικός κατακερματισμός που αγνοεί τον ομοιογενή χαρακτήρα της περιοχής, δεν βοηθά τη σύνταξη και υλοποίηση συνολικού σχεδίου για τον Ελαιώνα. Σύμφωνα με τους Π.Σαπουντζάκη και Λ.Βασσενχόφεν¹⁴⁵ αυτή η διοικητική διαίρεση σε πέντε ξεχωριστούς δήμους έχει προκαλέσει αντιθέσεις και διαφωνίες σε σχέση με τις κατευθύνσεις που πρέπει να ακολουθηθούν για το μέλλον του Ελαιώνα στο σύνολό του. Οι δήμοι έτειναν να αγνοούν την ενότητα της περιοχής, καθώς και την ανάγκη ευρύτερου σχεδιασμού¹⁴⁶ Αξίζει να σημειωθεί πως, με το «σχέδιο Καλλικράτης» ο δήμος Ταύρου συνενώθηκε με το δήμο Μοσχάτου (δήμος Μοσχάτου-Ταύρου), ενώ ο δήμος Αγ. Ιωάννη Ρέντη με το δήμο Νίκαιας.

Η εικόνα του Ελαιώνα κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1990, είναι εικόνα μιας προβληματικής περιοχής. Λόγω της αποβιομηχάνισης, εντοπίζονται εγκαταλεημένα κτήρια και οικόπεδα, που είχαν μετατραπεί σε πρόχειρες μάντρες και αποθήκες, και ανάμεσα κτίρια που στέγαζαν διάφορες χρήσεις, όπως συνεργεία οχημάτων, σιδεράδικα, ρυπογόνε

¹⁴⁴ P.Sapountzaki and L.Wassenhoven, 2003, Spatial Discontinuities and Fragmentation of Urban Areas - The example of the Eleonas of Athens, Barcelona, 5th Biennial of Town and Town Planners

¹⁴⁶ P.Sapountzaki and L.Wassenhoven, 2003, Spatial Discontinuities and Fragmentation of Urban Areas - The example of the Eleonas of Athens, Barcelona, 5th Biennial of Town and Town Planners

βιομηχανικής δραστηριότητες καθώς και έναν μεγάλο αριθμό μεταφορικών εταιριών. Το οδικό δίκτυο σταδιακά κατέστη ανεπαρκές, το ίδιο και τα δίκτυα ύδρευσης και αποχέτευσης, ενώ μεγάλο ήταν και είναι το πρόβλημα της ανεξέλεγκτης ρίψης απορριμμάτων στα οικόπεδα αλλά και τις οδούς του Ελαιώνα. Παράλληλα, μετανάστες και αθίγγανοι αρχίζουν να διαμένουν σε παραπήγματα σε συνθήκες έλλειψης υγιεινής και στοιχειωδών εξυπηρετήσεων. Σήμερα πλέον, η κυρίαρχη δραστηριότητα στην περιοχή του Ελαιώνα και ιδιαίτερα στον πυρήνα του είναι η οδική διαμετακόμιση προϊόντων και οι συνδεδεμένες με αυτήν δραστηριότητες. Χώροι έκθεση αυτοκινήτων, συνέργειά φορτηγών, μάντρες αυτοκινήτων, βενζινάδικα, καταστήματα ανταλλακτικών, συνέργειά κ.ά. έχουν εγκατασταθεί στην περιοχή. Εκατέρωθεν των αξόνων που οριοθετούν την περιοχή, έχουν εγκατασταθεί εμπρικά κέντρα μητροπολιτικής κλίμακας. Πάρκα ψυχαγωγίας και πολυτελή γραφεία. Όπως ήδη αναφέρθηκε, οι χρήσεις που κυριαρχούν είναι εμπορικές μεταφορικού και αποθηκευτικού χαρακτήρα, τοπικής ή υπερτοπικής δραστηριότητας. Στο Ελαιώνα θα συναντήσει κανείς παλιατζιδικά, εμπορεία αυτοκινήτων, μεταφορικές εταιρείες, εγκατελελειμμένα οχήματα καθώς επίσης και πολλά κομμάτια γής χωρίς δραστηριότητα και χρήση. Η μικρή χρήση κατοικίας είναι αναμεμιγμένη με τις υπόλοιπες παραγωγικές και εμπορικές δραστηριότητες. Τα κτίρια, τόσο εμπορικής δραστηριότητας όσο και οι κατοικίες, είναι κυρίως ισόγεια εφόσον λειτουργούν ως αποθήκες, εννοιαίας διάταξης. Τα περισσότερα κτίσματα βρίσκονται σε μέτρια, κακή ή πολύ κακή κατάσταση. Τα υλικά κατασκευής αυτών είναι ευτελή, ίσα ίσα να καλύπτουν τις βασικές ανάγκες αποθήκευσης ή στέγασης. Κυρίαρχη εσωτερική λειτουργία στην περιοχή είναι η μικρής έως μεγάλης κλίμακας βιομηχανική δραστηριότητα και οι εγκαταστάσεις-χρήσεις γής που την πλαισιώνουν ως υποδομή ή ως υπηρεσίες υποστήριξης και εξυπηρέτησης (αποθήκες μεταφορές). Εκτός από βιομηχανική περιοχή, η τωρινή φυσιογνωμία του Ελαιώνα θυμίζει έναν εκτεταμένο κυκλοφοριακό και μεταφορικό κόμβο. Λόγω της διόγκωσης των μεταφορών που ενισχύθηκε από τη δημιουργία μεγάλων οδικών αξόνων, η μεταποιητική δραστηριότητα χάνει έδαφος προς όφελος του μεταφορικού και αποθηκευτικού τομέα. Συγχρόνως, το πλήθος οικονομικών δραστηριοτήτων, το οποίο πηροδοτήθηκε σε μεγάλο βαθμό από την δημιουργία του σταθμού του μετρό στην περιοχή, διαμορφώνει ένα συνονθύλευμα ετερόκλιτων κοινωνικών ομάδων μη συμφιλωμένων, είτε μεταξύ τους είτε με το χώρο, το οποίο χρησιμοποιούν αποκλειστικά ως τόπο διεξαγωγής δραστηριοτήτων οικονομικού περιεχομένου άλλοτε νόμιμα και άλλοτε παράνομα. Η προσωρινότητα και το πλήθος των παράνομων δραστηριοτήτων συνθέτουν το σημερινό σκηνικό του Ελαιώνα

που λειτουργεί ως χονευτήρι με σκοπό να επιβιώσει, ενώ η εικόνα της εγκατάλειψης και της χωματερής είναι ορατή σε πολλά σημεία.

Ο Ελαιώνας αποτελεί μια εκ των τριών σημαντικότερων περιοχών του λεκανοπέδιου Αττικής με μη υλοποιημένο αναπτυξιακό πρόγραμμα. Οι άλλες δυο είναι ο χώρος όπου βρισκόταν το πρώην διεθνώς αεροδρόμιο των Αθηνών, στο Ελληνικό και η περιοχή όπου βρισκόταν το πρώην στρατόπεδο στο Γουδί. Ο Ελαιώνας του σήμερα, σε υποβάθμιση και με σοβαρά περιβαλλοντικά προβλήματα, αποτελεί την πιο κρίσιμη περιοχή από τις τρεις, εξαιτίας της εγγύτητας του προς το κέντρο. Πιθανή αναβάθμισή του θα είχε θετικό αντίκτυπο στις κοντινές γειτονίες των Αθηνών, πέραν του ότι θα καθιστούσε την περιοχή σημαντικό πόλο Πειραιά, δηλαδή σε εγγύτητα με την σημαντικότερη αγορά αλλά και το μεγαλύτερο λιμάνι της χώρας.

Το στοιχείο της ελιάς ως κληρονομιά

Ανέκαθεν η ελιά αποτελούσε το σπουδαιότερο καρποφόρο δένδρο της Αττικής. Η καλλιέργειά της χρονολογείται από τον 6ο αιώνα π.Χ. ,όταν με ειδική διαταγή ο Πεισίστρατος,θεσπίζει ειδική νομοθεσία για την φύτευση ελιών και την προστασία της. Με την παραγωγή ελαιόλαδου οι Αθηναίοι εξασφάλιζαν τότε όχι μόνο την υποχρεωτική φορολογική εισφορά προς την Υψηλή Πύλη, αλλά κάλυπταν σχεδόν εξ ολοκλήρου την ζήτηση ελαιόλαδου ακόμα και σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, μέσω εξαγωγών στην Μασσαλία. Η ελιά συνδέθηκε με την Αθήνα, ήδη από τον μύθο της έριδας της Αθηνάς και Ποσειδώνα, αφού οι Αθηναίοι δια του Κέκροπος, ενός από τους τρεις μυθικούς βασιλείς της Αθήνας, ο οποίος τους εκπροσωπούσε, επέλεξαν για προστάτιδα την Αθηνά, η οποία με το δόρυ της ανάγκασε το βράχο της Ακρόπολης να γίνει δεκτικός ώστε να βλαστήσει σε αυτόν η ελιά. Σύμφωνα με το μύθο, η Αθήνα υπήρξε το μήλο της έριδας μεταξύ Αθηνάς και Ποσειδώνα, με νικητή την πρώτη. Η θεά Αθηνά χάρισε το όνομά της στην πόλη και μαζί και την ελιά. Σύμφωνα με την παράδοση, από αυτήν την πρώτη ελιά προήλθαν οι δώδεκα ελιές της Ακαδημίας στον Κολωνό, που αντιστοιχούσαν στις δώδεκα πύλες της πόλης και υπήρξαν ο πυρήνας της δημιουργίας του ιερού δάσους του Πεισίστρατου, ο οποίος πρόσταξε να γεμίσουν με ελιές την προηγουμένως «ψιλήν και άδενδρον Αττικήν». Η ελιά ήταν σύμβολο της ειρήνης. Τα κλαδιά της έγιναν στεφάνια για να στεφανώνουν τους νικητές των Ολυμπιακών αγώνων και ο πολύτιμος χυμός των καρπών της, το ελαιόλαδο, ήταν το βραβείο για τους νικητές των περίφημων Παναθηναϊκών Αγώνων που γίνονταν προς τιμή της θεάς Αθηνάς. Το λάδι της ελιάς εθεωρείτο ιερό. Από τα προϊστορικά χρόνια

το ελαιόλαδο χρησιμοποιείται για το φωτισμό των οικιών, των δημοσίων οικοδομημάτων και των ιερών και δημιουργεί την «αιώνια φλόγα» των ολυμπιακών αγώνων. Η γνωστή σε όλο τον αρχαίο ελληνικό κόσμο σχέση του λαδιού με την αθλητική δραστηριότητα έχει την αφετηρία της στη συνήθεια των νέων να αλείφουν, για λόγους υγιεινής, το σώμα τους με λάδι πριν από την καθημερινή άσκηση στα γυμναστήρια, την προπόνηση και τους αγώνες. Στους αθλητικούς αγώνες που γίνονταν κάθε τέσσερα χρόνια στην Αθήνα κατά τη διάρκεια των Παναθηναίων, των μεγάλων γιορτών προς τιμή της θεάς Αθηνάς, το λάδι της ελιάς αποτελούσε το ίδιο το βραβείο που έπαιρναν οι νικητές των αγώνων.

Το υδάτινο στοιχείο ως κληρονομιά

Σημαντικό χαρακτηριστικό του Ελαιώνα υπήρξε, από τα αρχαία χρόνια, το υδάτινο στοιχείο. Ο Κηφισός, σύμφωνα με την Ελληνική Μυθολογία, ήταν ένας θεός των ποταμών, γιός του Ωκεανού και της Τηθύος, αδερφός των υπολοίπων θεών των ποταμών. Είναι ο βασικός ποταμός που διασχίζει την Αθήνα, περνώντας μέσα από το κεντροδυτικό τμήμα του λεκανοπεδίου, συλλέγοντας το νερό της Πάρνηθας, της Πεντέλης και του Αιγάλεω και εκβάλλει στο Φαληρικό όρμο, στον κόλπο του Σαρωνικού. Ο Κηφισός έχει μήκος 24 χιλιομέτρων, με λεκάνη απορροής επιφάνειας 400 τ.χλμ. και τροφοδοτείται από 12 παραπόταμους. Ο Κηφισός, με τον Ιλισό και το συμβάλλον ρέμα του Ηριδανού, έχει προκαλέσει επανειλημμένα πλημμυρικά επεισόδια από τα αρχαία χρόνια. Έργα διευθέτησης στον Ιλισό και τον Κηφισό ξεκίνησαν πολλά χρόνια πριν. Τα έργα στον Ιλισό ξεκίνησαν το 1936 και το 1948 ο ποταμός είχε πλήρως καλυφθεί. Έτσι, στην Αθήνα, μοναδικός πλέον ποταμός είναι ο Κηφισός ο οποίος κατά το ήμισυ του μήκους του έχει καλυφθεί.

Ο κίνδυνος πλημμυρών απέτρεψε την οικιστική ανάπτυξη της περιοχής ήδη από την αρχαιότητα. Η παρουσία αργίλλου στο υπέδαφος προσέλκυσε την εγκατάσταση σχετικών βιομηχανικών μονάδων (κεραμοποιεία και πλινθοποιεία) στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Ο Κηφισός υπήρξε ένας πόλος αναψυχής και ένας καθαρός ποταμός, σημαντικός για την πόλη των Αθηνών. Εγκαταστάσεις αναψυχής στον Κηφισό διατηρούνταν μέχρι πριν λίγες δεκαετίες. Η δραστηριότητα του ψαρέματος ήταν συχνή στον Κηφισό ως τη δεκαετία του 1960. Από τότε ο ποταμός έχει ρυπανθεί από αστικά λύματα. Κατά τις τελευταίες δεκαετίες ο ποταμός λειτούργησε σαν χώρος απόρριψης σκουπιδιών και βιομηχανικών αποβλήτων. Πρόκειται για ένα φυσικό πόρο που έχει σχεδόν καταστραφεί. Μεταξύ του 1995 και του 2004 υλοποιήθηκαν έργα κάλυψης μεγάλων τμημάτων του ποταμού, πάνω από τα οποία κατασκευάστηκε αυτοκινητόδρομος τεσσάρων λωρίδων με αποτέλεσμα την ηχορύπανση

και την ατμοσφαιρική ρύπανση της περιοχής. Κατά τη διάρκεια πρόσφατων υδραυλικών έργων στον Κηφισό, αποκαλύφθηκαν τμήματα των Μακρών Τειχών. Αυτά τα τείχη συνέδεαν την αρχαία πόλη των Αθηνών με την πόλη του Πειραιά σε περίπτωση έντονων πλημμυρών.

Ο Θεός-ποταμός Κηφισός, ζωοφόρος του Παρθενώνα, γλυπτό στο δυτικό αέτωμα

Εκκλησιαστικά Μνημεία

Ο Ελαιώνας είναι γεμάτος με μικρά εκκλησιαστικά μνημεία των μεταβυζαντινών χρόνων και της Τουρκοκρατίας και χριστιανικούς ναούς. Ο μεγάλος αριθμός των μικρών εκκλησιών στον Ελαιώνα οφείλεται στο ότι οι Αθηναίοι άρχοντες, σύμφωνα με παλιό έθιμο και για την ασφάλεια της τιμής των κοριτσιών τους λόγω της Οθωμανικής Κυριαρχίας έκτιζαν μέσα στα κτήματά τους μικρούς ναούς. Έτσι εξηγείται το πλήθος των εκκλησιών του Ελαιώνα, οι οποίες παίρνουν το όνομά τους από το όνομα του Αγίου στη μνήμη του οποίου κτίστηκαν με την προσθήκη του ονόματος του κτηματία (π.χ. ή Άγιος Δημήτριος Καβαλάρης)¹⁴⁷.

Βιομηχανική κληρονομιά – Βιομηχανική Αρχαιολογία

Στην περιοχή του Ελαιώνα καταγράφεται ένας μεγάλος αριθμός εργοστασίων, αποθηκών και άλλων βιομηχανικών κτιριακών εγκαταστάσεων που κτίστηκαν μετά από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και συγκεκριμένα, κατά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα: αποτελούν τη βιομηχανική πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής. Ορισμένες από αυτές τις κατασκευές

¹⁴⁷ Γκίτζιας - Γ.Μπουντουράκη, 2008, Ελαιώνας: συνέχειες και ασυνέχειες σε ένα μεταβαλλόμενο - μεταβιομηχανικό τοπίο, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

έχουν σημαντική αρχιτεκτονική, ιστορική, τεχνολογική και κοινωνική αξία και έχουν κηρυχθεί διατηρητέα. Τα πιο σημαντικά εργοστάσια της περιοχής είναι: Μπισκότα Παπαδοπούλου (1955), ΒΙΑΜΑΞ (1958), Κλωστοϋφαντουργία Μουζάκη (1957), APCO (εργοστάσιο πλαστικών 1959), ΠΙΤΣΟΣ (1959), AMSTEL (1963), ROLCO-VIANYL (εργοστάσιο απορρυπαντικών, 1964), ΔΕΛΤΑ (1964)¹⁴⁸.

Η κληρονομιά της ευρύτερης περιοχής του Ελαιώνα

Η γενική εντύπωση, που αναδύεται από την παρατήρηση του τοπίου του Ελαιώνα δεν φέρνει στο μυαλό και στα μάτια του παρατηρητή – επισκέπτη τις ιστορικές, μνημειακές αρχιτεκτονικές αναφορές που φέρει ο χώρος. Παρακάτω, γίνεται αναφορά στο μνημειακό πλούτο και στην ιστορική τοπογραφία της ευρύτερης χωρικής ενότητας, εντός της οποίας εντάσσεται ο Ελαιώνας της Αττικής.

Η Ιερά Οδός: Στην αρχαιότητα ήταν ο δρόμος που συνέδεε την Αθήνα με την Ελευσίνα. Είχε μήκος 22 χιλιόμετρα και μέσο πλάτος 5 μέτρα, ξεκινούσε από την Ιερά Πύλη και ακολουθούσε τη σημερινή Ιερά Οδό. Διερχόταν ανάμεσα από τους πρόποδες της Πάρνηθας και του Αιγάλεω και κατέληγε στο Ιερό της. Από την Ιερά Οδό περνούσε η πομπή των Μεγάλων Ελευσινίων Μυστηρίων. Και από τις δύο πλευρές της οδού, σε όλο το μήκος της, υπήρχαν ιερά, βωμοί, τάφοι και άλλα μνημεία από τα οποία σώζονται μερικά ερείπια.

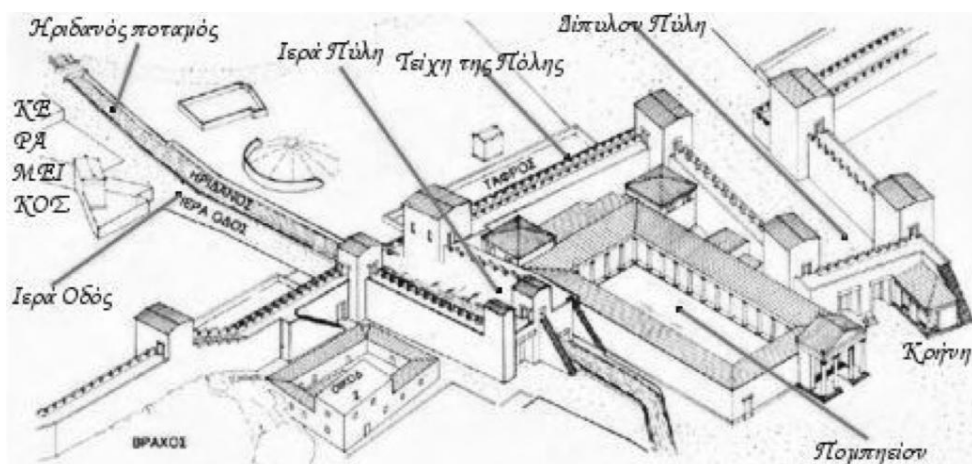
Η Ακαδημία Πλάτωνος: Οφείλει την ονομασία της στον ήρωα Ακάδημο, αλλά έμεινε στην ιστορία εξ αιτίας της περίφημης φιλοσοφικής σχολής, που ίδρυσε στην περιοχή ο Πλάτων. Αρχικά ήταν δημόσιος κήπος φυτευμένος με ελιές και πλατάνια σε μικρή απόσταση από το κέντρο της πόλης και αρδευόταν από τον Κηφισό. Κατοικήθηκε από τα προϊστορικά χρόνια μέχρι τον 6ο μ.Χ. αιώνα. Κατά τον 6ο π.Χ. αιώνα ιδρύθηκε στην περιοχή το ένα από τα τρία ονομαστά Γυμνάσια των Αθηνών. Το έτος 387 π.Χ., ο Πλάτων ίδρυσε την περίφημη ομώνυμη Σχολή του, που γνώρισε φήμη από τους Νεοπλατωνικούς για να την παύσει οριστικά το 526 μ.Χ. ο Ιουστινιανός. Οι ανασκαφές άρχισαν το 1929 από τον αρχιτέκτονα Π. Αριστόφρονα με δική του πρωτοβουλία, επιμέλεια και δαπάνη έως το 1940. Συνεχίστηκαν από τον Φ. Σταυρόπουλο από το έτος 1955 έως το 1963 με δαπάνη της Αρχαιολογικής Εταιρείας. Έκτοτε πραγματοποιούνται ανασκαφές από την Γ' Εφορεία Αρχαιοτήτων.

¹⁴⁸ . Ζ.Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, 2006, Ο Ελαιώνας της Αθήνας, Αθήνα, Εκδ. "Φιλιππούτη"

Ο Κεραμεικός : Ήταν ένας από τους Δήμους της αρχαίας Αθήνας, βορειοδυτικά της Ακρόπολης. Περιελάμβανε δύο τμήματα, που εκτείνονταν στις δύο πλευρές του Θεμιστόκλειου τείχους, τον «έσω» (από την Αγορά μέχρι το Δίπυλον και την Ιερά Πύλη) και τον «έξω» Κεραμεικό (από τα Τείχη μέχρι την Ακαδημία). Ο «έσω» Κεραμεικός αποτελούσε τον οικισμό των κεραμέων της πόλης, απ' όπου προέρχεται και το όνομά του, ενώ ο «έξω» Κεραμεικός περιελάμβανε το περίφημο νεκροταφείο , το οποίο χρησιμοποιήθηκε αδιάκοπα από τον 9ο αιώνα π.Χ. έως και τα υστερορωμαϊκά χρόνια και το Δημόσιον Σήμα. Τα τμήματα αυτά συνδέονταν μεταξύ τους με δύο από τις σπουδαιότερες πύλες της αρχαίας Αθήνας, το Δίπυλο και την Ιερά Πύλη.

Το Δίπυλον : Ήταν η μεγαλύτερη και επισημότερη Πύλη της Αθήνας. Κτίστηκε το 478 π.Χ. Διέθετε δύο ανοίγματα που οδηγούσαν σε εσωτερική αυλή με τέσσερις πύργους στις γωνίες. Από αυτή την πύλη ξεκινούσε η πομπή των Παναθηναίων, η πιο μεγάλη γιορτή της αρχαίας Αθήνας, η οποία ακολουθούσε την Οδό των Παναθηναίων και οδηγούσε στην Ακρόπολη.

Το Δημόσιο Σήμα : Ήταν το Δημόσιο Νεκροταφείο της πόλης που ξεκινούσε έξω από το Δίπυλον. Οι τάφοι βρίσκονταν στις παρυφές μιας οδού που έξω από τα τείχη είχε πλάτος 40 μ. Μέρος του αποκαλύφθηκε το 1997 σε ανασκαφή σωστικού χαρακτήρα.

Ο Ελαιώνας ως αστικό κενό

Περπατώντας στη σύγχρονη πόλη, συναντάμε συχνά σε ορισμένες περιοχές της, χώρους δίχως συγκεκριμένη ταυτότητα, χώρους αστικά διαθέσιμους. Ο λόγος γίνεται για τα αστικά κενά, που σε αντίθεση με τις πλατείες, τους δρόμους και τα πάρκα, περιοχές που συνήθως προκύπτουν βάσει μελέτης, είναι ασχεδίαστα. Οι υπαίθριοι χώροι της πόλης δεν ορίζονται ως αστικά κενά, αν και απουσιάζει η δόμηση, χαρακτηρίζονται από μια λειτουργία. Σε

αντίθεση τα κενά προκύπτουν από τους συνεχείς μετασχηματισμούς της πόλης και συνήθως αποτελούν χώρους εγκατάλειψης. Είναι εκείνοι οι χώροι που διακόπτουν τον αστικό ιστό, τον αφήνουν ατελή και θέτουν ερωτήματα για την χρήση και την αξιοποίηση τους. Στο πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας καταγράφονται 3 ιδιαίτερα μεγάλα αστικά κενά: ο Ελαιώνας (9000 στρέμματα), το Γουδί (4900 στρέμματα) και το πρώην αεροδρόμιο του Ελληνικού (5300 στρέμματα). Αυτές οι περιοχές αποτελούν τις τελευταίες ευκαιρίες αναδόμησης του αστικού τοπίου της Αθήνας σε μεγάλη κλίμακα.

Ο Ελαιώνας είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ως αστικό κενό, εξαιτίας των ακόλουθων ιδιαιτεροτήτων:

- Αποτελεί μια πολύ μεγάλη έκταση 9.000 στρεμμάτων σε απόσταση τριών χιλιομέτρων από την Ομόνοια με παραδείγματα ασυνέχειας στις χρήσεις και το σχεδιασμό.
- Εντάχθηκε στο σχέδιο πόλης, μόλις στα μέσα της δεκαετίας του 1990
- Από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 η παραγωγική βάση φθίνει και οι βιομηχανίες εγκαταλείπουν την περιοχή αφήνοντάς πίσω ρυπογόνες εκτάσεις που λειτουργούν ως κέντρα αποθήκευσης και χονδρεμπορίου
- Σήμερα, αποτελεί μια ιδιαίτερα ρυπασμένη και ρυπαίνουσα μεταβιομηχανική περιοχή με υποτυπώδες εσωτερικό οδικό δίκτυο.

Το θεσμικό πλαίσιο

Μέχρι το 1995, η περιοχή του Ελαιώνα παρέμενε εκτός πολεοδομικών και νομοθετικών ρυθμίσεων. Οι απόπειρες πολεοδομικού προγραμματισμού του χώρου αυτού έχουν αρκετά μεγάλη ιστορία. Η πρώτη απόπειρα σχεδιασμού ξεκίνησε το 1984 και κατέληξε σε Προεδρικό Διάταγμα για την ένταξη στο σχέδιο ολόκληρης της περιοχής το 1991¹⁴⁹ το οποίο έθετε κάποιες βασικές πολεοδομικές ρυθμίσεις. Το Διάταγμα αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ επειδή συνάντησε τη διαφωνία των αρμόδιων δημοτικών αρχών αλλά και άλλων θεσμών. Η αναθεώρησή του ανατέθηκε σε ερευνητική ομάδα του Οργανισμού Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας και του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου. Το αποτέλεσμα ήταν η έκδοση ενός νέου Προεδρικού Διατάγματος για τον Ελαιώνα το 1995¹⁵⁰ και η αναθεώρησή του το 1996.¹⁵¹ Με το Διάταγμα αυτό εγκρίθηκε και θεσμοθετήθηκε η πολεοδομική μελέτη στην οποία καθορίζονται οι όροι ανάπτυξης της περιοχής.

¹⁴⁹ (ΦΕΚ 74Δ'/14.02.1991)

¹⁵⁰ (ΦΕΚ 1049Δ'/30.11.1995)

¹⁵¹ (ΦΕΚ 742Δ'/11.07.1996).

Το Διάταγμα του 1995, συμπεριλαμβανομένων κάποιων νεότερων τροποποιήσεων¹⁵² που αφορούν κυρίως τη «Διπλή Ανάπλαση», αποτελεί μέχρι σήμερα το επίσημο θεσμικό πλαίσιο για την περιοχή. Κύριοι στόχοι του Διατάγματος του 1995 ήταν οι εξής:

- Απομάκρυνση των ρυπογόνων κλάδων από την περιοχή με εξασφάλιση των διευθετήσεων για τη μετεγκατάστασή τους.
- Προγραμματισμός ενός πλήρους και βιώσιμου σχεδίου ανάπτυξης και χρήσεων γης για τον Ελαιώνα, το οποίο θα ενσωματώνει και την ύπαρξη των κατάλληλων δημόσιων υποδομών και υπηρεσιών.
- Δημιουργία εκτεταμένων και ενοποιημένων χώρων πράσινου (στο 30% της συνολικής έκτασης) για χρήσεις ψυχαγωγίας και άθλησης, οι οποίοι ταυτόχρονα θα προάγουν την ποιότητα του φυσικού περιβάλλοντος και τις αισθητικές αξίες στην υποβαθμισμένη περιοχή της δυτικής Αθήνας.
- Εφαρμογή ενός νέου σχεδίου/συστήματος μεταφορών με στόχο την ελαχιστοποίηση του χρόνου της διαδρομής και της κυκλοφορίας βαρέων οχημάτων στην περιοχή.

Στόχος του Διατάγματος του 1995 ήταν η δημιουργία ενός ικανοποιητικά εκτεταμένου χώρου πράσινου περίπου 2.400 στρεμμάτων. Αυτοί οι δημόσιοι χώροι πράσινου προβλέπονταν ότι θα συνυπάρχουν με αθλητικές εγκαταστάσεις και ψυχαγωγικές λειτουργίες. Επιπλέον το Διάταγμα του 1995 επιδίωκε την αναδιοργάνωση των χρήσεων δημιουργώντας «θύλακες βιομηχανικής ανάπτυξης» στην κατεύθυνση της προστασίας των μη οχλουσών μεταποιητικών δραστηριοτήτων, ενώ η απομάκρυνση των ιδιαίτερα επιβαρυντικών για το περιβάλλον δραστηριοτήτων του δευτερογενούς τομέα, όπως τα βυρσοδεψεία και τα χυτήρια, θεωρήθηκε προαπαιτούμενο για την αναβάθμιση της περιοχής. Γραφεία, υπηρεσίες και λοιπές δραστηριότητες του τριτογενούς τομέα συμπεριλαμβάνονται σε ειδικές περιοχές που ονομάζονται «επιχειρησιακά κέντρα» μαζί με άλλες χρήσεις. Η βελτίωση του κυκλοφοριακού, η ανάπτυξη του δικτύου υποδομών και η αναβάθμιση των δημόσιων μέσων μαζικής μεταφοράς ήταν ανάμεσα στους φιλόδοξους στόχους του Διατάγματος. Μία ακόμα από τις προβλέψεις του Διατάγματος του 1995 ήταν:

«η θεσμοθέτηση ενός Οργανισμού για την ανάπτυξη του Ελαιώνα, [η οποία] θεωρείται προϋπόθεση για την εφαρμογή της παρέμβασης, η ολοκλήρωση της οποίας θα απαιτήσει χρόνο, χρήμα, μεταφορά εξουσιών και κυρίως συντονισμό, έλεγχο, ελαστικότητα και αποφασιστικότητα»

¹⁵² (ΦΕΚ 236ΑΑΠ/18.06.2010 και Ν. 3983, ΦΕΚ 144Α'/17.06.2011)

Σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία, η υλοποίηση κάθε σχεδίου πόλης για να ολοκληρωθεί, πρέπει να ολοκληρώσει μια ειδική διαδικασία που ονομάζεται «Πράξη εφαρμογής». Με αυτό τον τρόπο, κατοχυρώνεται νομικά η έναρξη οποιασδήποτε ενέργειας. Στην περιοχή του Ελαιώνα αντί για τον σχεδιασμό μίας ενιαίας Πράξης Εφαρμογής για όλη την έκταση, προγραμματίστηκε μία ξεχωριστή για κάθε Δήμο με αποτέλεσμα ακόμη να μην έχουν ολοκληρωθεί οι Πράξεις σε τμήματα της περιοχής.

Το θεσμικό πλαίσιο του 1995 ακολούθησε η πραγματοποίηση μικρής κλίμακας και ανά οικόπεδο Πράξεων Εφαρμογής, ενώ σε επίπεδο Δήμου οι διαδικασίες πάγωσαν για πολλά χρόνια κυρίως λόγω έλλειψης χρημάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι ο «Οργανισμός Ανάπτυξης και Διαχείρισης Ελαιώνα Αττικής» θεσμοθετήθηκε τελικά το 2002 (Π.Δ. 205, ΦΕΚ 187Α'/12.08.2002), επτά χρόνια μετά την έκδοση του Προεδρικού Διατάγματος του 1995. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Οργανισμού διορίστηκε τελικά από την κυβέρνηση του 2010 (Υ.Α. 7036, ΦΕΚ 135ΥΟΔΔ/19.04.2010), οκτώ χρόνια αργότερα. Η αναγκαιότητα της ύπαρξης ενός Οργανισμού για τον συντονισμό και τον έλεγχο των παρεμβάσεων είναι προφανής. Ο Οργανισμός του Ελαιώνα δεν ενεργοποιήθηκε ποτέ. Οι ερευνητές του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου που συνέβαλαν στη συγκρότηση του σημερινού θεσμικού πλαισίου του Ελαιώνα, Π.Σαπουντζάκη και Λ.Βασσενχόφεν παρατηρούν ότι το Διάταγμα του 1995:

«ήταν ένα συμβατικό θεσμικό πλαίσιο, η καλύτερη δυνατή λύση υπό τις τρέχουσες περιστάσεις, με τις οποίες ο Οργανισμός Αθήνας και η ομάδα μελέτης έπρεπε να συμβιβαστούν. Όμως ήταν μια συμβιβαστική λύση, η οποία ρυθμίζει τις χρήσεις γης αλλά δε λύνει τα προβλήματα της μετεγκατάστασης, της διαχείρισης της γης, της λειτουργίας των βιομηχανικών πάρκων, των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών και της δημιουργίας κοινωφελούς υποδομής. [...] Ο ρόλος του είναι παθητικός και περιορίζεται στον έλεγχο των χρήσεων γης, εάν και εφόσον υπάρξει το κατάλληλο ιδιωτικό ενδιαφέρον»¹⁵³.

Η απουσία ρυθμιστικού πλαισίου για την περιοχή μέχρι το 1995 είχε σίγουρα αρνητικό αντίκτυπο στην εξέλιξη του Ελαιώνα. Το αποτέλεσμα ήταν η αποθάρρυνση των μακροπρόθεσμων επενδύσεων και η κυριαρχία των εφήμερων κατασκευών με ευτελή υλικά. Ταυτόχρονα, το «εκτός σχεδίου» καθεστώς του Ελαιώνα προσέλκυσε τις παράνομες ή παραβατικές δραστηριότητες της άτυπης οικονομίας.

Το σχέδιο της Διπλής Ανάπλασης

¹⁵³P.Sapountzaki and L.Wassenhoven, 2003, Spatial Discontinuities and Fragmentation of Urban Areas - The example of the Eleonas of Athens, Barcelona, 5th Biennial of Town and Town Planners

Η πιο πολυσυζητημένη μέχρι σήμερα, πολεοδομική παρέμβαση στο εσωτερικό του Ελαιώνα είναι η Διπλή Ανάπλαση. Πρόκειται για ένα σχέδιο που στοχεύει στην ταυτόχρονη ανάπλαση δύο περιοχών του Δήμου Αθηναίων: της περιοχής του Ελαιώνα και της περιοχής της λεωφόρου Αλεξάνδρας. Σύμφωνα με το αρχικό σχέδιο της Διπλής Ανάπλασης, σε ενιαία περιοχή του Ελαιώνα έκτασης 250 στρεμμάτων, που περιβάλλεται από τις οδούς Ορφέως, Αγίας Άννης, Αγίου Πολυκάρπου και το ρέμα του Προφήτη Δανιήλ θα χωροθετούνταν:

- Το νέο γήπεδο του Παναθηναϊκού δυναμικότητας 40.000 θέσεων
- Ένα εμπορικό κέντρο με ωφέλιμο εμβαδόν 50.000 τετραγωνικών μέτρων
- Υπόγειες θέσεις στάθμευσης
- Ανοικτοί χώροι και χώροι πράσινου σε έκταση τουλάχιστον 100 στρεμμάτων
- Λοιπές αθλητικές εγκαταστάσεις

Επίσης στο πλαίσιο της Διπλής Ανάπλασης προβλέπεται ότι σε μία έκταση 20 στρεμμάτων επί της λεωφόρου Αλεξάνδρας:

- Θα κατεδαφιστεί το υπάρχον γήπεδο του Παναθηναϊκού
- Στη θέση του θα δημιουργηθεί ένα δημόσιο πάρκο με ανοικτούς χώρους και χώρους πράσινου, έκτασης περίπου 17 στρεμμάτων
- Θα κατασκευαστεί το μουσείο του Παναθηναϊκού σε κτίριο εμβαδού 150 τετραγωνικών μέτρων
- Τέλος θα διαμορφωθούν υπόγειες θέσεις στάθμευσης

Περίπου δέκα χρόνια πριν, το σχέδιο της Διπλής Ανάπλασης ήταν έτοιμο να μπει σε εφαρμογή. Την ίδια περίοδο, ο τότε επιχειρηματίας και εργολάβος Μπάμπης Βωβός, γνωστός για πλήθος έργων που έχει πραγματοποιήσει στην περιοχή του δήμου Αμαρουσίου, προχώρησε σε μια επένδυση της τάξης των 120 εκατ. Ευρώ, για την κατασκευή εμπορικού κέντρου στον Ελαιώνα, δίπλα στο γήπεδο του Παναθηναϊκού, αλλά και για την ανάπλαση της περιοχής που θα άφηνε ελεύθερη το παλιό γήπεδο. Οι κατασκευές στον Ελαιώνα είχαν προχωρήσει αρκετά, όταν το 2009 το Συμβούλιο της Επικρατείας ανέστειλε όλες τις εργασίες ανέγερσης του εμπορικού κέντρου, έπειτα από καταγγελία των κατοίκων. Οι κάτοικοι του Ελαιώνα, με τη δημιουργία Ειδικής Επιτροπής Πολιτών, έκαναν συστηματικές εκκλήσεις έτσι ώστε να διασώσουν τον Ελαιώνα από το σχέδιο το οποίο όπως χαρακτηρίζουν

είναι περιβαλλοντοκτόνο, αντικοινωνικό και αντισυνταγματικό¹⁵⁴. Οι συνεχείς ενστάσεις των κατοίκων και η προσφυγή του στο Συμβούλιο της Επικρατείας ανέστειλαν και πάγωσαν το σχέδιο της Διπλής Ανάπλασης. Με την κατάρρευση της εταιρείας του Μπάμπη Βωβού, ο «σκελετός» του εμπορικού κέντρου περιήλθε στις τράπεζες. Μέχρι στιγμής, δεν έχει βρεθεί αγοραστής.

Τον Ιούνιο του 2011, παρουσιάστηκαν και οι βασικές αρχές του νέου Ρυθμιστικού Σχεδίου για την Αθήνα και την Αττική. Σε ότι αφορά την περιοχή του Ελαιώνα, οι βασικές στοχεύσεις είναι οι ακόλουθες:

- Διατήρηση και ενίσχυση της μεταποιητικής δραστηριότητας
- Χωροθέτηση Επιστημονικού και Τεχνολογικού Πάρκου στην περιοχή του Ελαιώνα σε συνδυασμό με την ερευνητική δραστηριότητα των παρακείμενων Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων
- Βελτίωση των όρων εγκατάστασης και λειτουργίας βασικών μητροπολιτικών λειτουργιών / υποδομών για τις οποίες ο Ελαιώνας λειτουργεί ως κύριος υποδοχέας
- Διεύρυνση των επιφανειών κοινόχρηστων χώρων και πρασίνου με κύριο στόχο τη λειτουργική και περιβαλλοντική τους αναβάθμιση και ένταξή τους στο μητροπολιτικό δίκτυο ελεύθερων χώρων
- Ανάδειξη της πολιτιστικής αξίας της περιοχής
- Ενίσχυση, αναβάθμιση και διεύρυνση της κατοικίας ώστε να τονωθεί ο πολυλειτουργικός χαρακτήρας της περιοχής
- Αναμόρφωση και επικαιροποίηση του θεσμικού πλαισίου και της εφαρμογής του σχεδίου της Διπλής Ανάπλασης
- Κατά προτεραιότητα υλοποίηση των βασικών έργων υποδομής, όπως το οδικό δίκτυο και η διευθέτηση του ρέματος Προφήτη Δανιήλ.
- Τέλος, η επανεξέταση του συνολικού πλαισίου διαχείρισης της περιοχής

¹⁵⁴ Η αντισυνταγματικότητά του αφορά τον τρόπο που περιήλθαν οι εκτάσεις της διπλής ανάπλασης στην ιδιοκτησία τόσο του Παναθηναϊκού όσο και του Μπάμπη Βωβού. Παρατήρηται πόσπασμα της απόφασης του Σ.Τ.Ε.

«Ως εκ τούτου, όπως έκρινε το Δικαστήριο, η χωροθέτηση των νέων αθλητικών εγκαταστάσεων με το προβλεπόμενο γι' αυτές ποσοστό εμπορικών και λοιπών σχετικών με αυτές χρήσεων και τους αναγκαίους χώρους σταθμεύσεως αυτοκινήτων στον προβλεπόμενο από το π.δ. της 20.9/30.11.1995 κοινόχρηστο χώρο πρασίνου του Βοτανικού, αφού προηγουμένως εξετάστηκαν και αποκλείστηκαν άλλες περιοχές δεν αντίκειται στο άρθρο 24 του Συντάγματος, παρά την επερχόμενη μείωση της εκτάσεως των κοινοχρήστων χώρων πρασίνου, εν όψει του τελικού οφέλους που προκύπτει για την πόλη από την απόδοση σε κοινή χρήση της ανωτέρω εκτάσεως πρασίνου και την απομάκρυνση οχληρών χρήσεων. Ωστόσο, σε παρεμβάσεις, όπως η προκειμένη, στις οποίες περιοχή της πόλεως υφίσταται τις δυσμενείς συνέπειες από την ανακούφιση άλλης, οι προβλεπόμενες γι' αυτήν χρήσεις γης, οι οποίες συνεπάγονται μείωση κοινοχρήστων χώρων, πρέπει να είναι απαραίτητες για το όλο εγχείρημα, ώστε να καθίσταται δυνατή η διαπίστωση ότι η αντίστοιχη απώλεια των κοινοχρήστων χώρων, μάλιστα δε των χώρων πρασίνου, είναι η ελάχιστη δυνατή. Στην προκειμένη όμως περίπτωση, εκτός των αθλητικών εγκαταστάσεων με το προβλεπόμενο γι' αυτές ποσοστό εμπορικών και λοιπών σχετικών με αυτές χρήσεων και τους αναγκαίους χώρους σταθμεύσεως αυτοκινήτων, προβλέπονται και χρήσεις γης που συνεπάγονται την ανέγερση πολυλειτουργικού δημοτικού κτιρίου και εμπορικού κέντρου. Οι χρήσεις όμως αυτές που δεν είναι συμπληρωματικές των αθλητικών εγκαταστάσεων (αλλά θεσπίστηκαν είτε επ' ευκαιρία της μεταφοράς στην εν λόγω περιοχή των αθλητικών δραστηριοτήτων είτε προς ελαχιστοποίηση της οικονομικής επιβαρύνσεως του Δήμου από την μεταφορά αυτή), συνεπάγονται μείωση των κοινοχρήστων χώρων σε βαθμό μεγαλύτερο του αναγκαίου και επομένως οι διατάξεις του άρθρου 12 του ν. 3481/2006 είναι αντίθετες στο άρθρο 24 του Συντάγματος»

Το Ιούλιο του 2011, παρουσιάστηκε από το ΥΠΕΚΑ το σχέδιο τον Ιουλίου του 2011 χωροθέτηση ισλαμικού τεμένους στον Ελαιώνα, εντός των διοικητικών ορίων του Δήμου Αθηναίων, σε δημόσια έκταση, στο οικοδομικό τετράγωνο 25. Ψηφίστηκε από το Κοινοβούλιο το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους.

Μετά από χρόνια μη εφαρμογής του σχεδίου της Διπλής, ή οποιασδήποτε άλλης ανάπλασης, ο δήμος της Αθήνας θέτει ξανά στην συζήτηση την περίπτωση του Ελαιώνα, στο πλαίσιο προγράμματος που δημιουργεί με πλήθος αναπλάσεων σε μέρη του κέντρου της Αθήνας. Το 2017 η κυβέρνηση Σύριζα και ο δήμος Αθηναίων συζητούν για την αναβάθμιση του Ιστορικού Κέντρου, του Ελαιώνα και των προσφυγικών της λεωφόρου Αλεξάνδρας. Για το σκοπό υλοποίησης των σχετικών προγραμμάτων, ιδρύεται νέα εταιρεία του ελληνικού δημοσίου με την επωνυμία «Ανάπλαση Α.Ε.».

Στόχος της «Ανάπλαση Α.Ε» είναι:

- Ανάπλαση του ιστορικού κέντρου με ευρείες παρεμβάσεις από το Σύνταγμα έως τον Κεραμεικό.¹⁵⁵
- Ανάπλαση στα προσφυγικά με την υπογειοποίηση της Λεωφόρου Αλεξάνδρας και τη δημιουργία ενός χώρου πρασίνου, που θα αρχίζει από τον Λυκαβηττό και θα επεκτείνεται μέχρι τις προσφυγικές κατοικίες.
- Ανάπλαση του Ελαιώνα με τη δημιουργία χώρων μαζικής άθλησης και άλλως χρήσεων

Η σύσταση του νέου φορέα εντάσσεται στο πλαίσιο της κεντρικής πρωτοβουλίας, επικεφαλής της οποίας τέθηκε ο πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας τον Απρίλιο του 2017 με σκοπό « την εφαρμογή ενός ολοκληρωμένου σχεδίου αναμόρφωσης της Αθήνα» με εκτεταμένες παρεμβάσεις. Η εποπτεία στη νέα εταιρία θα ασκείται από τα υπουργεία Επικρατείας και Υποδομών Μεταφορών, ενώ στη διοίκηση της εταιρείας θα μετέχουν ο Δήμος Αθηναίων και η Περιφέρεια Αττικής. Για την χρηματοδότηση του, ο νέος φορέας θα μπορεί να αντλεί πόρους από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων και να αξιοποιεί δωρεές, κληρονομίες, κληροδοσίες, χορηγίες και πάσης φύσεως ενισχύσεις νομικών ή φυσικών προσώπων.

Σύμφωνα με ανακοίνωση του Δήμου Αθηναίων¹⁵⁶ « Ο Ελαιώνας αποκτά τον δικό του πνεύμονα πρασίνου. Ο δήμος Αθηναίων σχεδιάζει τη δημιουργία ενός σύγχρονου

¹⁵⁵ Τα έργα περιλαμβάνουν την Ανάπλαση της οδού Πανεπιστημίου, την ανάπλαση της Λεωφόρου Βασιλίσσης Όλγας κ.α

πάρκου, 46 στρεμμάτων στον Ελαιώνα. Ένα πάρκο αναψυχής και ψυχαγωγίας για τους κατοίκους της Ακαδημίας Πλάτωνος, του Βοτανικού και του Μαρκόνη, που όμως θα έχει έντονα υπερτοπικό χαρακτήρα.... Η μελέτη.....περιλαμβάνει τον εμπλουτισμό πρασίνου σε ολόκληρη την περιοχή, τη δημιουργία υπαίθριων χώρων άθλησης, περιπάτου και γηπέδων, την προσθήκη στοιχείων νερού.

ΑΝΑΛΥΣΗ SWOT ΕΛΑΙΩΝΑ	
ΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ	ΑΔΥΝΑΤΑ ΣΗΜΕΙΑ
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η θέση του στο χάρτη. Η εγγύτητά του με το κέντρο και η σύνδεσή του με τον Πειραιά ▪ Το πλούσιο ιστορικό και πολιτιστικό του υπόβαθρο ▪ Η γεινιάσή του με περιοχές που διαθέτουν ιστορικότητα ▪ Η εγγύτητά του με πανεπιστήμια 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η διοικητική του διαίρεση σε 5 δήμους ▪ Ο μη σχεδιασμός του από την αρχή ▪ Οι κακές κτιριακές κατασκευές και η δυσκολία να διορθωθούν εφόσον οι επιχειρήσεις που στεγάζονται σε αυτές εξυπηρετούνται ▪ Το παραεμπόριο και οι παράνομες δραστηριότητες
ΑΠΕΙΛΕΣ	ΕΥΚΑΙΡΙΕΣ
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Το σχέδιο της διπλής ανάπτυξης ▪ Το νέο σχέδιο της Ανάπτυξης Α.Ε ▪ Οι εμπλεκόμενοι φορείς δεν ευαισθητοποιούνται σε θέματα πολιτισμού ▪ Η συσκαμψία του νομοθετικού πλαισίου ▪ Το παλαιό οικόπεδο του Μπάμπη Βωβού έχει περιέλθει στις τράπεζες για να αγοραστεί ανά πάσα στιγμή από νέα ιδιωτική εταιρεία 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Η μεταβλητότητα του τον καθιστά εύπλαστο σε αλλαγές ▪ Είναι από τις λίγες μη αξιοποιημένες περιοχές στην Αθήνα μαζί με το Ελληνικό και το Γουδί ▪ Αποτελεί μια εναλλακτική επιλογή περιοχής προς πολιτιστική ανάπτυξη και δίνει τη δυνατότητα μελέτης και εφαρμογής προγραμμάτων με απήχηση στα δυτικά προάστια αλλά και ολόκληρη την Αττική

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ

Πολιτιστικός Ελαιώνας: ελεύθερος, δημόσιος, κοινωνικός

Από την παραπάνω μελέτη, κατέστη σαφές πως ο Ελαιώνας είναι μια περιοχή με μεταβατικές λειτουργίες εφήμερου χαρακτήρα ξεχασμένη στο χάρτη της Αττικής. Η έννοια που χαρακτηρίζει τους χώρους σαν τον Ελαιώνα, είναι η έννοια της «μεταβατικότητας» (luminality) βρίσκονται δηλαδή σε μια κατάσταση συνεχών πιέσεων και αλλαγών

επηρεαζόμενοι από τις αλληλεπιδράσεις φορέων και ατόμων που αντιπροσωπεύουν το ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα.¹⁵⁷ Οι περιπτώσεις σχεδιασμού και διαχείρισης τέτοιων περιοχών, χαρακτηρίζονται από έλλειψη σχεδιασμού, από την αδυναμία συγκεκριμένης αντιμετώπισης και από την αδυναμία διατύπωσης συγκεκριμένων στόχων.

Η αποκατάσταση του διασπασμένου χαρακτήρα του Ελαιώνα κρίνεται αναγκαία. Η απραξία των αρμόδιων φορέων έχει διαμορφώσει μια τεράστια έκταση με ισχυρή ιστορική και περιβαλλοντική σημασία, σε πεδίο παρακμής και εγκατάλειψης. Παρά το γεγονός πως αποτελεί μια από τις λίγες πλέον περιοχές μεγάλης έκτασης με δυνατότητες, τα προβλήματα και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει δεν έχουν αναλυθεί σε βάθος ενώ η σημερινή κατάσταση υποβαθμίζει περαιτέρω την περιοχή και οξύνει τις δυσκολίες. Το γενικό συμπέρασμα είναι ότι οποιαδήποτε προσπάθεια αξιοποίησης ή επανάχρησης η ανάπλασης, με απλουστευτική αντιμετώπιση, είναι καταδικασμένη να αποτύχει λόγω των διαφορετικών πτυχών και της πολυπλοκότητας του θέματος. Η διαχείριση των προβλημάτων του Ελαιώνα, απαιτεί προσεκτικό και σταδιακό σχεδιασμό με υπευθυνότητα, σφαιρική αντιμετώπιση και όχι εύκολες, προσωρινές και κερδοφόρες λύσεις.

Απώτερος σκοπός της σχεδιαστικής διαδικασίας, είναι η παράδοση βιώσιμων συνόλων τα οποία μπορούν να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής των ανθρώπων που εργάζονται ή ζούν στην ευρύτερη περιοχή.¹⁵⁸ Κατά τη διαδικασία, είναι σημαντικό να σκεφτόμαστε, πως τα άτομα που εμπλέκονται με τις διαδικασίες σχεδιασμού, καλούνται να πάρουν αποφάσεις στο παρόν, για θέματα που θα επηρεάσουν τους τόπους στο μέλλον. Τα βασικά ερωτήματα που θα πρέπει να τεθούν είναι : πού είμαστε, πού θέλουμε να πάμε, πώς θα πάμε, ποια αποτελέσματα θα έχουμε. Οι νέες συνθήκες, επιβάλλουν να στρέψουμε το βλέμμα στην αναβάθμιση και την ανάπτυξη των αναγκών του χώρου, χωρίς να περιοριζόμαστε στην αισθητική πλευρά του ζητήματος. Οφείλουμε να ερευνήσουμε νέα εργαλεία που θα σέβονται το χώρο και τους ανθρώπους του και θα αντιμετωπίζουν τις κοινωνικές και χωρικές ανισότητες. Να στρέψουμε το βλέμμα στην έννοια της ανάπτυξης ως διαδικασία εξέλιξης που θα αφογκράζεται το σήμερα για να σχεδιάσει καλύτερα το αύριο, δίκαια για όλους.

Σε επίπεδο πολιτισμού, η προστασία, διατήρηση, ανάδειξη και ερμηνεία της πολιτιστικής κληρονομιάς αποτελεί σημαντική πρόκληση. Ο πολιτισμός και οι βασικές αρχές που

¹⁵⁷ Zukin, 2001, ο.π, σελ: 269

¹⁵⁸ Duffour M., Wastelands, laboratories, factories, squats, multidiscipline projects...a new era of cultural activity, Έκθεση προς τη Γαλλική Γενική Γραμματεία Κληρονομιάς και Πολιτιστικής Αποκέντρωσης, Παρίσι 2001

ακολουθούν και προσδιορίζουν την έννοια του, μπορούν να λειτουργήσουν ως βασικός πυλώνας για την επανεκκίνηση της αναπτυξιακής διαδικασίας, αλληλεπίδρασης και συνεργασίας. Όπως παρουσιάστηκε σε προηγούμενα μέρη της εργασίας, είναι πολύ δύσκολο να προγραμματίσει κανείς τις διαδικασίες πολιτιστικής συγκέντρωσης, ή να προσπαθήσει να οδηγήσει τους χώρους αυτούς σε μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Επιστρέφοντας στον Ελαιώνα, ο προγραμματισμός σε θέμα οριοθέτησης στόχων κρίνεται απαραίτητος. Υπό το πρίσμα της πολιτιστικής αξιοποίησής του, τα σημεία που καταλαμβάνουν κεντρικό ρόλο για την μελέτη του Ελαιώνα είναι:

- **Η διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς και της ιστορικής μνήμης ως στοιχείο της φυσιογνωμίας του Ελαιώνα και της ελληνική ιστορίας. Η ενίσχυση και η ανάπτυξη πολιτιστικών δομών και υπηρεσιών**

Η πολιτιστική κληρονομιά του Ελαιώνα, η ιστορική ανάμνηση του δάσους ελαιόδεντρων της Αθήνας, μπορεί να αποτελέσει αφετηρία για τη συγκρότηση ενός δικτύου ανοιχτών χώρων μέσα από τη δημιουργία μιας πολιτιστικής διαδρομής. Μια μορφή αστικού οικομουςείου που θα πλαισιώνεται από τα ιστορικά τοπόσημα και τα φημισμένα ελαιόδεντρα θα μπορούσε να συνεισφέρει σημαντικά τόσο στην διατήρηση της μνήμης τους και την ανάδειξή τους, δημιουργώντας ένα διάλογο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, ενθαρρύνοντας παράλληλα τη συμμετοχική διαδικασία και την δια βίου μάθηση. Στην ευρύτερη περιοχή του Ελαιώνα υπάρχουν πολλοί χώροι ιδιαίτερης αρχαιολογικής σημασίας και σημαντικά εκκλησιαστικά μνημεία. Η αποδοτική διαχείριση αυτής της κληρονομιάς, είναι σημαντική τόσο για την ανάδειξη και την προστασία τους, όσο και για την αναβάθμιση του χαρακτήρα της περιοχής. Το γεγονός της διεύρυνση του ορισμού των μνημείων και η ένταξη κτιρίων βιομηχανικού χαρακτήρα στην ομπρέλα της ευρύτερης πολιτιστικής κληρονομιάς υπό το πρίσμα της αρχιτεκτονικής τους αξίας, μπορεί να συνεισφέρει θετικά στην ενθάρρυνση πολιτιστικού σχεδιασμού. Η μελέτη επανάχρησής τους, δύναται να ενθαρρύνει την κοινωνική, την οικονομική, την τουριστική και την περιβαλλοντική ανάπτυξη.

- **Η ενίσχυση της σύγχρονης καλλιτεχνικής παραγωγής**

Για τον παραπάνω στόχο η προσέλκυση πολιτιστικών επιχειρήσεων θα συνεισφέρει σημαντικά

- **Η αξιοποίηση της επιστημονικής έρευνας και της τεχνολογίας**

Η γειννιάσή του Ελαιώνα με πανεπιστημιακά ιδρύματα θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψιν. Η προαγωγή δημιουργίας νέων καινοτόμων δραστηριοτήτων σε συνεργασία με τα πανεπιστημιακά ιδρύματα της περιοχής ή/ και ερευνητικά κέντρα πρέπει να ληφθεί ως ευκαιρία. Τέτοιου είδους πρακτικές θα συνεισφέρουν στην προσέλκυση ατόμων του δημιουργικού κλάδου και της δημιουργικής απασχόλησης ενώ ταυτόχρονα θα προάγουν την ανάδειξη του Ελαιώνα ως πεδίο διεύρυνσης του πολιτισμού και της καινοτομίας.

- **Η διατήρηση της αυθεντικότητας.**

Η ουσιαστική και αληθινή μελέτη της πολιτιστικής συνιστώσας σε κοινωνικό επίπεδο και όχι η εργαλειακή μεταχείρησή του πολιτισμού. Στο πλαίσιο μιας επιχειρούμενης σχεδιαστικής ομοιογένειας που προκαλεί η παγκοσμιοποίηση, η ιδιαίτερη φυσιογνωμία των τόπων θα πρέπει να αποτελέσει το πλεονέκτημά τους.

- **Το ζήτημα της ιδιοκτησίας και η αποφυγή του εκτοπισμού. Η διατήρηση των παλιών χρηστών και η προσέλκυση νέων. Η συνύπαρξή τους σε πλαίσια αλληλοϋποστήριξης και επικοινωνίας. Η πρόβλεψη για την αποφυγή των κινδύνων που προκύπτουν από τη συγκέντρωση των πολιτιστικών δραστηριοτήτων.**

Οι στόχοι και οι διαδικασίες του σχεδιασμού για πολιτιστικούς σκοπούς, πρέπει να επανακαθοριστούν με δεδομένο ότι ο πολιτισμός γίνεται πλέον αντικείμενο κερδοσκοπίας. Η ύπαρξη μεγάλων και απαξιωμένων περιοχών ή χώρων ή κτιρίων προκαλεί το ενδιαφέρον του ιδιωτικού ενδιαφέροντος και των εταιρειών ακίνητης περιουσίας, γεγονός που πολλές οδηγεί σε αναγκαστική εγκατάλειψη των παλαιότερων χρηστών, μεταλλαγή της εικόνας και δημιουργία τεχνικών περιβάλλοντων. Ο εκτοπισμός είναι ίσως η πιο σοβαρή αρνητική συνέπεια της ανάπλασης ή αναβάθμισης μιας περιοχής και κατέχει κεντρικό ρόλο στη διερεύνηση του θέματος των πολιτιστικών περιοχών.

- **Ποιοτική βελτίωση και ανάπτυξη του πολεοδομικού ιστού, μέσα από τη βελτίωση των δομών, επέκταση ελεύθερων χώρων και χώρων πρασίνου.**

Η πολεοδομική αναβάθμισή του, μέσα από την δημιουργία οδικού δικτύου και προδιαγραφών υγιούς μη τοξικής ζωής και εργασίας στην περιοχή θα πρέπει να αποτελέσει την αρχή οποιαδήποτε άλλης ενέργειας.

- **Η διατήρηση και ενίσχυση των υφιστάμενων οικονομικών δραστηριοτήτων η οποία θα διατηρήσει την ταυτότητα της ταυτότητας της περιοχής και θα αποτρέψει φαινόμενα εξευγενισμού της.**
- **Δυνατότητα για αλλαγές και αναθεωρήσεις όταν κριθεί απαραίτητα**

Σε διοικητικό επίπεδο, η ένταξή του σε πέντε διαφορετικούς δήμους οδηγεί σε δυσκαμψία στη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Η θεσμική θεώρησή του ως ενιαίος δήμος, θα επιταχύνει τις διαδικασίες και θα διευκολύνει την ανεύρεση λύσεων.

- **Διασφάλιση προσβασιμότητας συνεχούς λειτουργίας**

Σε επίπεδο χρήσεων, η ενίσχυση της κατοικία, θα μπορούσε να ενθαρρύνει την δυνατότητα ζωντανίας της περιοχής όλο το εικοσιτετράωρο συμβάλλοντας στην προσέλκυση πολιτιστικών δραστηριοτήτων και επιχειρήσεων. Ταυτόχρονα θα ενθαρρύνει την καταπολέμηση των παράνομων δραστηριοτήτων.

- **Συντονισμός για την αντιμετώπιση των παράνομων δραστηριοτήτων και του παραεμπορίου**

Συνοψίζοντας, να επιχειρηθεί ο συντονισμός με στόχο την τοπική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες πολιτιστικού σχεδιασμού που θα αναδεικνύουν την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα και κληρονομιά της περιοχής, προωθώντας τα συγκριτικά πλεονεκτήματά της, επενδύοντας σε συνέγιες, αξιοποιώντας τις νέες τεχνολογίες και το ανθρώπινο δυναμικό.

Ο πολιτιστικός προγραμματισμός, η τοπική αυτοδιοίκηση, οι εθελοντικές οργανώσεις και οι πρωτοβουλίες /ομάδες κατοίκων μπορούν να συνεισφέρουν σημαντικά για την επιτυχία των παραπάνω στόχων. Ο προγραμματισμός θα προσδιορίσει το όραμα. Η εγκαθίδρυση σταθερής σχέσης με την τοπική κοινωνία θα οδηγήσει στη συνεχή ροή πληροφοριών και την εξασφάλιση κοινωνικών στόχων, την διαφάνεια και τον πλουραλισμό.

Για όλα τα παραπάνω, οι συμμετοχικές διαδικασίες και ο ρόλος των πολιτών, αποκτούν για τον Ελαιώνα και για όλους τους τόπους, επείγουσα προτεραιότητα για την κατανόηση των

αναγκών των ανθρώπων που ζουν και εργάζονται εκεί. Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, της κοινωνίας των υπηρεσιών και της πληροφορίας, ο επιτυχημένος σχεδιασμός αναζητεί την ισορροπία. Δεν υπάρχει ιδανική συνταγή επιτυχίας. Οι κοινωνικές ομάδες και οι οργανώσεις της γειτονιάς μπορούν να εξασφαλίσουν την επιζητούμενη ισορροπία.

Ο ρόλος τους αποδεικνύεται κρίσιμος τόσο κατά τη διαδικασία σχεδιασμού, όσο και μετά το στάδιο ολοκλήρωσής της διαδικασίας. Το παράδειγμα του Ελαιώνα, αποδεικνύει έμπρακτα τη δύναμη των ομάδων να νομιμοποιήσουν ή να απονομιμοποιήσουν μια πρακτική, να αναδιατυπώσουν τα οράματα και τους στόχους. Η προσωπική εμπειρία και γνώση που οι ίδιοι οι πολίτες έχουν για τα πλεονεκτήματα που παρουσιάζει η περιοχή τους, βοηθά τόσο στο να οργανωθούν καλύτερα οι δράσεις όσο και στο να ξεπεραστούν κάποια από τα υφιστάμενα θεσμικά εμπόδια. Η απουσία δημοσίου διαλόγου, διαβούλευσης, έρευνας ή λεπτομερούς αξιολόγησης επιπτώσεων αντίθετα μπορεί να δημιουργήσει πολλαπλά προβλήματα. Οι συμμετοχικές διαδικασίες των πολιτών μέσω της δραστηριότητάς τους σε συλλόγους, διαβουλεύσεις αλλά και διαμαρτυρίες και ο ρόλος της τοπικής αυτοδιοίκησης, μπορεί να αποτελέσει τον παράγοντα κλειδί για τη σωστή διαχείριση. Η γνώση τους, που προκύπτει από τη βιωματική εμπειρία, μπορεί να αποτρέψει τα δυσάρεστα αποτελέσματα ως αποτέλεσμα εφαρμογών λύσεων τύπου «πατρών», όπως αυτές διατυπώνονται από κεντρικούς φορείς. Παράλληλα, η ενεργή συμμετοχή καλλιεργεί την ευαισθητοποίηση ολόενα και περισσότερων ανθρώπων σε θέματα καλύτερης ζωής με περισσότερη αξιοπρέπεια.

Σύμφωνα με τους Ruiz και Dragojevic¹⁵⁹, σημασία δεν έχουν τόσο τα πρακτικά ζητήματα της λήψης αποφάσεων αλλά η συμμετοχή όσο περισσότερων πολιτών είναι εφικτό στις διαδικασίες .

Καταλήγοντας, το έλλειμμα σχεδιασμού είναι έλλειμμα πολιτισμού. Ο πολιτισμός έχει να κάνει με το δικαίωμα στην πόλη. Το δικαίωμα της ελεύθερης έκφρασης, της συμμετοχής και των ίσων ευκαιριών, το δικαίωμα να μαθαίνεις και να εξελίσεσαι. Υπό αυτό το πλαίσιο, η ανάπτυξη των περιοχών θα πρέπει να σχετίζεται με την εξέλιξη ως εμπειρία, διανοητική και προοδευτική χωρίς να περιορίζεται στον καλοπισμό. Η διαχείριση και διαφύλαξη του πολιτισμού αποτελεί όχι μόνο ευθύνη, αλλά και δικαίωμα της κοινότητας. Ο επανασχεδιασμός του Ελαιώνα θα πρέπει να αποσκοπεί στη δημιουργία ενός

¹⁵⁹ Ruiz P., Dragojevic S., Guide to Citizen Participation in Local Cultural Policy for European Cities , Interarts/ECUMEST/ECF, Bucharest 2007 ,σελ: 44

πολυπολιτισμικού και αυθεντικού περιβάλλοντος και όχι ενός ασφαλούς, προκατασκευασμένου και ψεύτικου περιβάλλοντος. Η ανάπτυξη, οφείλει να έχει ανθρωποκεντρική προσέγγιση. Η ενασχόληση της έννοιας του πολιτισμού σε σχέση με την πόλη, μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα του επαναπροσδιορισμού της ανάπτυξης με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης και τις συναλλαγής ιδεών.

Το φαινόμενο ανάπτυξης των πολιτιστικών περιοχών, όπως περιεγράφηκε σε προηγούμενα κεφάλαια της παρούσας εργασίας, δεν έχει σαφή ορισμό. Αφορά τη συγκέντρωση, αυθόρμητη ή μη, πολιτιστικών δραστηριοτήτων σε μια περιοχή. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού, οι πολιτιστικές περιοχές θα πρέπει να προσεγγίζονται ως πολιτιστικές γειτονιές. Η έννοια της περιοχής παρουσιάζεται άχρωμη, σχεδόν χωρίς αύρα. Αντίθετα, η ενσωμάτωση της έννοιας της γειτονιάς, υποδηλώνει τις ανάγκες των τόπων, την ανάγκη για ζωντάνια, το συναίσθημα, την συνδιαλλαγή και την ανάγκη δημιουργίας δικτύων αλληλοϋποστήριξης. Η έννοια της γειτονιάς φανερώνει τις ανάγκες του τοπικού.

Η διαδρομή δεν είναι ποτέ εύκολη. Η αξία της συνεισφοράς, έγκειται στην ικανότητα της αντίληψης των προβλημάτων και των απειλών, ως ευκαιριών για εξέλιξη. Αυτό, θα αποτελέσει το πολιτιστικό και προοδευτικό αποτύπωμά στο χρόνο.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Amin A, "The Good City" in *Urban Studies* Vol. 43, no 5-6 1009-1023, May 2006
- Amin A., Graham S., "The Ordinary City" in *Transactions of British Geographers*, Vol. 30:3, 1998.
- Bassett, K. (1993) *Urban cultural strategiew and urban regeneration: a case study and critique*. Environment and Planning A, 25 (12), σελ: 1773-1788
- Bianchini F., Parkinson M., *Cultural Policy and Urban Regeneration*, Manchester 1993.
- Bianchini, F. (1994) *Η ανάπλαση των Ευρωπαϊκών πόλεων: ο ρόλος τω πολιτιστικών πολιτικών*. Στο Bianchini, F. and Parkinson, M (Eds) *Πολιτιστική Πολιτική και αναζωογόνησης των πόλεων: η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*. Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα, σελ 17-34.
- Bianchini, F. and Parkinson, M. (Eds) (1994) *Πολιτιστική Πολιτική και αναζωογόνησης των πόλεων: η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης*. Ελληνική Εταιρεία Τοπικής Ανάπτυξης και Αυτοδιοίκησης, Αθήνα.
- Boyer., M. Christine, (1996) *The City of Collective Memory: its historical imagery and architectural entertainments*, Cambridge, MA and London: MIT Press, σελ 136
- Brown, A., O' Connor, J. and Cohen, S (2000) *Local music policies within a global music industry: cultural quarters in Manchester and Sheffield*. *Geofoum, Culture Industries and Cultural Policy; Globalizing Cities*, 31 σελ: 437-451
- Champra D., Healy R , Sills E. "Staged authenticity and heritage tourism", in *Annals of Tourism Research* Vol. 30 n. 2 p. Pages 702-719, July 2003
- Clark, T.N., Loyd, R., Wong, K.K. and Jain, P. (2002), 'Amenities Drive Urban Growth', *Journal of Urban Affairs*, Vol 24 No 5, pp. 493-515
- COUNCIL OF EUROPE 1997, *In from the margins, A contribution to the debate on Culture and Development in Europe*, Strasbourg
- Crouzet, Ph. 1983, «The concept of cultural planning» in FRENCH COMMISSION FOR UNESCO, *Culture and Planning*, Paris.
- Ruiz P., Dragojevic S., *Guide to Citizen Participation in Local Cultural Policy for European Cities*, Interarts/ECUMEST/ECF, Bucharest 2007
- Evans G., "Creative Spaces, Tourism and the City" in Richrds G., Wilson J.(ed.)r *Creativity, Tourism and Development*, Routledge, London 2007
- Evans G., "Cultural Industry Quarters: From Pre-Industrial to Post-Industrial Production" in Bell D. and Jayne M.(ed), *City of Quarters, Urban Villages in the Contemporary City*, Ashgate, London 2004.
- Evans G., *Cultural Planning: An Urban Renaissance?*, Routledge, London 2001
- Evans G., *Cultural Planning: An Urban Renaissance?*, Routledge, London 2001
- Fabrizio, C. 1981, "Cultural development in Europe", in UNESCO, *Cultural Development, Some Regional Experiences*, Paris
- Featherstone M., *Consumer Culture and Postmodernism*, Sage, London 1991.
- Featherstone, M. (1992) *Consumer Culture and Postmodernism*,
- Florida R.; (2005), *The fight of the Creative Class: New Global Competition for Talent*, HarperBusiness, New York
- Florida R.,, *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, Basic Books, New York 2002.
- Florida, R. *Cities and the Creative Class*, Routledge, New York 2004
- Florida, R.(2002), 'The Economic Geography of Talent', *Annuals ofthe Association of American Geographies*, Vol 92 No. 4, pp 743-755
- Hall J., Neitz M.,(1993) *Culture: Sociological Perspectives*, Prentice Hall, New Jersey, σελ 4-6
- Hall P., "The Creative city in the 3rd Millenium" Verwijnen J., Lehtovuori P.(eds) *Creative Cities: Cultural Industries, Urban Development and the Information Society*, Helsinki, 1999.
- Hall, P., *Cities in Civilization*, Weidenfield & Nicolson, London 1998.
- Harvey D., (1989) *From Managerialism to Entepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism*. *Geografiska Annaler. Series b, Human Geography* 71, σελ 3.
- Harvey D., *The Condition of Postmodernity, An Enquiry into the Origins of Cultural Change*, Oxford 1989.
- Heilbrun J., Gray C, *The Economics of Art and Culture*, Cambridge Press, London 2001.
- Hesmondhalgh D., (2002) *The Cultural Industries*, Sage Publications, London
- Hesmondhalgh D., Pratt A., (March 2005) *Culture Industries and Cultural Policy in International Journal of Cultural Policy*, Vol. 11, No 1 pp. 1-13, London, σελ 5
- Hurtley, J. (2005). "Creative industries", in: J. Hurtley, (ed.) *Creative Industries*, Maden, MA.: Blackwell, pp. 1-5.
- Jensen-Butler C , Scachar A, Van Wessep J.(ed), "European Cities in Competition", Strasbourg 1997.
- Kimpeler, S and Georgieff, P. (2009), 'The Roles of Creative Industries in Regional Innovation and Knowledge Transfer-The Case of Austria', European Commission on CRELL Measuring creativity OPOCE. Retrieved from: <http://ec.europa.eu/education/lifelong-learning-policy/doc/creativity/report/austria.pdf>
- Klamer A., *Cultural Entrepreneurship*, Άρθρο δημοσιευμένο στην ιστοσελίδα www.klamer.nl, Ιούνιος 2006.
- Landry C, Owen K., "Helsinki: A living work of art", Helsinki 1994.
- Landry, C, *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*, Earthscan Publishers, London 2000.
- Lovatt A., O' Connor J., *Cities and the night time economy in Planning Practice and Research*, 10 Vol 2 p. 127-134 London 1995.
- Markusen A., Schrock G., "The Artistic Dividend: Urban Artistic Specialisation and Economic Development Implications" in *Urban Studies*, Vol. 43, No 11, 1661-1686, September 2006.
- Mato, D. (2009). "All Industries are Cultural", *Cultural Studies*, 23(1), pp. 70-75
- Miller, T. (2009). "From Creative to Cultural Industries", *Cultural Studies*, 23(1), pp. 88-89.

- McCarthy J., Promoting Image and Identity in 'Cultural Quarters': The Case of Dundee" in *Local Economy* Vol 20, No 3, 280-293, Εκδ. Routledge, August 2005
- McKercher B., Ho P., du Cros H, *Cultural Tourism, the partnership between tourism and cultural heritage management*, The Haworth Hospitality Press, New York 2002
- Miles S., Paddison R., "Introduction: The Rise and Rise of Culture-led Urban Regeneration" in *Urban Studies*, Vol. 42 No 5-6, 833-839, May 2005.
- Milestone K., "Regional Variation: northernness and new urban economies of hedonism" in O'Connor J., Wynne D., "*From the margins to the Centre, Cultural Production and Consumption in the Post-Industrial City*", Manchester 1996.
- Mommaas H., "Cultural Clusters and the Post-Industrial City: Towards the Remapping of Urban Cultural Policy" in *Urban Studies*, Vol. 41, No 3, 507-532 March 2004,
- Montgomery J., "Cultural Quarters as Mechanisms for Urban Regeneration. Part 1: Conceptualising Cultural Quarters" in *Planning, Practice & Research*, Vol. 18, No 4, p. 293-306, November 2003.
- O'Connor J., "Popular Culture, Reflexivity and Urban Change" in Verwijnen J., Lehtuovori P. (eds) *The Creative City: Cultural Industries, Urban Development and the Information Society*, Helsinki 1999
- O'Connor, J., (2000). "The definition of the 'cultural industries'", *The European Journal of Arts Education*, 2 (3), pp. 15-27.
- P.Sapountzaki and L.Wassenhoven, 2003, *Spatial Discontinuities and Fragmentation of Urban Areas - The example of the Eleonas of Athens, Barcelona, 5th Biennial of Town and Town Planners*
- Pratt A.C. "Cultural Industries and Public Policy: An Oxymoron?" in *International Journal of Cultural Policy* Vol. 11, No 1 pp. 31-44, London, March 2005
- Pratt A.C., «The Cultural Industries Sector: its definition and character from secondary sources on employment and trade», *Research Papers on Environmental and Spatial Analysis*, vol. 41, London School of Economics, London 1997
 διαθέσιμο στο <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.1018.3510&rep=rep1&type=pdf>
- Sassen S., *The Global City: New York, London, Tokyo*, New Jersey, 1991
- Scott A., (1997), *The cultural economy of cities* in *International Journal of Regional Research*, Volume 21/2, σελ 323-339
- Smith M.P., *Transnational Urbanism, Locating Globalisation*, Blackwell, Oxford 2001.
- Smith n., (1996) *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city*, Routledge, Λονδίνο
- Smith, P. (2006). *Πολιτισμική Θεωρία*, Αθήνα: Κριτική.
- Stam, E., De Jong J.P.J and Marlet G. (2008), 'Creative industries in the Netherlands: structure, development, innovativeness and effects on urban growth' *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, Vol. 90 No. 2, pp. 119-132
- Throsby, D. (2001), *Economics and Culture*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Towse R., (2001) *A Handbook for Cultural Economics*, Edward Elgar Publishers, New York
- Tylor, E. (1958). *Primitive culture*, Massachusetts: Clousester, σελ. 8.
- Unesco 1969, *Cultural policy, a preliminary study*, Paris
- Urry J, *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*, Sage, London 1990
- Verwijnen J., "The Cable Factory: the story of another kind of interior renovation" στο *περ. Helsinki Interiors*, Ελσίνκι 1996.
- Zukin S., "What's space got to do with it?" in *City and Community*, Vol.1:4 p. 345-350, December 2002
- Zukin S., *The Cultures of Cities*, Cambridge 1995
- Αντόρνο Τ., (2000) *Σύνοψη της πολιτιστικής βιομηχανίας, Θεωρία και Πολιτική*, Παπαζήση, Αθήνα
- Αραβαντινός Α., *Πολεοδομικός Σχεδιασμός, Για μια βιώσιμη ανάπτυξη του αστικού χώρου*, Εκδ. Συμμετρία, Αθήνα 1997
- Αυγερινού-Κολωνία Σ., «Ο αστικός τουρισμός ως εναλλακτική δυνατότητα αστικής ανάπτυξης. Η περίπτωση της Αθήνας» στο Γετίμης Π., Καυκαλάς Γ. (επ.) *Χώρος και Περιβάλλον*, Εκδ. Περ. Τόπος, Αθήνα 2003.
- Αυδίκος, Β. (2014). *Πολιτιστικές και δημιουργικές βιομηχανίες στην Ελλάδα*, Αθήνα: Επίκεντρο, σ. 1.
- Βασιλείου, Θ.Α., Σταματάκης, Ν., (1992). *Λεξικό των επιστημών του ανθρώπου*, Αθήνα: Gutenberg, σ. 237.
- Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρουδης, Φ., Μπουμπάρης, Ν. & Παπαγεωργίου, Δ. (επιμ.). (2005). *Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες, υπηρεσίες αγαθά*, Αθήνα: Εκδόσεις Κριτική, σσ. 32-35.
- Γετίμης Π., «*Αστικές Πολιτικές και Κοινωνικά Κινήματα στην Πόλη*» στο Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ., *Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων*, σελ. 359-370, Πανεπ. Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος 1999
- Γκίτζιας - Γ.Μπουντουράκη, 2008, *Ελαιώνας: συνέχειες και ασυνέχειες σε ένα μεταβαλλόμενο - μεταβιομηχανικό τοπίο*, Αθήνα, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
- Δεμερτζής Ν., Λίποβατς Θ., *Φθόνος και μνησικακία. Τα πάθη της ψυχής και η κλειστή κοινωνία*, Εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006.
- Ζ.Ρωπαίτου-Τσαπαρέλη, 2006, *Ο Ελαιώνας της Αθήνας*, Αθήνα, Εκδ. "Φιλιππούτη"
- Καραμάνου Ζ., *Αποκατάσταση - Επανάχρηση Κτιρίων και Συνόλων, Αναβάθμιση Προβληματικών Οικιστικών Περιοχών*, Θεσσαλονίκη 1997.
- Καραχάλης, Ν. (2006). *Πολιτισμός και Τοπική Ανάπτυξη: ο ρόλος των πολιτιστικών περιοχών στις σύγχρονες πόλεις*, Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, σ. 16.
- Κόνσολα Ντ., (2006) *Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική*, Παπαζήση, Αθήνα
- Κόνσολα, Ντ. (1986). *Πολιτιστική δραστηριότητα και κρατική πολιτική στην Ελλάδα*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κουρλιούρος Η., *Διαδρομές στις θεωρίες του Χώρου, Οικονομικές Γεωγραφίες της Παραγωγής και της Ανάπτυξης*, Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
- Λαζαρέτου, Σ. (2014). *Η έξυπνη οικονομία: 'πολιτιστικές' και 'δημιουργικές' βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική έξοδο από την κρίση;*, Αθήνα: Τράπεζα-Ελλάδος-Τμήμα Ειδικών Μελετών, διαθέσιμος στο <https://www.bankofgreece.gr/bogekdoseis/paper2014175.pdf>
- Λεοντίδου Λ., «*Μετανεωτερική Αστική Διακυβέρνηση: Από την Πολεοδομική Πολιτική στην Επιχειρηματική Πόλη*» στο Ε.Μ.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σ.Ε.Π.Ο.Χ., *Πόλη και χώρος από τον 20° αιώνα στον 21° αιώνα, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβάντινο*, Αθήνα 2004.
- Λυοτάρ Ζ.Φ., *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, Εκδ. Γνώση, Αθήνα 1993

Μπαντιμαρούδης, Φ. & Πισάκη, Ε. (2005). «Η ελληνική βιομηχανία του βιβλίου», στο: Βερνίκος, Ν., Δασκαλοπούλου, Σ., Μπαντιμαρούδης, Φ., Μπουμπάρης, Ν. & Παπαγεωργίου, Δ. (επιμ.), Πολιτιστικές Βιομηχανίες: Διαδικασίες, υπηρεσίες αγαθά, Αθήνα: Κριτική.

Μπεριάτος Ηλ., "Η σημασία των δικτύων συνεργασίας στην ανάπτυξη των Ευρωπαϊκών και ελληνικών πόλεων", στο Οικονόμου Δ., Πετράκος Γ., Η ανάπτυξη των ελληνικών πόλεων, Βόλος 1999.

Μπιανκί Φ., Πάρκινσον Μ, «Λίβερπουλ, μια ιστορία χαμένων ευκαιριών;» στο Μπιανκί Φ., Πάρκινσον Μ.(εκ.), Πολιτιστική πολιτική και αναζωογόνηση των πόλεων, Η εμπειρία της Δυτικής Ευρώπης, Εκδ. Ε.Ε.Τ.Α.Α., Αθήνα 1994.

Μπιτσάνη Ε. (2004). Πολιτισμική διαχείριση και περιφερειακή ανάπτυξη. Σχεδιασμός πολιτιστικής πολιτικής και πολιτιστικού προϊόντος, Αθήνα: Διόνικος, σελ 29

Μποφιλίας Α, Ανάδειξη του ιστοριού Ελαιώνα των Αθηνών, διαθέσιμος στο: <https://www.archaiologia.gr/wp-content/uploads/2011/07/102-11.pdf>

Οικονόμου Δ., «Πολεοδομική Πολιτική στην Ελλάδα: Δομικά Χαρακτηριστικά και σημερινές τάσεις» στο Ε.Μ.Π., Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Σ.Ε.Π.Ο.Χ., Πόλη και χώρος από τον 20° αιώνα στον 21° αιώνα, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Αθανάσιο Αραβάντινο, Αθήνα 2004.

Χάμπερμας Γ. Towards a Reconstruction of Historical Materialism, Frankfurt Suhrkamp, 1976, trans. as Communication and the Evolution of Society, Polity Press, Cambridge, 1991.

Χριστοφιλόπουλος Δημήτρης Γ., Πολιτιστικό Περιβάλλον-Χωρικός Σχεδιασμός και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Αθήνα 2002.

Άρθρα αναρτημένα στο internet σχετικά με το σχέδιο της Διπλής Ανάπλασης στον Ελαιώνα
<https://elaionas.wordpress.com>
<https://www.penna.gr/reportage/2223-i-agnosti-gi-tou-elaiona>
<http://www.sport-fm.gr/article/160197>
https://www.athensvoice.gr/93147_elaionas
[https://www.newmoney.gr/palmos-oikonomias/epixeiriseis/275529-bobos-agorastes-gia-ton-\(skeleto\)-tou-botanikou-anazitoun-oi-trapezes-i-periptosi-tis-kkr](https://www.newmoney.gr/palmos-oikonomias/epixeiriseis/275529-bobos-agorastes-gia-ton-(skeleto)-tou-botanikou-anazitoun-oi-trapezes-i-periptosi-tis-kkr)
<https://www.newsbomb.gr/ellada/story/257255/mpampis-vovos-apo-to-manhatan-tis-athinas-enopion-toy-anakriti>
https://www.athensvoice.gr/93147_elaionas
<https://www.cityofathens.gr/node/30971>
<http://victory-press.gr/ριζικο-λιφτινγκ-με-τρεις-μεγαλες-αναπ/>
http://anemosantistasis.blogspot.com/2018/02/blog-post_187.html
<https://www.sport24.gr/genika/to-sxedio-gia-th-nea-athhna-kai-to-ghpedo-toy-p>
<https://www.fpress.gr/epixeiriseis/story/54142/ayto-einai-to-sxedio-gia-to-neo-parko-ston-elaiona>